

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her:
<https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>
Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

MOGENS JUHL

Bakkedraget 8

3460 Birkerød

Fra Ribe Amt

1982. Bind XXII-2

Udgivet af Historisk Samfund for Ribe Amt

Historisk Samfund for Ribe Amt

Ekspedition:

Skolebakken 171, Postbox 456, 6700 Esbjerg.

Bestyrelse:

Formand: Seminarielæktor *Verner Bruhn*, Tulipanvej 24, 6700 Esbjerg.

Kasserer: købmand *Johs. G. Hansen*, Søndergade 50, 6650 Brørup.

Kassererens gironummer: 6 04 31 94.

Redaktør: Mag. art. *Kirsten Agerbæk*, Sortebrødregade 9, 6760 Ribe.

Borgmester *A. Chr. Andersen*, Grindsted.

Pastor *A. Frandsen*, Malt.

Museumsinspektør *S. Manøe Hansen*, Ølgod.

Lærer *E. Busk Jensen*, Ounbøl, Sig.

Suppleanter:

Skoleinspektør *Sv. E. Tygesen*, Vorbasse.

Skoleinspektør *J. Hedegaard Rasmussen*, Darum.

Redaktion:

Kirsten Agerbæk, redaktørens telefonnr. (05) 42 37 92.

Jens Kusk, Tjæreborg.

S. Manøe Hansen.

Ved eftertryk af Historisk Samfunds publikation bedes kildeangivelse anført.

Forsidebillede:

10. juni 1982 fejredes Andelsbevægelsens 100-års jubilæum. I dagens anledning udførte tegneren *Lise Færch*, Aalborg, en del skitser, hvoraf forsidetegningen er fra højtideligheden ved det gamle mejeri i Hjedding.

De Jessenske Relationer 1746

En skildring fra magistraten i Varde

Ved H. K. Kristensen †

Oversekretæren i Danske Kancelli J. L. Holstein udsendte 6. april 1743 et cirkulære til stiftamtmandene om at lade udarbejde »hellere ganske udførligt end kort« en beskrivelse af de dem underlagte byer og amter, og de kunne lade forskellige embedsmænd og købstædernes magistrater hjælpe med at besvare en række spørgsmål, som udsendtes i forbindelse med cirkulæret.

De indkomne besvarelser blev overdraget etatsråd, generalinspektør E. J. Jessen, der skulle bruge dem til en beskrivelse af Danmark-Norge, han havde planlagt. Derfor kaldes den indkomne samling »de Jessenske Relationer«. Den store beskrivelse af rigerne udkom imidlertid aldrig, den blev ikke færdig. Det indkomne materiale udgør nu to pakker, beroende i Danske kancellis arkiv (RA). De jyske relationer findes i pakke II. Enkelte dele af relationerne er forlængst trykt og udgivet i amtshistoriske årbøger og Jyske Samlinger. I det følgende fremlægges de relationer, som blev indsendt af magistraten i Varde. Som det senere vil ses, er Varde-relationerne afsendt temmelig sent. Der er nok blevet rykket for dem. Magistratsmedlemmerne undskylder sig med, at de var fremmede og kun havde været i embedet kort tid og derfor »fast ukyndige« med flere af de omspurgte forhold.

Magistraten bestod dengang af borgmester Johan Krag og rådmændene Hans Hansen Wolff og Niels Knudsen. *Johan Krag*, der 1734 kom til Varde fra Lemvig som byskriver, var borgmester 1743-49, adjungeret byfoged 1749-58 og blev 1743 efter sin første kone Karen Jacobsdatter Qvists død gift med

Vibeke Endorf, der var født på Hennegård, som Krag købte på auktion over den bekendte Maturin Castensens dødsbo. Krag døde 1758. *Hans Hansen Wolff*, der var farver, blev eligeret borger 1738 og overkæmner 1740, rådmand 1743 og døde 1752. *Niels Knudsen* var 1722 foged på Lunderup, boede 1726 og i adskillige år derefter i Blaksmark og var ret ofte benyttet som sagfører, han blev rådmand 1743 og døde som Vardes sidste magistratsperson 1772. Det er rigtigt nok, hvad de tre oplyser, at de kun havde været 3 år i magistraten, men de havde alle været adskilligt flere år på Vardeegnen.

Deres relationer er temmelig »magre« og undertiden urigtige. Sprogbehandlingen lader også adskilligt tilbage at ønske, men da vi ikke just er forvænt med beskrivelser af Varde og omegn på denne tid, har relationerne dog en vis interesse og vil på mangen nutidslæser virke som en ret fornøjelig kuriositet ved flere af besvarelserne.

Cirkulæret har en lang række poster, der begynder med »1) Angående ethvert amts tilstand, beskaffenhed og produkter. 2) Hvorudi enhver by og distrikts handel, negocié (større købmandshandel), håndtering og næring består« o.s.v. Det vil være alt for trættende at opremse alle spørgsmål og er også overflødigt, da man af besvarelsen kan se, hvad de har drejet sig om, dog skal det nævnes, at de sidste spørgsmål angår sundhedstilstand, antikviteter, sprog og navneskik.

Deris Excellence

Høy og Welbaarne Hh' Geheime Raad

Høyst bydende Hh' Stifts Befalings Mand

Naadige Herre!

Efter Deris Excellencis Høy Respective Ordres, med her ved fulgte 40^e Poster, Betreffende Riiber Stiftets Grændser, Situation, og Beskaffenhed, insinueris (fremsendes) vores underdanigste Erklæring, Saa vit Warde Bye er vedkommende, og os bekiendt, Men da vi som Fremmede, og i de fleste af disse Poster fast u-kyndige, ja indtet Remarquabel derved her at fremsette, Saa er det og den eeniste Aarsag, at samme ikke efter underdanigst pligt, for længst er bleven fremsendt, Hvilket Deris Excellence Naadigst Pardonerer.

Den 1te og 2de Post.

Kand icke af os gives den udfordrede forklaring, Men haaber det er indkommet, fra Stiftet og Amptet, i Almindelighed.

3de og 4^{de}

Warde Bye, bestaar mest af fattige borger og Almue, har 2de Kirker, St. Jacobi med $\frac{1}{2}$ ^{de} Orgelverck, og for Resten i slet Stand, meest med Teigl tagt, St. Nicolai En liden dobbelt Kirke, gandske med Teigl tagt, og er saa mange uden byes boende Bønder, indeelet til begge Kierker, at de meesten kand gjøre den Eene Meenighed Completh, Byen er ellers beliggende i Rier Stift, Riierhuus amt, og Wester Herrit, har i forrige Tiider veret i skickelig god Stand, da der og har veret nogenlunde beqvem Indseigling her til, digt (tæt) ved Byen, Med Aaen, som løber her gandske nær forbie paa den Syndere Siide, og i Fiorden, forbie Hierting /: Som indseiglingen nu er :/ 2 Miile her Sønden for Byen, af aarsag bemelte Aae, er med Sande, og grunde til deels efter løben, Saa der undertiden neppe kand komme smaae baadde her opigennem, I forrige Tider har Skipperne boed her i Byen, men nu fløtt efter Haanden til bemelte Hierting for Indseiglingens Skyld; Her er vel endeel, men skarp agger land til byen, som Byen allernaadigst af Høylouffligste forrige Konger er tillagt, anslagen i Matriculen for 89 td' 1 Skp 3F' 1 Al. Beliggende baade Sønden, Væsten, Norden og Østen omkring Byen, hvor udi saaes Biug og Rug, men mest Tynd bærende, undertiden lidet Boghvæde og Haure, som er af ingen Betydenhed, Men det kan lidet forslaa til indyggernes føede, Hvorfor de og maa kiøe deris meeste Koren. Af Enge er ingen, til Byens almindelige nøtte, Men nogle faae Pro-officio (til embedet hørende), til Præsten, Magistraten, og Skoelen, Saa og nogle Kiøbe- og Eiendoms Enge, som nogle faae af Borgerskabet har kiøbt, og nu eier. Men i forrige tiider, har været mange Enge til Byen, som i forrige Seculou skal være pandtsatt her fra, for Penge Summer til Krigsstyrer og Kopskatter, og da Byen ei siden for armod har kundet dem indløese, Er de ved Eiendoms Domme Hæfd paa Pandtet, ja Kongl. Allernaadigste Relivitions (?) skiøder gandske bortgaen, saasom til Proprietairerne paa

Lunderup, Store Heeoe, Hesselmed og fleere; Kiøbmands Handel og Næring er i slet Stand og lever meget Tarvelig. Agger Marken er mest jæfn og har /: Gud være æret :/ ingen Sandflugt, Men 2 Miile her Væsten for i Herredet ødelegges mange Byer, ia snart heele Sogner af den Ting; Her har været [et] gandske lidet Kratt til Byen i forrige Tiider, men er ud-gaaed og ødde, Skouf er her slet indtet af, men vel 8^r og fleere Miile her østen for, og Heede er eendeel, men skarp, baade Sønden og norden for Byen, Hvor af indbyggerne benøtter dem, baade til Brændsel og faaer gang¹.

5

Er tilforne besvaret, og Voxer her alleene Biug og Rug Men icke i overflødighed, formedelst Jorden meest er mager og skarp, og faaer lidet giødning, i Henseende Eng Bonden Mangler.

6^r

Frugt træer viides lidet af her, deels formedelst den skarpe Strand Loft, deels at for Fædrene icke har lagt sig derefter, med hauger at indrette, Men meere efter Koren Sæd, og at giøre Toftjorder tillige Brug af saadanne Pladser.

7^r

Her ved Stedet falder icke den græs eller Hautang, Hvor af Salt kand brændes, Men ved Strandsiden og Fiorden, Hvor det Slags indstrander, benøtter omboende Bønder og Fiskere sig deraf pr. Menage, for at salte deres eget brugende Fisk med.

8 og 9^r

Af Dyr eller Dyr-Hauger er ingen her, icke heller Stutterjer men vel under Amterne, og paa den østre Eign herfor, Hvor denne Ting vel bliver opløst.

10^r

Med den Post har det lige Beskaffenhed, her er vel nogle som kand have 2 a 3 Biestadder, Nogle fleere, og nogle, som de fleeste ingen, thi den sterke Væsten og Strand Vind falder her

meget skarp, som forhindrer deris flugt og fødde, til med er de meget aftagne nu i nogle aar, af det slags orme, som har fortæret baade Honning og Kagerne, saa at den største deel der er øede og udgaæet².

11

Her findes ingen Mineralia eller Naturalia, det os er bekiendt, Men ved Strandsiiden vel undertiden paa adskillige Stæder noget Rauf, Dog icke nu, som i forrige Tiider.

12°

Af 4re føddet Vildt, falder her indtet ud end alleene Harer, Dog ei i Mængde, siden Proprietairerne, saa nær her omkring er beliggende som benøtter sig deraf, baade i deris Enne Mærker og paa fællig; Ræfve er her og nogle af, ia undertiiden, og meest i sterke Vindterer, nogle Ulfve, som da streifer her ud fra Skoufvene; Af Fugle-Vildt lidet, Saa som ænder, aggerhøns, og Nogle Uhrhønsfugle, Vel og nogle Rof-fugle, Ørner, Høgge, Raufne, og dets liige, Rotter, slet ingen, uden nogle Vandrøtter, jederer, Lekatte, Væsler, og dets liige er her og nogle af, Snoege, ingen, Men vel Hugorme, Øeler, eller fiirbeen ligesaa, fluer, Bræmseser, Myg, og dets liige om Sommeren mangfoldig, ligesom her og i tørre Sommerer, kommer et slags smaae sorte Dyrer flyvendes, Der ei alleene fortærer, og forderver Græsset, Men og Bladene paa Trærne, Saa er her og nu i nogle aar falden et slags orme i Engene af stoer Mængde, graae, og med Røede Hoveder, korte og Tyckere end Mæde orme, Der for nemlig gjorde stoer skade i Aaret 1743 Særdeles paa Mærsk Engene som ei alleene fortærede græsset, Men aæd sig Dybt need i grunden, og da de ei kunde nære dem lengere, Veldte de sig self i Haabe Tal ud i Aaen og andre Vande, og druknede, Som Vi og mange andre har seet med Vores Øyene, og holdes for af nogle, at de Regnede need af Luften, andre, at de blef satt, af et Slags smaae flyvende Dyrer, graae og med breede Vinger, icke saa store som det slags her kaldes Sommerfugle, der sætter Orm i Kaalene, men Det er obsolverit (observeret), at bemelte smaae graae Dyrer satte Orm til Bierne, som dem ødelagde, ja mange steder i store Hedder fortærede det lange Liung, nemlig: Blomster og

Knopperne der af, Saa Lyngstilkene der efter gandske visnede¹.

13^{de}

Tamme Dyr, som ind Vaanerne her paa Egnen Elsker og legger dem efter, er Kiør, stude, faaer, Svien, Nogle Stæder giedder og Bucke, Men icke meere end til fornøden Brug, og Underholdning, siden her er Ringe Eng Bierning, og skarp heede Eign.

14^{de}

Vester hafvet, som ligger 3 til 4ⁿ Miile her Væsten Byen fiskes af i Foraaret for, Næmlig: Skulder, eller flynder, som usaltet bliver Tørret paa Hauf Bankerne, der efter Sorterit, de store fra de smaae, og siden soldt, og udskibet til Hamborg, Saa fiskes og Torsk, Hvillinger, Koehaller, Rockeler, Hvarrer, Tormer, icke skulderne u-liige, Hundtonger, Haaer, et slags som er lange og skarpe paa skindet, Nogle Toske Kræbs, og Hummerer, item et stoere breede fisk, som er sorte paa Skindet af hvilke sidst[e] de omboende brænder Tran, Men icke i Mængde, De omkringboende fiskere, er meget flittige ved bemeldte deres fiskerje, Men dog adskillige aaringer med liden fordeel⁴.

15^{de}

Miile pæele er ingen her paa Væster Kandten, Men vel paa øster Kandten i landet, Saasom fra Aalborg til Wiiorg, derfra igien til Colding og Haderslef.

16^{de}

Her falder Luften meget skarpere og koeldere, end paa den østre kandt, meest af Nordvæst og Væsten, tillige af Norden, som meget tvinger frugten og og grøeden, og sær i forsommeren indtil St. Hans Dag, Men de af Sonden og Østen, som falder mindst, er derimod goede milde og frugtbare, om Vindterne er her meest Kuld og frost.

17^{de}

Grasserende svagheder blandt Menniskene, har Gud ske Lov, været her Taalelig, Vel falder Brystsvaghed ofte her af den

kaalde Luft, Men ei smitsomme, Ellers falder og undertiden feber, og Flæckefæber (plettyfus), somme aare meere end somme, De saakaldede friisler (infektionssygdom med blegner) er her og iblandt; Hvad Urter, Rødder, eller andre ting der kunde bruges i disse eller andre svagheder, veed vi icke, sær da ingen er her paa stædet, som er kiendere der af, Der dog meenes, skal være af ingen betydenhed, formedelst den skarpe Luft og Magre Eign.

18^{de}

De fleeste af ind Vaanerne her, er mest arbeidsom, og flittige, er meest fattige, Dog goedhiertig, icke meget Ambitionerit. Udvortes grove Laster, Regiærer, Gud skee Lof, icke, men er meest fredelig og forligelig ind Vaanere.

19de og 20^{de}

Her om kand vi icke give saadan tilforladelig forklaring, som udkræfves, Men Conserverer Stifterne og Amterne.

21. og 22^{de}

Fiorde er her ingen af for Byen, men 1½ Miil her Væsten, og 2 Miile her Sonden for Byen, er en stor fiord, Her tæt Sonden Byen løber en temmelig stor Aae, som i 4de Post er meldt, hvor over er en lang Bro, Samme Aae har sin op Rindelse ungefæhr 6 a 7 Miile her østen for i Colding Huus Amt, og har Tilløb af mange Bække og strømme, før den kommer her til Byen, Løber siden Vester her fra, og falder ud i den ommeldte fiord 1½ Miil her Væsten for, Der udi fiskes Lax, Ørreder, Giædder, skaller, og så Viidere, Men icke af andre, end samme fiskerier er berettiget ved Eiendoms Kiø, eller og Leyer det bort. Indseigling er forklaret i den 3de og 4de Post.

23 og 24

De ting her spørges om, findes indtet af her paa Byens Grunde, icke heller saa nær her omkring paa Eignen.

25

Bækker findes her ingen af, Men vel nogle Moeser, Der iblandt, Een her Væsten Byen, som ligger i Byens Mark,

kaldes Lofts Broe-Kiær, Hvorj, Byens Kiør og Creaturer græsses om Sommeren i Varme Dage paa efter middagen, Hvoe af vel muligt kunde grøftes og opRyddes noget skarp Eng Bo, men med en Slags anseelig Bekostning.

26

Her paa Byens mark, Nord Vest fra Byen ungefæhr En fiendeel Miil, er beliggende en stor og Høy begroed Heede Bierg, Kaldes Iisberg, Hvor paa om Sommerne, og i Klar Veyr, kand sees og tælges mange Kirker, Vel mod 30 Stk', Endskiøndt de her paa denne magre Egn, ligger temmelig Vidtløftig; fleere Merk Værdige er icke her saa nær omkring, uden Blaa-berg, som ligger 2 Miile, West-Nord-Væst der fra igien, Nemlig i Henne Sogn, Vester Herridt, og Riiber Huus amt, samme kand sees mange Miile i klar Veyr, Men meest i Søen, Siden den er beliggende straks ved den Vestre Strand, Der paa stoed en Baun i forrige Krigs Tiider, og fortælles, at Vagten besværlig kunde være derhos om natten for Spøgelse.

27 og 28^a

Falder intet om at melde herfra, siden her indtet findes for Byen af de Ting.

29

Toldstæden har stedtze, og af gammel Tiid Været her i Byen, og Tolderne boet her, indtil nu, for ungefæhr 20 aar siden, Da Toldstedet og Told betiendterne er forflødt til Hierting, formedelst indseiglingen her til Byen da, og mange Aar til forn, var, og er af lagt, og gandske inpassable for de mange Sander, og Grunder, som i Aaen og fiorden ere til Voxte, der samme steds, er nu Ladde- og Losseplads, 2^a Miile her Sønder for, Hvor om nærmere er forklaret, under 3de og 4^a Post.

30^a

Af gammel Tiid skal vel have lagt en Kongelig Slot, Digt Væsten for Byen, Warde Huus kaldet, stedet og grafvene der omkring, er siunlig endnu, Men skal saa vidt kan læses og findes, være ødelagt 1534. eller ved de Tiider, i skipper Clemends op Røer, Da hand hafde Reist Bønderne³.

31^e 32. 33. 34. og 35^e Poster, Er os som meest ubekjendt, og icke Byen vedkommende.

36

I for an førte 3^{die} og 4de Post, er vel meldet noget om de her i Byen Værende St. Jacoi, som den største, og St. Nicolay, som den mindste Kirke, Men dog falder endnu Videre at berette, saavidt forefindes, og kand udspørges. 1. at Jacobi Kirke tillige med det meeste af Warde Bye skal være afbrændt af Danemarkes Riiges Raad for bemelte Aar 1534 den 27^e May, 2. Paa 3de Pindtze dag 1551 skal heele Warde bye med begge Kirker være afbrændt, 3. 1590 St: Dionysij dag, afbrændte den bæste part af Warde bye, og noget af dend østre Ende paa Jacobi Kirke. Hvor af det sluttes at denne er kommet i saa slet Tilstand af saa mange Fataliteter. Ellers er begge Kirker dog forsiunet med nogenlunde skickelig ziirlig Ornamenten, Paa Jacobi Kirkegaard er dend Latinscke skoelehuus, bestaaende i den Nordvæst Hjørne, bygget af Bindings Værk med Taulmuur og Tækket med Tagsteen, som begge Kirker holder ved Liige, og der udi boer nu Coordegnen, som og læsser danske for nogle fattige børn; Her i byen staar et gammel skrøbelig Raadhuus, Hvor udi tillige holdes bye tings Retten som vel af byen skulle holdes i stand, og ved liige, Men kand neppelig det afstedkomme, i henseende til u-formuenhed; Ligesaa er her og Ved byens Væstre port et gammel Hospitals huus, af Muur og Bindings Værk og Teglhængt, er kun i Maadelig stand, haver 10 Lemmer; fleere Publique Biugninger er her icke. Warde Byes Vaaen og Zignethe, findes her afrøkt, som er en Løfve, Men i hvad fald eller af hvem er given Viides icke. Ellers Læsses af en gammel Trøgt Bog, En Evig Varende Kirke Politiske og Huusholdings Calender kaldet, stilet og sammenskrevet af Jens Lauridsen Wolf Boghandler i Kiøbenhavn aar 1648. efter Verdens skabelse, at Warde Bye aar 1850 og efter Syndfloeden 193. saavelsom Warde Syssel, først skal være bebygget og faaed sit Nafn af Gomers Tredie Søn, ved Nafn Ascenetz som dette sted med flere, Sonden og Norden for, først skal have besatt og bebygget^o.

37

Denne Byes Privilegier findes her icke, Men vel en kort Extract der, som viiser at være af lige beskaffenhed med Wiiborg, Men da vi alle ickun i 2 paa 3de aar har Været i Embedet, har vi icke heller saa tilstrekkelig oplysning om dette, og Meere Byen vedkommende, at vi kand give den udkrævende opliusing, saa tilforladelig som skeep kunde, Thi ved antrædelse til Embedet, fandtes kun lidet, Der meest var Sandmænds Breve, Eiendoms Domme, Tingsvidner og detsliige, Ellers berettes, at Privilegierne og gamle Kongebrefve skulle være indkommen i stiftskisten.

38

Her findes ingen Antiquiteter, icke heller saa nær her paa egnen, Det vi er bekjæendt.

39

Tale Maaderne, er her Meesten almindelig, Dog kand anføres nogle saa vit erindres, saasom:

<i>Ordene</i>	<i>Forklaring</i>
Avegandt	gandtvuren, Giæckelig
afentou	Til og fra, undertiden
au og til	fra og til
a skal lær dei tent	jeg skal lære dig dertil
a ka indt nær houset	Jeg kand icke nær huske det
a ska ha Nout	Jeg skal have noget
a el befael dej Guj	jeg vil befale dig Gud
a skal mej	jeg skal med
ta me æ Kiat	tag mig lysestagen
Den el a wal trou	Det vil jeg vel troe
Den vor Nout	Dette var noget
De Wor Nout aa taal om	Det var noget at tale om
De ka wal vær	Det kan vel være
Den er ou en snack	Det er og en snack
De vor old Nyssen	Det var alt Nyelig
De traulter indt	det haster indtet
De er Møj unde	det er meget underlig
Eja huden gick den te	Eja, hvordan gick det til

for Wal oldsammel	farer vel allesammen
for æ lit siein	for et lidet siden
goe dau, Guj giem dei	Goed dag, Gud giemme dig
Guj hielp Me, ka a gyer	Gud hielp mig, kand ieg giøre
Veet	derved
haad a kun jen aa snak mej	hafde ieg kun een at snakke med
hur blyur du au	hvor bliver du af
Jo saa Mænd de ka i wal	jo saa Mænd det kand i Vel
I Jonsen	for kort siden
i Jen yu blick	i en øyeblik
kom No hie saa saær som	Kom nu lige saa saare snart som
du ka	du kand
Læb i en Rend Lob	Løb i en Rend Løb
Me Gujs Hielp	Med Guds Hielp
No ka a indt mier	Nu kand ieg indtet Miere
ouer Maan Wil a kom te	over Morgen vil ieg komme til
Dej	dig
Rein Me de ud	Regn mig det ud
so ska du ha	Saa skal du have
sie huden han kommer	see hvordan hand kommer
sie huden en Tølper de er	see hvilken Tølper det er
skynd dej aa kom snar	skynd dog, og kom snart
skiær du meden pas au	skiær du mig den pas af, da
Da skal a lær dej Nout andt	skal jeg lære dig noget andet
Trou mæ gue for de	Troe mig god for dette
Traulter et Møj hot	Travelter det meget hart
Tyckes du Møj om dej	Tyckes du meget om dig
Trou Me aa Mi oor	Tro mig paa Mine ord
Mier om di poster	Meere om disse poster

Anoldus	Charlotte	Pernille
Adtzer	Christine	Rasmus
Agenethe	David	Reinholt
Alce	Diderich	Sylwester
Abigael	Dynnis	Stephan
Anne Ciecille	Ebbe	Sussanne
Anne Blatte	Emmicke	Termand
Baltzer	Friderich	Terchild

Bennet	Frandtzen	Troels
Boyle	Geerth	Wibeche
Byrge	Hieronimus	Øllegaard
Barche	Johannes	Zille Marje
Bottelle	Lorends	
Casten Casper	Magdellene	
	Marje	

Hvilket er alt som hvis efter underdanigst Pligt tilforladelig herpaa Wiides at kand indberette, Der vi udi Dybeste Submission er

Deris Excellences
underdanige tiennere

Warde d. 11^e April
A^o 1746

J. Krag. H. Wolff. Niels Knudsen

Noter

3. og 4. post. Om Vardeborgernes fattigdom skriver byens historiker C. Lindberg Nielsen (Varde Bys Historie 32), at byen var i nedgang fra kejserkrigen (1625-29) til kulminationen var nået under Carl Gustavkrigene (1657-60), de følgende 70 år er der stilstand. Tunge byrder under de følgende krige hindrede enhver fremgang. Fra 1730 kan spores fremgang, men først mod slutningen af 1700-tallet når byen det indbyggerantal, den havde 150 år tidligere. Under Carl Gustavkrigene forstrakte borgmester Stefan Nielsen byen med store lån, udlæg til fjenden m.v., som han (+ 1665) og arvinger krævede tilbagebetalt med ret ublu beløb og efter en langvarig proces blev kravene for størstedelen godkendt. Engene blev da udlagt til Stefan Nielsens svigersøn, der var blevet ejer af Lunderup. Se nærmere Lindberg Nielsen: Varde Bys Hist. 32 ff., J. Olesen i Fra Ribe Amt 1909 94-99.
10. post. Ormene, der fortærer både honning og kager, er det store voks-møls (bimøls) larver, der lever af vokset.
12. post. Jedere-ildere. Øeler-øgler. Man vidste ikke, at insekterne havde en larvetilstand og efter en forvandling en voksen tilstand. »Små sorte dyr flyendes« kan ikke bestemmes. »Orm i engene« – græsuglens larver, de er dog brunlige og har gule striber, er ofte et alvorligt skadedyr i marsk enge. Entomologen fuldmægtig Hans Th. Schmidt, som jeg har drøftet bestemmelserne med, og som jeg herved takker, mener at måske er lyngmåleren det dyr, der æder lyng.
14. post. Hvilling var dengang navnet på kuller. Kohaler, også kaldet kwåler, er en art sømrokke. Hvarrer= flynder. Tormer, »ikke skuldrene

ulig», er vel en art flyndere. Hundetunger= tunger. Håer = pighaj o.a. små hajer. »Fisken«, hvoraf der brændtes tran, er delfiner, der hører til hvalerne.

5. 30. post. Det var under en ældre bondeopstand, Vardehus blev ødelagt. 2. april 1439 stormede og ødelagde egnens bønder Vardehus. Rigsrådet rege-rede dengang landet.
6. 36. post. Om det fejlagtige årstal 1534 se noten til 30. post. Det var rigs-rådet, der som straf for Vardehus' ødelæggelse afbrændte Varde. – An-gående byens våben, se Lindberg Nielsen: »Løven i Varde Bys våben« i *Fra Ribe Amt* 1950 387-98. – J. L. Wolf, f. 1584 + efter 1658, var bogtrykker i Odense, senere i København, elev af astronomen Christen Longomonta-nus og en flittig populær-forfatter. Hans hovedarbejde er »Encomion Regni Daniæ d. e. Danmarkis Riges Lov« (1654), der forøvrigt har en vis værdi endnu. Hans »Evig Varende . . . Calendar« kom i ny udgave 1662. Gomer var en søn af Noas søn Jafet – og på den måde knyttedes Varde by, syssel og omegns historie til den bibelske historie. Denne fantastiske »histo-rieskrivning« er et barn af den såkaldte »gullandske hypotese«. Det var den vågnende nationalfølelse (især i Sverige), der krævede fædrelandets historie så berømmelig og lang som tænkeligt.

*H. K. Kristensen (1895-1981), pens. førstelærer. Har været medudgiver af bøger for folkeskolen og dels skrevet, dels udgivet eller redigeret en del lokal-historiske arbejder (L'df. bibliografi i *Fra Ribe Amt 1975* med tillæg i nærvæ-rende bind, s. 400-401 Red.).*

Nordby Præstegård

Et vestjysk interiør fra rokokotiden

ved Carsten Teilman Hald

I modsætning til tidligere århundreders stille, stuelærde gejstlige var det 18. århundredes præster præget dels af pietismens fromhed, der krævede af mennesket, at det udelukkende skulle opfatte sin jordiske tilværelse som en forberedelse til evigheden, dels af rationalismens udadvendthed, hvor retfærdiggørelse ved gerning blev en uadskillelig del af det religiøse liv. Disse strømninger forårsagede en ny form for aktivitet i præstegårdene, hvortil kom at landbrugets og hele den økonomiske udvikling i anden halvdel af dette sekel gjorde mange præster til velhavende folk, ligesom enkelte forstod at spekulere i handel og jordegods.

Disse opgangstendenser til bedre tider i præstegårdene kan blandt andet spores gennem skifteprotokollernes summariske opgørelser. Da alle skifter efter gejstlige i tiden før 1800 mangler i Skads herreds provstearkiv, er en af pastor Niels Friis i Nordby på Fanø ført regnskabsbog fra 1730'ernes slutning en uvurderlig kilde til genskabelse af et vestjysk præstegårds interiør fra midten af det 18. århundrede¹. Selve regnskabsbogen er, hvad indhold angår, temmelig uoverskuelig, men i princippet anlagt som en fortegnelse over præstens udestående fordringer.

Denne præstegårds righoldige forsyninger af jordisk gods må imidlertid ikke tages som en gennemsnitsnorm for den almindelige landbypræsts sædvanlige, økonomiske formåen, og slet ikke den vestjyske. Og fra sine standsfæller udskilte Niels Friis sig også ved at være en af de få af datidens gejstlige, der førte adelskronen i sit segl.

Forudsætningen for denne præstegårds velstand lå heller ikke i kaldets bonitet, men må ses på baggrund af Niels Friis'

slægt, idet hans fader, sognefoged Hans Dethlefs i Arrild (1674-1743), på både fædrene og mødrene side tilhørte det almægtige råds- og embedsaristokrati, der i hele det 17. århundrede fuldstændig dominerede Tønder by og opland². Efter forældrenes tidlige død blev Hans Dethlefs opdraget hos bedsteforældrene, borgmester Peder Preusz og Lauretha de Bähr, hvis hjem både var rigt og fornemt, idet borgmesterinden prætenderede at tilhøre den romerske adelslægt Orsini³.

I kaldsbogen for Nordby sogn – den såkaldte »Liber Daticus« – har Niels Friis givet biografiske oplysninger om dels sine forgængere i embedet tilbage til reformationen⁴, dels om sig selv. Heraf fremgår, at han blev født i 1706 i Arrild i Hvidding herred. Hvor og af hvem han har fået sin tidligste opdragelse er uoplyst, men at forældrene har magtet at give ham den bedst tænkelige uddannelse fremgår af, at han i årene 1722-27 opholdt sig hos den tidligere konrektor ved Haderslev Lærde Skole, pastor Peder Wöldike (1654-1725), der i 1686 i Sommersted præstegård oprettede en skole. Undervisningen blev fortsat ved sønnen Peder Wöldike den Yngre (1692-1754), således at Niels Friis i 1727 blev dimitteret til Københavns Universitet, hvor han den 30. oktober 1732 erhvervede den teologiske embedseksamen. Om hans ophold i København véd man intet, og om han i årene derefter på linie med Wöldike-slægtens medlemmer har foretaget en kavalerrejse under udenlandske himmelstrøg herom har man intet kendskab, men de få bevarede bogtitler fra hans bibliotek synes at afsløre akademiske kundskaber, der ligger fjernt fra Holberg-tidens københavnske, således latinske værker om katolske helgener, f.eks. om Den hellige Elisabeth.

Gennem familiens bekendtskab med forpagteren på Gram Gods, Christoffer Castesen⁵, der var bosiddende i Arrild, er Niels Friis kommet i forbindelse med dennes broder, magister Maturin Castesen (1669-1747)⁶, der var sognepræst til Jerne menighed og senere provst i Skads herred. Med ham som mellemmand blev han den 2. november 1736 kaldet til personel kapellan for pastor Jørgen Taulov i Nordby på Fanø, og under den 18. december s.å. blev han præsteviet.

Da pastor Taulov var af svageligt helbred og hans »hukom-

melse svag«, afstod han den 13. februar 1739 kaldet til sin kapellan mod en årlig pension.

Den 15. november 1740 giftede den unge sognepræst sig med Maturin Castesens niece Ida Sophie Endorph fra Hennegård, der allerede døde i barselseng den 31. januar 1744. Efter sørgeårets udgang ægtede Niels Friis den 18. februar 1745 Anna Benedicta Cürtz fra Darum præstegård, der ligeledes i oktober, eventuelt i begyndelsen af november samme år døde i barselseng.

Herefter giftede han sig 3. gang med Agnethe Cathrine de Steensen fra Aunsbjerg. Af dette ægteskabs 10 børn blev kun 4 voksne, nemlig sønnerne Hans Ditlev (1752-1827), senere sognepræst til Nordby menighed, og Gabriel Michaël (1762-1829), senere herredsskriver i Skads herred⁷, samt døtrene Sophie Benedicte – kaldet »Dite« – (1748-1818), der blev gift med pastor Ove Foss på Sønderhoe, og Marie Cathrine (1755-1812), der blev gift med pastor Hans Foss i Hedensted.

Er Niels Friis' indsats som sjælesørger og hans forhold til ikke færre end 6 Ribe-bisper os i dag stort set ubekendt, ud over at eksempelvis Hans Adolph Brorson ved et bispevisitats på Fanø den 7. juli 1762 betegner ham som en »flittig og ustraffelig præst«, så træder han desto tydeligere frem som engageret i sit kalds praktiske problemer. Allerede året efter sin tiltrædelse og endnu i pastor Taulovs embedstid lader han prædikestolen flytte fra koret ned i kirken, i 1745 bliver der lagt afgift på de i sognet hjemmehørende skibe til kirkens vedligeholdelse, i 1752 opføres et nyt sakristi, og i 1755 opsættes et stakit omkring kirkegården til erstatning for et ødelagt dige⁸, og for egen regning bekostede han i 1750 et rødt alterbordsomhæng både i klæde og fløjl.

I 1742 købte beboerne øen af kongen, hvormed fulgte retten til selv at handle, og hermed lagdes grunden til den velstand, der henimod århundredes slutning herskede på øen, hvor især skibsfart og skibsbyggeri blomstrede op.

Den 7. juni 1777 døde hustruen Agnethe Cathrine, hvorefter Niels Friis efterhånden fandt embedets byrder for tunge, og allerede den 24. september s.å. blev sønnen indsat som

personel kapellan. Allerede 2 år efter tog Niels Friis sin afsked, og »gamle herr Friis« kastede sig nu fuldt og helt over jagtens glæder, og legenden fortæller, at han engang som en bedre Münchhausen i et skud fældede 28 stokænder, og at han engang, da han stod på prædikestolen observerede et fugletræk, hvorpå han gav degnen ordre til at lade den længste salme afsynge, der til menighedens forbløffelse blev akkompagneret med bøsseskud fra kirkegården. Han døde 1. maj 1796 i en alder af 90 år.

Da landbruget på Fanø i almindelighed⁹ og for præstegården i særdeleshed var ringe – eksempelvis nævner regnskabsbogen i 1745 en besætning på 1 par sorte hopper, 4 køer, 1 kvie og 8 får – erhvervede Niels Friis i 1750 Esbjerggård i Jerne sogn¹⁰, men allerede inden daværende tidspunkt havde han engageret sig i mølledrift, således købte han allerede i 1744 halvdelen af Nordby Mølle og i 1747 Roust Mølle. Hertil kom at han spekulerede i fast ejendom, således røber regnskabsbogen, at han i flere tilfælde har købt, opført og udlejet huse, og i et enkelt tilfælde har han ladet en båd bygge, ligeledes med henblik på udlejning. Også hans handelsaktivitet har været stor, tømmer købes i Norge og i Hamburg, glasvarer i Husum, kolonialvarer i Amsterdam, og via præstegården distribueres fisk i store mængder, således f.eks. den 18. juni 1742 sendtes karlen til Ribe med 2024 snese hvilling og 31 torsk, hvoraf de 3 var en foræring til bispen, og ved andre lejligheder er fisken blevet sendt til Hamburg. Endvidere sender han skind til garvning i Varde, f.eks. den 18. oktober 1770 4 gråværksskind, 13 fåreskind og 8 lammeskind.

Også kontante pengebeløb udlånes fra præstegårdens jernbeslåede skrin, således f.eks. i 1754 800 Rdl til Jacob Nielsen til køb af Nordby kro. Da kroværten imidlertid døde nogle år efter, blev det udlagte beløb sikret ved, at enken Anna Jensdatter ægtede præstens fætter Hans Ditlev Dam, og udgifterne til brylluppet med 145 Rdl. blev også rundhåndig »udlånt« af præstegårdskassen.

Ud over øens beboere og slægtningene i Darum og Sønderhoe præstegårde møder man i regnskabsbogen et bredt udsnit

af kendte slægter fra Ribe amt, således f.eks. Rasmus Øllgaard i Varde, Tøger Reenberg de Teilman til Endrupholm, herredsfoged Bierrum til Ølufgård m.fl.

At præstegårdens egne indkøb har været store fremgår af følgende regning:

Memorial p. Sr. Søren Gravers 1762:

4 pund rosiner	(5 sk) 7-4
3 pund corenser	(6 sk) 1-2
8 puns lange zwidscher	(3 sk) 1-8
4 lod store cardemomme	(12 sk) 3-0
4 lod muscat blomme	(12 sk) 3-0
4 lod nelike	(12 sk) 3-0
½ lod saffran	(3 sk) 1-8
2 pund perlegryn	1-0
2 pund manna gryn	2-0
4 pund risengryn	1-4
2 toppe bedste canari sukker	3-2-0
4 pund puddersukker	3-0
4 pund kandies	5-0
½ pund succat	2-8
8 pund levansche kaffe bønner	1-4-0
8 pund hviid amdam	2-0
½ pund mørk blå amdam	2-0
1 pund sago	3-0
1 pund allehånde	8
½ pund annis	5
½ pund peber	1-0
½ pund ingefær	1-0
½ riis-got-papir	1-0-0

12-2-15

Den velstand, der i århundredes anden halvdel begyndte at råde på Fanø kan også spores i en gave, som kaptajn Johannes Mathias Mejer gav Niels Friis – i hvilken anledning fremgår ikke – men også denne bærer præg om præstegårdens levestandard.

- 1) En forgyldt snustobaksdåse
- 2) 6 dusin citroner og 3 dusin appelsiner
- 3) 4 pund corender
- 4) ½ anker vin
- 5) 15 potter vin i flaske
- 6) 5 pund kaffebønner

- 7) 1 par hvide sko
- 8) Dite en liden dukke
- 9) Dite og Marie hver et par silke handsker
- 10) En marmorpyramide af styrmanden
- 11) En ravnustobaksdåse
- 12) En Hermelinsmuffe
- 13) En dusin rør til piber med ligeså mange hoveder
- 14) Noch 3 lange rør
- 15) Soel absconsel (?) af styrmanden
- 16) En kurv appelsiner
- 17) En kande olie
- 18) En rar bøsse
- 19) 6 flasker med vin
- 20) 3 spanske penge

Hvordan den af Niels Friis og hans hustruer beboede præstegård i arkitektonisk henseende har set ud, har man intet kendskab til, da han og sønnen Hans Ditlev i 1781 lod en ny præstegård opføre i klassicistisk stil med formentlig Peder Frisvad som bygmester. Den brændte imidlertid i 1901¹¹.

Til glæde for eftertiden har Niels Friis i sin regnskabsbog under den 11. november 1745 udarbejdet en inventarfortegnelse, der beskriver et omfangsrigt bohav i alle dets enkeltheder, således huskede han i mandtalstimen at opføre en bliktragt, der befandt sig i kirken, samt at der i mængden af sengetøj forefandt en pude, som var pantsat af Margrethe Wind, hvorimod man leder forgæves efter det skrivetøj, der i den skrivende stund er blevet benyttet.

I hvilken anledning inventariet er blevet udarbejdet fremgår ikke, formentlig er der tale om et udkast til en bo-opgørelse i henhold til bestemmelsen i Danske Lovs 5-2-20 til brug for arveskiftet efter den lige afdøde hustru.

Al den kultur, elegance og smag, der fandtes i tiden afspejler sig dels i de svage konturer en indbo-fortegnelse nu engang kan give, dels i de få, men smukke ting, der endnu kan efterspores i Niels Friis' esterslægt.

De gyldne, facetslebne spejle, de moderne møbler i rokokkens forfinede smag, de kostbare tekstiler, de mange billeder, det fine saksiske porcelæn, det svære sølvtøj, al denne jordiske herlighed og timelige velstand formår imidlertid ikke at dække over en uhyggelig forstemthed, idet man fornemmer, at den 40

år gamle præst sidder ensom og forladt tilbage ved rigets yderste grænse, krybende sammen i nogle få af præstegårdens mange værelser. Den gode lænestol med de løse hynder og præstegårdens bogsamling er placeret i sengekammeret, hvor en himmelseng henstår uden sengetøj. Her og ved dagligstuens store bord er dagtimerne blevet tilbragt, hvorimod natten i »Det røde Kammer« i den anden ende af huset, hvor sengen endnu står opredt til 2 personer. Naboværelset, »Det grønne Kammer« beboes af broderen Gabriel Friis, der endte som gårdejer i Arrild, og i dragkisten i dagligstuen henligger Gabriels »lintøj«, bestående af 12 skjorter, 12 kraver, 12 halværmmer, 8 halsklude og i klædeskabet i forstuen har han hængende en blå stofkjole med vest, en grøn velour kjole med grå vest, et par sorte skindbukser og en grøn rejsekjole.

Regnskabsbogen indeholder en »Fortegnelse på hvis til Gabriel er udgifvet i aaret 1753 indtil pintzdag 1754, da han

rejste til Kjøbenhavn«:

d. 13 Jan.	4 Rdl
Sendt med Mynsters skr.	5 Rdl
Lærred og kammerdug	22 Rdl
Syløn	3 Rdl
Mynsters skr. 3 bancosd.	30 Rdl
For bøger betalt rektor Lange ¹²	5 Rdl
Introd. til rektor	10 Rdl
Introd. til conrektor ¹³	21 Rdl
Nytårgave til rektor	2-2 Rdl
Nytårgave til conrekt	1-2 Rdl
For sølvspænder	3-0 Rdl
Vognleje, Lauritz i Jerne	1-4 Rdl
Til Test Academ.	11-4 Rdl
2 klædninger:	
Den bedste	46 Rdl
Den ringeste	20 Rdl

Det første værelse, der nævnes i inventariet, er »*Det røde Kammer*«, hvorfra inventariseringen for så vidt angår møbler fortsætter enfilade bygningen igennem fra øst mod vest.

En grønmalet himmelseng med rødt makeys-omhæng (jvf. ordlisten s. 279) dominerer dette værelse. Sengen står opredt til 2 personer, bestående af 2 olmerdugs overdyner, 2 olmerdugs puder, 2 olmerdugs hovedpuder, 2 sribede bolster overdyner,

*Fig. 1.
Rokospejl,
ca. 1740 (90×40 cm).
Foto: Privateje.*

2 bolsterdyner med 2 hoveddyner uden fyld, endnu 2 hoveddyner, samt endelig et sengetæppe. Kammerets vægge er prydet dels af 10 skilderier, dels af et forgyldt spejl. Det er formentlig dette spejl, der endnu forefindes blandt præstegårdens store mængde af spejle, med sit originale facetslebne spejlglass med kviksølvbelægningen i behold og med en ornamentik, der både er udskåren og støbt i limkridt (fig. 1), et spejl, der stilistisk kan dateres til omkring 1740. Foruden de forgyldte spejle har præstegården også haft »sorte spejle«, således i »Det grønne Kammer«. Sidstnævnte spejltype må formentlig opfattes som nøddetræsfinerede spejle med udskåren, forgyldt or-

Fig. 2.
Frøiser-ur,
1700-tals (74 · 27 cm).
Foto: Privateje.

namentik. Det nedenfor under Den store Stue's inventar omtalte spejl formodes derimod at tilhøre en ældre stilperiode.

I »Det røde Kammer« henstod endvidere 6 udsyede, d.v.s. broderede taburetter, et lident bord med grønt overtræk, samt en blåmalet kiste med sengetøj. Omkring år 1700 havde kisterne udspillet deres rolle som stuemøbel, og blev fra nu af som i det foreliggende tilfælde henvist til sekundære lokaliteter til opbevaring af sengetøj, og den her omtalte indeholdt da også 2 sribede bolster underdyner, 2 ditto hoveddyner, samt 3 lange hoveddyner.

I »Det grønne Kammer« svarede møbleringen stort set til det førstnævnte kammers. Her er der også tale om et grønt sen-

gested, men med grønt omhæng, der indeholdt 2 sribede bolsters underdyner, 2 ditto hoveddyner, 1 olmerdugs overdyne, 3 små puder og 1 katuns overdyne. Her beklædes væggene af 12 skilderier, det ovenfor omtalte »sorte« spejl, en ørk, der i inventariet kaldes en halvkiste, og et spilleurværk, der er et rigt bemalet døgnværk, flankeret af 2 havfruer med et lod og spindelgang, et såkaldt »Friiser-ur« fra omkring år 1700 (fig. 2.).

Herefter går man ind i »Den store Stue«, hvor væggene er prydet med 6 store og 17 små skilderier, således at præstegårdens samlede billedbestand med de 2, der hænger i dagligstuen, er oppe på ialt 47 stk., hvortil kommer yderligere 4 i alabast. Der foreligger ingen oplysninger om disse billeders motiver eller materiale, men da adskillige af præstens slægtninge i al fald i det 17. århundrede har ladet sig portrættere, er det nærliggende at antage, at de 6 store billeder har været familie billeder. Det er i al fald typisk, at de eneste 2 malerier, der endnu idag kan spores tilbage til Fanø-præstegården er portrætter, hvoraf det ene er et barnebillede, der forestiller faderen, Hans Dethlefs (fig. 3)¹⁴, der formentlig er blevet malet samtidig med maleriet af vedkommendes bedstefader, borgmester Peder Preusz¹⁵. Det andet billede forestiller Niels Friis' svoger, etatsråd Steen de Steensen til Aunbjerg (1725-1800), men dette maleri kan først være indgået i præstegårdens bohave i forbindelse med præstens 3. ægteskab, og således ikke omfattet af nærværende inventarium (fig. 4)¹⁶.

Det er de store møbler, der dominerer denne stue, heriblandt den moderne dragkiste, der i datiden var det sidste nye indenfor gemmemøbler. Disse opstod under engelsk påvirkning i årene efter 1700. Stuens dragkiste bestod af de sædvanlige 4 skuffer, hvori familiens liv- og gangtøj forefandtes.

Den øverste skuffe rummede:

- 1 vævet bordtæppe
- 1 rødt atlaskes omhæng bestående af 4 røde atlaskes gardiner, 2 røde ditto kapper
- 1 patrilaks uden kappe (?)
- 4 stk. pat. at overklæde stolperne med
- 1 ditto stykke at overklæde himmelen med
- 1 pat. hovedstykke

Fig. 3. Sognefoged Hans Dethlefs, Arrild. Foto: Privateje.

- 1 ditto sengetæppe
 - 1 rødt og gult silkeskærft
 - 2 atlask overtræk til stole
 - 1 rød ditto til borddække
 - 2 stk. at sætte for hovedpuderne
 - 10 alen rød damask
 - 4 alen camelot de Brüssel
 - 5 stk. sort damask
- En del pakke klude, der er levnede fra mine klæder af alle slags

I den anden skuffe:

- 1 ny kniplingstop med 1 par manchetter og 8 halvstrimler, der ej har været toet (vasket).
- 3 andre kniplings hatte
- 2 tormesels (?) huer. 1 livstykke eller korset
- 8 par kniplings halværmer
- 1 par knipl. ditto uden ærmer
- 2 ærmer uden kniplinger
- 3 kapper med kniplinger
- 7 kniplings holltrimler (?)
- 5 kniplings halstørklæder, 4 uden kniplinger
 - 2 halvkraver, 1 par gamle lærredshandsker
 - 6 hvide lommestørklæder
 - 6 blå og hvide ditto
- 10 hvide canifas huer
- 2 kram-lærreds-sercker, 4 grove ditto
- 1 par blå silkestrømper
- 1 par ditto hosebånd
- 1 par røde strikkede strømper
- 3 par sorte ditto
- 3 par uldne ditto
- 1 æske med blomster udi.

I den 3. skuffe findes mit eget lintøj:

- 1 kramlerritz skjorte
- 12 halskraver
- 12 par halværmer
- 12 halsklude
- 7 nat-hatte
- 8 små præstekraver
- 6 par bojetter
- 1 kammerdugspibekrave
- 1 lærreds ditto
- 1 par sorte læderstrømper
- 2 par ditto strikkede strømper
- 1 par sorte uldne ditto
- 1 nathat af kniplinger
- 6 hvide lommestørklæder
- 12 blå og hvide ditto

Endnu findes af Gabriel i samme skuffe:

- 1 par kniplingsmanchetter og 1 krave, 1 par slette ditto,
- 1 krave og 2 bind.

Fig. 4. Etatsråd Steen de Steensen til Aunsbjerg. Foto: Privateje.

I den 4 skuffe:

- 1 stk. rød makei
- 1 sort klæde kiøle
- 1 sort ditto skiørt
- 1 sort flonels kantusch og skiørt
- 1 par sorte grad.vinge
- 1 par sorte handsker
- 1 stk. sribet hjemmegjort tøj.

Oven på dragkisten tronede en »trappe« med ikke færre end 26 par porcelænskopper. En blådekoreret Meissner-kaffekop

(fig. 5) er endnu bevaret fra Fanø-præstegården, men da trappens kopper utrykkelig betegnes som thekopper, har den eksisterende kop næppe stået til skue her. Denne kop er et stykke tidligt europæisk porcelæn fra omkring 1720.

Ud over dragkisten befolkes stuen af ikke færre end 3 skabe, et hollandsk skab, et klædeskab, samt et dækketøjsskab, hvor ovenpå, der henstår en porcelænsopsats.

Véd vi intet om disse 3 skabes udseende, så er vi derimod orienteret om deres indhold.

Det hollandske skab indeholdt:

- 1 stk. rød makey
- 1 liden stk. grønt damask
- 2 stk. hvide silke snore
- 2 vifter
- 1 halsbånd
- Nogle strå Peil (?) Fecker (?)
- 1 sort kniplings modest
- 7 palantiner
- 3 smecker
- 3 modester
- 1 par sorte handsker
- nogle røde rupper ditto
- 2 par Randers handsker
- 1 par hvide ditto
- 1 sort kniplings kapperolck
- 1 sort fløjls ditto
- 1 par sorte fløjls handsker
- 40 stk bånd store og små
- 1 rød atlask hæghue

I 2. skuffe i samme skab findes børnetøj:

- 1 blå og hvid gyldenstk. christentøj
- 1 gul og hvid silke ditto
- 1 liden sribet koft
- Kniplinger at sætte på et par pudevår
- 4 små skjorter
- 2 par pudevår
- 4 kniplings Holcker
- 3 korsklæder
- 2 bette ditto og 1 korsklæde
- 1 kniplingskrave, 1 kniplingsmække med 3 sløjfer af guldbånd
- 1 ditto løs. 12 børnehuer
- 1 stk. udsyet tøj til en nålepude. 3 fløjlskassetter
- 4 stk. silkebånd og nogle silkeblomster

Fig. 5. Meissner kaffekop, ca. 1720. Foto: Privateje.

Endvidere findes i samme skab:

- 1 hvidt bajs svøb og 2 lister
- 1 par vugge lagener
- 12 hørlærredsbleer og 1 blågarns ditto
- 1 stk. gammeldags knipling
- 4 par bundtet skoe og et par tøfler

I det brune klædeskab findes min kones gangklæder:

- 1 sort damask klædningskjole og skjørt
- 1 sort damask adrienne
- 1 rød damask klædning kjole og skjørt
- 1 gul og hvid sribet kjole og skjørt, halvsilke
- 1 grøn damask adrienne. 1 sribet atlask kjole
- 1 sirtzes adrienne og skjørt
- 1 grøn og hvid sribet stof kjole og skjørt
- 1 srib gingangs adrien.
- 1 hvid stofs adr.
- 1 sribet taffis cantusch
- 1 brun bl. silke ditto

- 1 rød taffis bettjack
- 1 blom. cirtzes cantusch
- 1 rød og hvid srib lærreds cant.
- 1 hvid ditto med garn udsyet
- 1 rød og hvid ging. bettjack
- 2 violet og hvid sirtzes skjorter
- 1 rød og hvid ditto
- 1 gult dame-underskjørt
- 1 tryckt sarcis ditto
- 1 grøn dame nattøje
- 1 rød atlask kåbe med foer under
- 1 sort dame rejsehue
- 2 snørliv – 1 fiskebensskjørt
- 1 fjederuffe og en ditto bjørneskins

Endnu i samme skab min egen bedste præstekjole, 1 grøn damask slafrock, 1 nattøje.

I linnedsskabet forefindes:

- 1 par kram-lærreds-lagener
- 1 enkelt mageløs. NB! Denne blev brugt til min salig kones jordefærd!
- 2 par fine pudevår med kniplinger
- 2 par nye hørgarnslagener – grove
- 4 par pudevår
- 2 par gamle ditto
- 5 nye blågarnslagener
- 2 gamle ditto
- 2 par gamle ubrugelige
- 27 hørgarnsservietter af en slags
- 3 hørgarnsduge af samme mønster
- ½ dusin fine servietter af en anden slags
- 1 dusin små ditto
- 3 teduge
- 2 damask duge
- 19 servietter
- 2 hørgarnsduge
- 2 dusin servietter af samme mønster
- 1 hørgarnsduge
- 12 servietter af en slags
- 6 blågarnsduge og 2 dusin servietter af en slags
- 1 blågarnsduge og 12 servietter af en slags
- 12 daglige blågarns servietter
- 3 håndklæder
- 2 ditto
- 6 daglige duge af kniplings-drejl
- 8 gamle servietter af slidt damask

Nordby Præstegård

- 4 blålærredsduge
- 3 ruller klæde
- ny blå og hvid the-dug
- 2 gamle ditto.

I stuen henstod 12 »ryslæderstole«. Om det er 2 af disse eller 2 af dagligstuens, der endnu kan identificeres i efterslægten, kan ikke afgøres. De bevarede 2 ens stole er en dobbeltbøjlet rokokostol af egetræ med cabriole ben, der glider over i den buede sarg. På Tønder Museum findes 2 tilsvarende, der opgives at stamme fra Ballum. Rent stilistisk må stolen henregnes til tiden 1730-50, således at sandsynligheden taler for, at de er anskaffet 1739-40, da Niels Friis blev sognepræst og giftede sig, og at de er blevet leveret af en snedker fra Tønder-egnen (fig. 6).

Stuens spejl nævnes i inventariet i forbindelse med et firkantet bord og 2 gueridoner – keridoner kaldes de i fortegnelsen – d.v.s. et højt søjlebord med lille plade, der tjente til at

Fig. 6.
Vestslesvigsk rokokostol,
ca. 1740.
Foto: Privateje.

bære en kandelaber. I det 17. århundrede var en spejlopstilling som denne gængs i velhavende hjem, og dette kunne tyde på, at der er tale om gamle møbler, der er bragt til ære og værdighed i hjemmets fornemste rum på endevæggen.

Mellem den store stue og dagligstuen henlå forstuen, hvori der stod et skab med skuffer under, der rummede følgende af præstens egne klæder:

- 1 sort klædes præstekjole
- 1 gammel ditto
- ny kort klædes kjole
- vest og 2 par bukser
- 1 sort plytzis kjole
- 1 sort calam. vest
- 1 gammel klæde ditto
- 1 ny hvid klædes rejsekjole
- 1 gl. hettslag
- 1 hat
- 1 fløjs kachet

Endvidere blev også broderens tidligere omtalte gangklæder opbevaret her.

Regnskabsbogen kaster endvidere et udmærket lys over, hvad det kostede en præst at holde sin garderobe vedlige, idet man kan følge investeringerne hertil i årene før inventariet er blevet udarbejdet:

Anno 1737 købte jeg til en kort klædning: Et underfoer, knapper, silke, dvelsk coordt, in alles d. 18. juni: 20 dhl. 8 sk. Og ulden damask til en slap-rock: 10 dhl 2 sk.

1738 købte jeg brun klæde til en rockelorre og baj-knapper, coordt og silke for: 15 dhl.

1739 købte hos sig. Fridsch i Riiber sort klæde til 1 par bukser: 2 dhl 1 sk., underfoer og andet: 1 dhl 2 sk.

1740, d. 13. februar købt hjemmegjort calmanck 2 dhl. o.s.v.

Om udgifterne til syløn oplyser regnskabsbogen endvidere:

I 1742 betalte jeg Jens Skrædder syløn:

- 1) en kort kjole: 3 dhl. 8 sk.
- 2) for en præstekjole: 3 dhl.
- 3) for en kontorkjole: 1 dhl. 8 sk.
- 4) for en undertrøje: 1 dhl. 8 sh.
- 5) for en skab-rock at vende: 1 dhl 4 sh.
- 6) for en liden trøje til min kone: 8 sh.
- 7) for det gamle at reparere: 12 sk.

o.s.v.

Fra omkring 1730 bliver the-drikning almindelig her i landet, og i Nordby-præstegård har i al fald denne drik været højt estimeret, da der i *«dagligstuens»* inventar indgik to the-bakker og et thebræt. Da disse inventargenstande nævnes under møbler, er det rimeligt at antage, at der har været tale om borde med enten plader af fajance, tin eller messing.

I dagligstuen forefandtes et efter datidens opfattelse gammeldags, firkantet bord med 6 ryslædersstole omkring, d.v.s. stole med læderbetræk. Endvidere forefindes endnu et lille bord, 2 træstole og en lænestol. Sidstnævnte stol må være identisk med en endnu bevaret armstol i egetræ med dobbeltbøjleryg, cabriole ben, der glider over i den buede sarg, som støtter de svejede armlæn. Stolen er fabrikeret i tiden mellem 1730-50, men selvom denne stol er lettere end de under den store stue omtalte 2 stole og mere elegant i hele sin udformning, er denne alligevel så nært knyttet til disse, at det er nærliggende at antage, at de er udgået fra samme snedkerværksted (fig. 7).

Dagligstuens dragkiste rummer følgende:

I den nederste skuffe findes min kones daglige livklæder:

- 12 sokker
- 12 nathatte
- 12 halvtørklæder
- 10 hele ditto
- 3 blå og hvide ditto
- 8 blå og hvide forklæder
- 6 strygebånd
- 4 conif. huer
- 10 kniplingshatter
- 1 sort pandst
- 1 cartuns underhue
- 2 taskepunge
- 1 blå modest med gråværk
- 1 halsfoer

I mellemste skuffe findes det tidligere omtalte Gabriel tilhørende linned.

I øverste skuffe findes mit daglige lintøj:

- 8 skjorter
- 5 halskraver
- 12 par halværmer
- 4 netteldugs halsklude

Fig. 7.
Vestslesvigsk
rokoko-armstol, ca. 1740.
Foto: Privateje.

- 12 lærreds ditto
- 12 gamle nathatte
- 6 gamle brogede tørklæder
- 12 små præstekraver
- 6 par bojetter
- 1 par gamle træstrømper

Af øvrige møbler i dagligstuen findes endvidere et skænkeskab, samt ikke færre end 2 ure, et standur, der betegnes som »et gangur med hus« og et liden ditto, vel sagtens et lygteur.

Herefter følger »sengekammeret«, hvor himmelsengen henstår med rødt omhæng, men uden sengetøj, og det er også her den magelige lænestol med de løse hynder forefindes. Ovenpå den det blå »specerieskab« med de mange små skuffer – egentlig et krydderiskab – findes præstegårdens bogsamling. Hvor stor den har været fremgår desværre ikke, men en fortegnelse over udlånte bøger fra perioden omkring inventariets oprettelse, giver fornemmelse af en kundskabssøgende mand med

historisk interesse¹⁷. Blandt bibliotekets lånere er ikke blot embedsbrødre, som f.eks. Niels Actander Kingo i Hoe (1702-1755), der udover teologiske værker også låner Hoyers Danmarks Historie, Terpagers Ribe bys Historie o.s.v., men også lægmænd som Anders Spillemand, der står noteret som låner af en bog med titlen »Nosce te ipse« – d.v.s.: Menneske kend dig selv –, Michael Greiss, senere tjener hos den lærde hans Gram, låner Emanuel Somthomb: *Guds børns gyldne klenodie*. Den yngste låner er den senere Ribestiftamtmand Hans greve Schack (1735-1796), der til brug for sin skolegang i Ribe Skole i 7-8 års alderen låner en samling bøger af og om romerske forfattere på latin.

I sengekammeret henstod endvidere 2 jernbundne skrin, et stort og et lille, det sidste af valnøddetræ. Her har præstegårdens beholdning af guld og sølv formentlig været opbevaret, og denne er imponerende:

Guld:

- 1 guldarmbånd 6 lod
- 1 guldkæde bestående af 103 led
- 1 rad guldpærler stående af 32 stk. med en ditto slutte
- 1 par guld ørenringe
- 1 navn af guld »MS«
- 1 halv Portugaløser, 9 a 10 Rdl
- 4 Rosenobler
- 2 braceletter forgyldt
- 1 to leds guldring
- 1 guld penge 3 Rdl
- 2 ducater
- 1 par guld håndknapper
- 1 par ravørenringe indlagt i guld
- 1 par sorte agat ditto indlagte i sølv, forgyldt
- 1 liden amaleret ring
- 1 enkelt ditto.

Sølv:

- 1 sølvkande med 10 medallier indlagt
- 1 sukkerbøsse
- 1 potageske
- 1½ dusin ny sølv skeer
- ½ dusin ditto, som er brugt
- 1 liden ditto
- ½ dusin theskeer med 1 sølvklemme

- 2 små sølvbægere
- 1 krus af serpentin med en rar medallie i låget
- 1 tommel forgyldt
- 1 thepotte med fad
- 2 theflasker
- 1 peberbøsse
- 1 par knive
- 1 saks-kæde og fingerbjerg
- 2 små æsker, den ene med mit navn i træk
- 2 balsambøsser
- 3 ditto til hovedvand
- 3 par skoespænder
- 1 sølvudpocketet fad
- 2 snustobaksdåser
- 1 spænde
- 1 sølv taske ur
- 1 flaske med sølvkrue
- 4 dusin små sølvknapper
- 3 håndknapper
- 1 sølvkande

Blandt Niels Friis' efterslægt har det kun været muligt at finde frem til et snapsebæger, der er udført af Thomas Hansen Pop i Ålborg (+1729). Bægeret bærer initialerne »HF«, henvisende til præstens ældste søn, Hans Friis. (Fig. 8). Endvidere er der fra Fanø-præstegården bevaret et sættefad med knækket kant til en thepotte, men om det er det ovenfor anførte fad lader sig ikke længere afgøre, da stemplerne er fuldstændig udvisket, og af et navnetræk kan der idag kun med sikkerhed tydes et »F«. Formodningen er for, at dette fad først er indgået på et senere tidspunkt i præstegårdens bohave.

I sengekammeret findes endvidere et hængeskab – »nøgelskab« – hvori præstegårdens nøgler blev opbevarede.

Herefter følger *køkken og spisekammer*

I køkkenet forefindes:

- 1 stort bord
- 1 træstol
- 1 reb-ditto
- 1 træskammel
- 1 puster
- 1 gl. kaffe-mølle
- 1 ny ditto (købt den 22. november 1745 i Husum)

Under sengetøjet omtales dels sengetøj til »køkkensengen«, be-

Fig. 8. Brændevinsbæger, indgraveret HF, udført af Thomas Hansen Pop, (+ 1729), Aalborg.
Foto: Privateje.

stående af 2 hovedpuder med kartun, 2 underdyner, overtræk og 1 overdyne, dels sengetøj til tjenestekarlens seng, bestående af 2 dyner, 2 puder og en dyne med overtræk.

I spisekammeret henstår:

- 1 taburet
 - 1 langt lukket skab
 - 1 firkantet bord med skuffe
 - 1 lyseskrin
 - 1 mindre ditto uden lås
- en del potter

Hvad mere findes er anført i hvert sted, hvor det henhører.

Kobber:

- 1 brændeovns kedel i grue med hat og pibe
- 1 stor ditto kedel
- 1 mindre gammel
- 1 nyt fyrfad med jernfod
- 1 ditto som er ubrugelig
- 1 ditto mindre, gammel (fyrfad)
- 1 ditto mindre, nye
- 1 liden ditto

- 1 tragt
- 1 nye kobberkedel
- 1 liden destiller kedel med hat og piber
- 1 rivejern
- 3 the-kedler
- 1 kasserolle med låg
- 1 hullet pande
- 1 stort kobberfad
- 1 lyseplade
- 1 liden rummelpotte
- 1 tærtefom med løse bunde til

Messing:

- 1 stor messing-kedel
- 1 te-kedel
- 3 gl. fyrbecken
- 1 skumske
- 1 par vægtskåle med vægt & et par mindre vægtskåle
- 1 kaffekande
- 1 stor lygte
- 6 lystager af en sort
- 2 par diverse sorter
- 1 ditto mageløs
- 1 bord-krans
- 1 stor messingsfad
- 1 liden bjælde
- 1 kikkert
- 1 sporjern
- 1 messing rivejern
- 1 messing strygejern

Malm:

- 1 liden morter med støder
- 1 stor convoj
- 1 strygjern
- 1 liden bjeldeklkke
- 1 ditto større
- 2 malmgryder
- 1 ditto morter med kølle

Tin:

- 6 store tinfade af en slags
- 2 ditto af en sort
- 2 mindre
- 4 asietter
- 11 fade af diverse sorter

Nordby Præstegård

- 1 licircken (?)
- 2 dusin tallerkener
- 2 dusin af ditto, krontin
- 1 dusin engelsk, hammeret
- ½ dusin ringere
- 1 tin kedel
- 1 tin krus
- 2 lysesaksplader
- 1 tinskål med låg
- 3 ditto uden låg
- 1 tin sukker-kop
- 1 krus med låg
- 3 tin-tepotter
- 1 tin sukkerbøsse
- 1 ditto potageske
- 1 tin bord-krans
- 1 natpotte

Jernfang:

- 5 jernkakkellovne
- 1 tærtepande med låg
- 1 stor stegpande
- 2 små ditto
- 1 rist
- 1 madfork
- 1 kakkellovnsfork
- 1 ditto
- 2 ildtænger
- 1 stor frifod
- 2 mindre ditto
- 1 kielske
- 1 voksstabel
- 12 par knive
- 1 bradspid med jernbuk til
- 3 lysesakse
- 2 køkkenknive
- 1 par gamle ditto
- 1 god råd jern
- 1 vaffeljern
- 1 krumkagejern
- 1 stor økse
- 2 små til at hugge fisk med
- 1 tegn-økse med mit navn og 1 brændjern
- 2 naptænger
- 2 klee hamrer
- 1 horr hammer med tilbehør

- 1 stor og liden stiksav
- 2 høvlejern
- 1 stor hug-jern
- 4 drej-jern
- 1 stor naur
- 1 mindre ditto
- 1 stor spegesbore
- 1 liden spegerborskaft
- 1 koefod
- 2 forf. spader
- 3 grov spader
- 1 høleder
- 1 hackelskniv
- 1 jern-kværn-stand
- 2 plovjern, 1 lang jern og 1 skier
- 1 plovbom
- 1 hestekobbel
- 1 4. lispundbismer
- 1 par nye hegler
- 1 krum hakke-kniv
- 1 strygejern
- 1 jernlysestage
- 4 speed-nåle
- 1 ildskuffe
- 1 skel-pind

Trævarer:

- 3 brygge-kar
- 3 ditto
- 4 baljer
- 2 bygtønder
- 1 brændevinstønde
- 1 mindre ditto med skammel til
- 2 spande med jern-gjorde
- 1 ditto med træ-gjorde
- 2 mælkespande og 1 tragt
- 1 strippe
- 1 liden ditto
- 3 øltønder
- 6 ankre
- 2 gl. ditto
- 18 . . . bøtter
- 7 spande
- 2 hakkebrætter
- 1 dusin skeede
- 2 pibekander

Nordby Præstegård

- 2 smørtrug
- 2 ditto
- 1 skiæppe
- 1 garnvinde
- 1¹⁰ anker
- 1 træragt
- 1 lysbord med 11 brikker
- 1 lyseform
- 1 tinrecke
- 1 salt kar
- 1 tærtebræt
- 2 tærte-ruller
- 1 stor kjærne
- 1 mindre ditto nye
- 4 hele sildebånd
- 2 halve tønder
- 4 fjerdinger
- 2 ottendedele
- 3 spinderokke
- 1 herretræ
- 2 teen-træer
- 1 brik-hus
- 1 stor tønde på loftet med låg
- 1 malt bing
- 1 huk-stock
- 1 par nye kar
- 1 gammel ditto
- 1 ny halvtønde

Glastøj:

- 10 spitz glas, diverse sorter
- 1 stor pokal
- 1 liden ditto
- 1 krus med tinlæg
- 1 mindre ditto
- 1 glasflaske
- 1 glas skål
- 1 glas pibekande
- ½ dusin ølgas
- 50 botellier
- 1 stor ditto
- 4 salt-kar
- 3 vinflasker af diverse sorter
- 2 små ditto
- 1 krukke med skrue

Fig. 9. »Jagtpokal« fra Potsdam (H: 18 cm, diameter 11,5 cm), ca. 1700.
Foto: Privateje.

Den store pokal, der i efterslægten er gået under betegnelsen »pastor Friis' jagtpokal« er endnu i behold. Den tilskrives glashytten i Potsdam fra slutningen af det 17. århundrede eller begyndelsen af det 18. (fig. 9)¹⁸.

Bliktøj:

- 2 tragter
- 1 ditto i kirken
- 1 liden ditto
- 1 dørs slag
- 1 stor blikksukkerkasse
- 1 mindre ditto lakeret

Nordby Præstegård

Nogle forme til madelkels

- 12 blik sukkerbrødsforme
- 6 små ditto
- 1 jerndejnapper
- 12 pottlage
- 1 tin-krus

Stentøj:

- ½ dusin hollandske tallerkener
- 1 smørkande med låg
- 2 sten-sengepotter
- 1 stor og viid stenkrukke
- 1 smørkande med låg.

I husets vestlige ende henlå på tidspunktet for inventariets udarbejdelse to ubenyttede værelser, der rummede følgende:

Vester-kammeret:

- 1 firkantet bord
- 1 skiden bænk
- 1 liden firkantet skrin
- 1 natskrin

Studere-kammeret:

- 1 stor kiste med sengeklæder
- 1 rejsekuffert med sælskind
- 1 bord med voksdække
- 1 klædeskab
- 1 fugl-flint
- 1 par gamle stole

Og herefter fortsætter inventariet med usvækket energi i:

Brygger-huset:

- 2 spand solde
- 1 skind ditto
- 1 tins ditto
- 1 solde løft
- 1 bærløf
- 1 degntrug
- 1 bord
- 1 karstol
- 1 ovn med tilbehør

I gården:

- 1 grøn postvogn
- 1 ditto står i Darum
- 1 trævogn med tilbehør

- 1 par nye harver
- 1 sædeløf
- 1 hakkelskiste med kniv
- 1 læder hestetøj

Inventariet afsluttes med et appendix med løsøre af »alle slags«:

- 1 liden chatol med skuffer og spejlglass udi
- 4 alabast skilderier
- 1 syskrin
- 4 små saltkar
- 4 daglige porcelænsthepopper
- 1 brun sten thepotte med fad
- 1 spøll kumme
- 1 mælke-kande
- 1 flødefad
- 1 porcelænsspøll-kumme i dagligstuen
- 1 ditto
- 2 blå og hvide ditto i storstuen
- 1 urtepotte
- 6 små dukker af alabast
- 4 blik thedåser
- 1 ditto filegran Ost. af bly
- 1 brætspil
- 2 spansk-rør
- 1 ditto uden knap
- 3 blå rejseshynder
- 2 blå kapper
- 1 lang husstol i gården
- 1 mindre ditto i loen
- 1 æske af træ
- 1 æske af strå
- 4 andre æsker
- 2 klædesbørster

Historien beskæftiger sig sædvanligvis med udredning af begivenheders årsag og virkning, hvorimod der er tilbøjelighed til at betragte hus og bohaver som døde og stumme partnere i den historiske proces.

Men ret beset er al historie tillige en serie af billeder, hvori fragmenter af fortiden genspejler sig. Men disse brudstykker af størknet liv opnår man kun vanskeligt kontakt, hvis man ikke i undersøgelsen inddrager de tidligere slægtsleds efterlændskaber, der ligesom i det foreliggende tilfælde kan give et tidsbillede – in casu af rokokotiden, samtidig med at den

gamle regnskabsbog illustrerer, hvordan man i al fald i Nordby præstegård har fortolket bestemmelserne i den dagældende Danske Lovs 2-11-9, der bestemmer: »Præster skulle ingen købmandsskab bruge uden hvad hjemme hos dem avles og gøres. Meget mindre skulle de holde noget drikkehus, eller sælge enten øl eller brændevin«.

Noter og henvisninger

1. Landsarkivet Viborg: C568-28, s. 230-59.
2. Ludwig Andresen: Die Familie Preusz und Ihre Zeit. Mitteilung des Nordfriesischen Vereins für Heimatkunde und Heimatliebe, Jahrgang 1910/11. Husum
3. C. E. Carstens: Erinnerung an Tonderaner (utrykt manuskript i privateje)
4. F.R.A. IV, s. 193
5. Caroline Emilie Andersen: Grams Historie, s. 175ff.
6. F.R.A. II, s. 50-112
7. F.R.A. XV, s. 445-466
8. N. M. Kromann: Fanøs Historie II, s. 461, 1933
9. F.R.A. IV, s. 380-384
10. F.R.A. IV, s. 81-85
11. Tilskrivningen sker på baggrund af, at dels Nordby Kirke i 1786 blev opført ved Peder Frisvad som bygmester, dels under henvisning til den samme kunstner tilskrevne Varde Præstegård, jvf. Kirsten Agerbæk: Klassicismen i Sydvestjylland, 1970 s. 16, hvormed Fanø Præstegård har visse stilhistoriske fællestræk. I Kromann: Fanøs Historie II, s. 456-57 findes en fortegnelse over den nye præstegårds bygninger.
12. Sinnet Lange (+1756), rektor ved Ribe Katedralskole 1753-56.
13. Thomas Montagne (+1790), konrektor ved Ribe Katedralskole 1753-61.
14. Hans Dethlefs (1674-1743), sognefoged og sandemand i Arrild, søn af fyrstelig digegreve, landfoged Thomas Dethlefs og Mette Marie Preusz. Barneportræt, skulderstykke en face til højre, mørke øjne og mørkt, kort hår. Grøn udringet dragt med frynser. Mørk baggrund (H 38 B 31). Maleriet blev arvet af pastor Niels Friis' søn, Hans Ditlev, hvis dattersøn, dr.med. Peder Thorvald Hansen, Lübeck, videregav dette til fættøren, dr.phil G. M. Friis, Tønder. Restaureret 1957 v/ konservator Einar Trelund, ved hvilken lejlighed lærredet, der i kanterne var ødelagt af fugt, blev beskåret.
15. Tønder Museum.
16. Steen de Steensen til Aunsbjerg, (1725-1800), etatsråd. Halvfigur en face til venstre, blå øjne, lav pudret paryk, rød jakke med brede opslag og gyldne knapper, stramt halsbind og kniplingsmanchetter. Højre hånd hvilende på et bord. I baggrunden et mørkt rokokko-ur, en reol og draperi.

- (H 28 B 23). Maleriet er arvet gennem herredsskriver G. M. Friis' efterslægt.
17. Af udlånslistens bøger kan følgende identificeres:
- Johan Buxtorf: *Lexicon chaldaicum talmudicum et rabbinicum*, 1639.
- Eman. Sonthomb: *Guds Børns gyldne Klenod.*, d.e. Den sande vej til Christendom. Af engelsk i tydsk sprog ofversat og nu på dansk verteret af K. I. (Formentlig 1732-udgaven)
- Jo. Anast Freylinghausen: *Kort Begreb om af den ganske Christelige Lærdom udi XXXIV Article med en summarisk Forestilling af saligheds-orden i Spørgsmål og Gensvar.* (Der må være tale om den tyske udgave, da den danske oversættelse først er fra 1754)
- J. O. Lassenius: *Heilige Moralien über die Evangelien und Epistelm, wie die in Lutherischen Kirchen an Sonn- und Fest-Tagen verlesen werden.* (Copenhagen 1702-03).
- Conciones et orationes ex latinis historicis excerptæ. *Argumenta singulis præfixa sunt. Ciceronis orationis aliquot sunt adjecta.* In us. schol. Dan. et Norvey. Hafn. 1678.
- Ole Worm: *Quæstionum Hesiodicarum*, 1616.
- Annæo Flori rerum Romanarum libri quattuor, annotationibus, in usum studiosæ juventutis, instar commentorie illustrati. Hafnia 1700.
- P. Terrentii Afri Comoediæ Sex, cura docturum virorum emendatæ. Hafnia 1696.
- Ole Borch: *Conspectus præstantionum scriptorum lattivæ linquæ, in gratiam juventutis academicæ, compendio repræsentatis.* (foreligger i adskillige udgaver).
- Andreas Hoyer: *Kurzgefaszte Dännemärichische Geschichte.*
- Peder Terpager: *Ripæ Cimbriæ.*
- Christian Falster: *Vigilia prima noctium Ripensium.*
- Cph. Cellarius: *Latinitatis probatæ et exercitæ liber memorialis. Danivo idiomata editus a Geo Joannis Ripensi. Editio Nova, Hafnia 1725.*
18. Ernst Petrasch: *Edles altes Glas, Die Sammlung Heinrich Heine, Karlsruhe, s. 58, 1977.*

Ordliste

Adrienne	Løs kvindelig overklædning
Amdam	Hvedestivelse
Atlas	Tykt, glat silketøj med strukturløs og glat overflade
Baj	Groft uldent tøj
Bettjack	Sengetrøje
Bing	Trækasse
Blågarn	Egl. blågarn – de groveste dele af hør
Bojetter	Hvide lærredsstrimler, der indsættes i præstekjølens ærmer i stedet for manchetter
Bolster	Tykt linned til dyne- og pudevår
Bordkrans	Ring til at sætte under et fad
Botellier	Flasker
Bracelet	Armbånd
Calam.	Calamitøs, d.v.s.: Ussel, elendig
Calmanck	Atlaskagtig, mønstret, uldent tøj
Camelot	Kameel
Canifas	Kanvas
Cantusch	se Kantusch
Christentøj	Dåbskjole
Cirtzes	Fint ostindisk bomuldstøj med påtryk, oprindelig med påmalede figurer
Convoj	Skærm (til en morter)
Coordt	Tråd
Fingerbjerg	Fingerbøl
Fugleflint	Jagtgevær
Gingang	Ostindisk tøj af bomuld og silke
Gode råd jern	Kageform til kagen »Gode råd«
Gråværk	Pels, sædvanligvis af egernskind
Gyldenstyk	Silketøj, hvori mønster er indvævet i guldgrund
Halsfoer	Pelsværk til at dække halsen med
Halværmer	Et ærme, der kun bedækker en del af armen
Hegler	Et med pigge besat brædt, hvorved hør og hamp renses
Hettslag	Kappe med hætte
Holcker	Ring til at holde klæde sammen med
Horr-hammer	Hammer til at skærpe en le med

Hukstock	Huggeblok
Kantusch	Kvindejakke med læg i ryggen
Kapperolck	Hætte
Katun	Kattun – bomuldstøj, der påtrykkes brogede farver, oprindelig ostindisk
Kielske	Kielskier – ophæng i form af en tvedelt jernstang med hak, som kedelen hang i på rodstangen i et åbent ildsted
Klee-hammer	Stenhammer
Koefod	Koben – brækjern
Koft	Kort kjole
Korsklæde	Kileformet sjal, der især er blevet benyttet i Vestjylland
Kramlerritz	Kram-lærred – fint lærred man købte ved kramboden til forskel fra det hjemmegjorte
Levansche	Orientaliske
Lintøj	Linned – oprindelig al slags tøj af hør
Lispundbismær	Vægt
Makey	Makei – et tysk uldstof med blomstret motiv
Modest	Et slag af klart tøj med broderet kant fornedet og pipestrimmel foroven, dækkende hals, skulder og bryst
Naur	Bor
Netteldug	Fint, løst bomuldstøj
Olmerdug	Tykt, tætvævet dynebolster af hørgarn med islæt af bomuld med stærkt farvede striber
Palantiner	Palatiner-pelskrave, halsbeklædning for kvinder
Pandst	Hue af ungarsk facon
Plytzis	Velour
Portugaløse	Guldmønt
Pottlage	Låg til en potte – et grydelåg
Rar	Sjælden
Rockelorre	En slags frakke
Rosenobel	Engelsk guldmønt fra middelalderen
Rummelpotte	Lerpotte overtrukket med stramt blæreskind
Rupper	Råsilke
Ryslæder	Ruslæder – læder, der var karakteristisk ved sin høje kvalitet og særegne lugt. Skindet blev oprindelig tilberedt i Rusland
Sarcis	Kødfarvet
Serck	Særk – linnedsbeklædningsstykke båret af kvinder
Sirtzes	Kattun
Skeede	Skeer
Skilderi	Maleri, tegning, evt. også kobberstik
Slap-rock	Slåbrok
Slutte	Lås
Smecker	Smæk – et klæde kvinderne fæstede foran brystet
Solde	Sigte til rensning af korn
Spitzglas	Tragtformet glas

Nordby Præstegård

Strippe	Trækar til at øse vand med eller kar, der brugtes ved malkning
Strygebånd	Bånd, som kvinderne brugte til dels at »stryge« håret tilbage med, dels til at holde det tilbagestrøgne hår på plads under huen
Taffis	Let, glat silketøj
Test.	Testimonium – vidnesbyrd
Tinrecke	Tallerkenrække
Tommel	Snapsebæger
Trappe	Vitrineopsats
Træstrømper	Formentlig træskostøvler
Zwidscher	Svesker
Ørk	Lille kiste

Carsten Michaël de Teilman Hald, f. 1941, cand. jur., Sct. Marcus Plads 10, 1921 København V. Har skrevet: »Vestjyske Adelsfolk«, udgivet af Hist. Samf. for Ribe Amt, samt artikler i: »FRA RIBE AMT«, Personalhistorisk Tidsskrift, Krigshistorisk Tidsskrift, Mark og Montre, Medicinsk Forum m.fl.

Varde torvebrønd, fornyet 1805.

Endnu et arbejde af Michal Stobberup

Af S. Fritz

En nærmere præsentation af Michal Stobberup, bygmesteren, der nød godsejer A. C. de Teilmann til Nørholms særlige gunst, boende som arvefæster på Rosengaard under godset, og opnåede som boende udenfor byens planker at få borgerskab i Varde 1794 og døde 1844, synes overflødig al den stund, der kan henvises til Kirsten Agerbæk: *Klassicismen i Sydvestjylland. Bygmestrene Peder Frisvad og Mikkell Stobberup!*. Kirsten Agerbæk gennemgår heri sikre og tilskrevne bygningsarbejder af de to bygmestre.

Nærværende artikel påviser, at Stobberup desuden har udført et mere ingeniørpræget arbejde, nemlig at tegne og være hovedentreprenør for en ny større offentlig brønd på torvet i Varde.

Fig. 1. Bygmester Michael Stobberup 1761-1844. Silhuet på Varde Museum. Mus. nr. 8015. Foto: Varde Museum.

I landsarkivet i Viborg findes i Varde rådstuearkiv i en pakke i »Sager vedr. brandvæsenet 1791-1845 div. år«² de tre arkivalier der her er gengivne i renskrift, nemlig en tegning, et overslag og en regning alt af Michal Stobberup vedr. byens nye brønd på torvet. Overslaget er dateret 8. januar 1805 og andrager 168 rd 3 mk 0 sk. Regningen er af 31. december 1805 og beløber sig til 195 rd 5 mk 0 sk.

Tegningen viser en cirkulær muret brønd, der straks over terrænet er afdækket med et kvadratisk trædæksel, hvorigenem tre pumperør føres op i et kvadratisk træ-»postament«³ med tre tude og en pumpestang; postamentet er gråt og sortmalet og er afsluttet af en firesidet lygte afdækket med et kobberklædt pyramidetag. Af overslag og regnskab fremgår at der ikke kunne fremskaffes formsten⁴ til muring af brønden, så de 2.000 stk medgåede mursten måtte tilhugges inden brugen. Pumperne blev leveret fra Flensborg. Stobberup beregner sig for sin »umage og tiid«⁵ – altså som honorar for tegning, overslag og tilsyn – tilsammen 10 rd.

Stobberup kunne nok være sit arbejde bekendt: et gadeinventar som er iklædt klassicismens formsprog, udstyret med den praktiske kombination pumpe + lygte, og var en stor brønd med tre tude.

Sammenlignes denne pumpe i Varde med f.eks. pumpen på Store Torv i Århus⁶ falder sidstnævnte igennem som en simpel entudspumpe bestående af et svært rundt pumperør, der foroven afsluttes af en drejet massiv trækugle.

Varde torvs brønd har været et sobert møblement i gadebilledet med den grå/sorte klassicistiske maling fremhævende postamentet og øverst den grønirrede kobberklædte lygte.

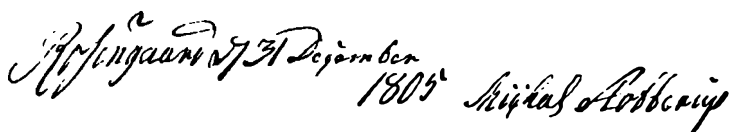

Fig. 2. Stobberups underskrift på regningen for pumpen løser problemet om, hvordan han stavede sit fornavn. Her står eentydigt Michal.

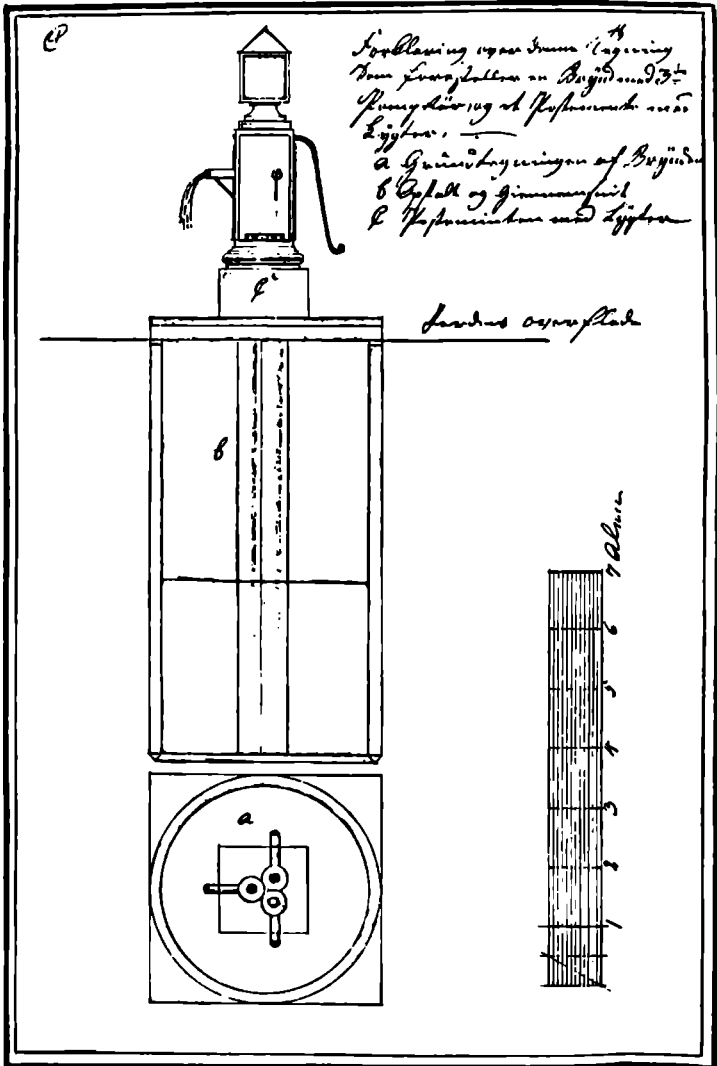

Fig. 3. Stobberups tegning til pumpen på Varde Torv, dateret 1805. LA Viborg D 31-137. Bemærk, at målestokken er 1:40,97!

Tegningen har en elegant akvarelfarvelægning, men er noget af et mysterium da den istedetfor det ventede målforhold 1:36 har en alenstok i mål 1:40,97 (???)

Bybrønden i Varde er en ny facet til forståelse af Mickal Stobberup's virke og kunnen.

Overslag

Paa en Bründ at Opføre paa Varde Torf efter medfølgende Tegning, med 3de Pump Rör Bründen bliver som Tegningen Viser 3 alen Dyb og 3½ alen vid i Giennemsnit, denne Bründ Kan efter min udmaaling efter den gamle bründ holde i Höyden 3 alen Vand, som udgiøre efter Cubik Indhold Rigelig 54 Tönder Vand, Til denne Bründ Vil medgaae følgende Materialier, -

2000 stk gode Muursteene som maae tilhuuges da ingen Bründsteen efter foreskrevne maael er at faae, hver 100 stk. Muursteen vil koste med Transport og Tilhuugning 1 rd	20-0-0
Mos at lege Muursteenene i vil koste	1-0-0
3 ^{de} stk Fyr Pumpe Rör a 11 alen Lang 10 a 11 tommer i Tværsnit vil koste med Tap fra Apenrade eller Flensborg a stk 20 rd er .	60-0-0
Det Øvrige til behör af Jern og Smede arbejde samdt Pump Spanden med mere vil kostea stk 9 rd	27-0-0
Til 2 ^{de} Rammer og Postamentet samdt beklædning over Bründen vil medgaae 90 Allen Fyr Planike 10 a 12 tommer bred og 2½ tommer Tyk vil koste pr alen 1 mk er	15-0-0
3 stk 18 allinger til Bielker over Bründen vil koste a stk 9 mk er	4-3-0
Lýgten som forestilles oven paa Postamentet, vil med Træe, Glas, og oventil forsynet med Kaaber koste med Materialier og arbeide	4-0-0
Arbeids lönnen for Bründen at kaste og opmuure, Postamentet og Beklædning med mere, alt i fuldkommen stand efter Tegningen at forfærdige, vil koste	34-0-0
Postamenter og jernværket at Mahle 3 ^{de} gange. med god Ollie Farve vil koste	3-0-0
Er 168 rd 3 mk 0 sk	

Rosengaard d 8 Janaurij 1805

Michal Stobberup

Regning paa Bründen som jeg har besörget gjort og istandsat paa Varde, med materialier og alle omkostningerne saaledes som den nu befindes og er.

For Bründen at kaste, Muurstenene at tilhugge og Bründen at sætte eller muure derfor efter almindelig daglön	23-1-8
2000 stk Muursteen har kostet med Transport	18-2-0
Moes til Bründen for	1-0-0

Fig. 4. Rekonstruktion af Varde torvepumpe i 1:10, udført til Varde Miniby i sommeren 1981 af Frederik Kaster efter tegning af arkitekt Henning Pedersen. Foto: Varde Museum.

Varde torvebrønd, fornyet 1805

Efter Hr Tranbergs Regning af dato 26 Dec. har Pumperne ko- sted fra Flensborg med Tap og Lose	60-0-0
For alt Tömrer- og Snekkerarbejde med Materialier efter Regning fra Niels Miichalsen Möller af Dato 23. Dec.	57-3-8
Smede Regning for alt Smede arbejde med Jern og Arbejdslønne	19-0-0
4 stk Glas til Ljygten som staaer ovenpaa Postementet a 24 sk ..	1-0-0
Kaaberet ovenpaa Ljygten	1-4-0
Pump Spanden at beslaae saasom Leder, Söm, hör og Tälle ialt ..	4-0-0
For min umage og tiid som jeg der ved har anvendt i allermindste	10-0-0
Summa	195 rd 5 mk 0 sk

Rosengaard d 31 December 1805

Michal Stobberup

Til Hr Cancellie Raad
Fogtmann i Varde

Noter:

1. Foreningen til gamle bygningers bevaring. København 1970.
2. LA Viborg D 31-137.
3. Fra Nørholm gods' iøvrigt ypperlige teglværk.
4. Iflg. fotografi af A. Fritz fra 1960erne i Købstadmuseet »Den gamle By«
Århus.

S. Fritz, Kærvej, Åbyhøj, f. 1911, fhv. arkitekt (spec. restaurering af landsbykirker); fortsat Chr. A. Bøje's indsamling og registrering af danske guldsmedemærker. Tidsskriftsartikler om enkelte guldsmede. Medredaktør af »Joachim Weller« og af den reviderede udgave af Chr. A. Bøje: »Danske guld- og sølvsmedemærker før 1870« bd. 2, 1982. Pt arkivalisk arbejde: Varde guldsmede, - under hvilket arbejde foranstående iagttagelse blev gjort.

Af Ribe hospitals historie

Af Valdemar Andersen

Ribe hospitals oprettelse i 1543 indgik i en række af lignende foundationer i andre købstæder, hvor bestående stiftelser fra før reformationen blev til *almindelige hospitaler*.¹ En sådan nyordning var muliggjort ved kongens overtagelse af kirkens og klostrenes gods.

Allerede kort efter reformationen bestemtes, at Ribe Sortebrødrekloster skulle huse det nye hospital. Her var tale om bygningerne, idet klostrets kirke og kirkegård var undtaget. Som økonomisk basis fik hospitalet tillagt:

1. Af kongetienden af Skads herred 1 læst rug, 2 læster byg, 50 lam samt to enge ved Ribe.
2. Helligåndsgården i Ribe.
3. Sct. Jørgens hospital i Kolding.
4. 2 gårde i Nebel, Vorbasse.

Disse indtægtskilder for hospitalet var måske tilstrækkelige som økonomisk driftsgrundlag. Såvel tiende som bøndergodsets landgilde var konjunkturfaste, idet ydelsen enten leveredes i naturalier eller betaltes efter kapiteltaksten. Da godset lå vidt spredt i stiftet måtte administrationen blive vanskelig, og udnyttelsen af bøndernes hoveri lidet effektiv. Dertil kom tidens hyppige mageskifter af enkelte eller flere gårde, som kunne ændre godsbilledet og dermed hospitalets økonomiske situation. Allerede et par år efter fundatsens udstedelse bestemte kongen, at Sct. Jørgens hospitalet i Kolding med sine 16 gårde skulle lægges under Koldinghus, dog mod en godtgørelse i andet gods.

Helligåndsgården i Ribe var den vigtigste del af det tillagte gods. Det var en gammel institution med humanitært formål, at hjælpe syge og fattige, og var tillagt jordegods i et omfang, som synes at have gjort forstanderskabet eller forleningen ef-

tertragtet. 1527 var ærkedegn Claus Gørtze, Frederik I' kansler, forstander for Helligåndsgården og efterfulgtes 1533 af Iver Juel, domprovst i Ribe. Han skulle »lade holde messe, tider og gudstjeneste i kirken som sædvane er og desligest (give) fattige folk hus, seng og kost med andre tilbørlige ting, som tilforn været haver«. Ønskede Iver Juel igen at afstå gården skulle den modtages kvit og fri af kapitlet igen. Ved gårdens overdragelse til hospitalet i 1543 fik Iver Juel af kongen løfte om at måtte beholde gården på livstid. Han skulle dog årlig levere hospitalet 1 læst rug, 2 læster byg, 1 tønne smør, 1 skippund flæsk samt 12 dlr. i penge. Denne aftale blev indgået med Hans Tausen, superintendent (det nye navn for biskop) Niels Therkildsen, kannik, og Peder Tornum, der var borgmester og forstander for hospitalet, i nærværelse af Claus Sehested, lensmand på Riberhus, samt borgmestrene Jørgen Juel og Claus Krabbe.

Iver Juel skulle herefter »være fri for samme fattige folk, som han plejer at holde i Helligåndsgården«. De skulle have ophold i hospitalet og Iver Juel skulle være kvit og fri for al tyngte og udgift til de fattige. Hvad nyordningen kom til at betyde for disse mennesker vides ikke, men det var vel næppe meget. Iver Juel kunne fortsat mod de nævnte leverancer udnytte gårdens gods som hidtil. 1547 mageskiftede han fire gårde i Sahl sogn, Ginding herred, fra Niels Lange til Kjærgård, der i stedet fik fire gårde i Darum sogn. Niels Lange benævnte ved denne lejlighed Iver Juel som »min kære farsøstersøn«.

Efter Iver Juels død 1556 mageskiftede Chr. III Helligåndsgårdens »gård og plads til vort slots behov«, og hospitalet fik i stedet »vor og kronens gård, kaldet Biskopgården, og strækker samme gård sig i længden fra Biskopgårds gade til Hundegade«. Helligåndsgården jordegods var på dette tidspunkt antagelig lagt under hospitalets administration. Som erstatning for Sct. Jørgensgården i Kolding fik hospitalet i 1552 11 gårde i Emmerlev, 1 boel i Sdr. Sejerslev, 3 gårde og 3 boel i Skast, 3 gårde i Vinum, 1 i Jedsted, 1 i Hedegård, Hjortlund, samt 4 gårde i det kongerigske.

Opmærksomheden var rettet mod en anden gammel Ribe-

stiftelse, *Puggård*, som også ejede jordegods. Den var oprettet i 1298 af biskop Christian og havde som formål at give 20 skolepersoner i Ribe stift underhold og fri bolig. Stiftelsen omfattede foruden selve gården med tilliggende gods Henne kirke og andre tiender. Chr. III stadfæstede i 1537 Puggårds fundats ved dom, idet Gunde Lange, degn, havde gjort krav på gården, som han beboede, samt det øvrige gods. Skolemester Peder Madsen, Ribe, havde ført sagen frem for kongens retterting, hvor Puggård altså blev tildømt skolen. Blandt Puggård-godset var Madum gård og Madum mølle i Ulfborg herred. Dette gods blev på samme tid af Gunde Lange bortforlejet til Claus Sehested. Et tingsvidne af Malt herreds ting fra 1481 indeholdt, at kannik Jacob Saxen havde taget lovhævd på Brændgård, en gård i den senere forsvundne landsby Estrup, Malt herred. Til Brændgård, der vel havde navn efter teglbrænderi på stedet, hørte et enemærke skov sønder og øster for gården med andre skove, enemærketofter og agre. Frederik II bortskiftede i Estrup, Malt herred, landgilde $\frac{1}{2}$ td. smør, 1 svin og 2 dlr gæsteri i 1580 1 gdr. kaldes Brendgård fra hospitalet til Claus Skeel til Endrup, der dette år oprettede Endrupholm af den nedlagte landsby. Desuden fik Claus Skeel 1 gård i Høm, og hospitalet fik i stedet 3 gårde i Tjæreborg.

De 2 gårde i Nebel, Vorbasse, var i 1484 erhvervet af Helligåndsgården. Til dette såkaldte vikarie kom i 1547 et vikarie i Vejle, som var ledigt efter M. Niels Vardes død og omfattede 8 tjenere, d.v.s. fæstebønder.

Denne godssamling til Ribe hospital bragte en klaring af mange problemer om omstridte ejendomme. Som allerede nævnt var de katolske stiftelser ledet af fremtrædende medlemmer af domkapitlet, der synes at have betragtet tjenesten som en forlening, der tillod et personligt udbytte til indehaveren. Oprettelsen af hospitalet var derfor ikke alene at betragte som en humanitær reform, fremkaldt af reformationen, men en sanering af en administrativ praksis, som havde tilladt, at en stiftelses tillagte midler kunne gå i forkerte lommer. Det var vel et skridt i samme retning, da det allerede i 1523 besluttedes, at Sct. Jørgensgården i Ribe med tilliggende gods skulle lægges under byens Sct. Hans kloster².

Inddragelsen af det vidt spredte kirkelige gods under kronen gav anledning til mange mageskifter af gods, idet adelige godsejere også gerne indlod sig på at bytte bøndergods. 1572 havde Dorte Daa, enke efter Ove Claussøn, ønsket mageskifte med en af hospitalets gårde. Frederik II afslog, da det ikke kunne ske uden skade for de fattige. Han forbød hospitalets forstandere at afhænde noget af hospitalets gods, men »at de fattiges rente og tillæggelse bliver forbedret og ved magt holdt«. Dette gode princip fraveg kongen dog selv, da han i 1580 mageskiftede Brændgård i Estrup bort, skønt hospitalet nødigt ville miste gården og dens skov. Der findes ingen jordebog over hospitalets gods i 1500-tallet, men det synes at have omfattet nogle hundrede gårde og boel, spredt over stiftet i Vestjylland fra Limfjorden til Tøndereggen. Konstant var gårdtallet ikke, idet der trods det kongelige forbud forekom visse forandringer. I 1550 skænkede Godske Rantzau til Nienhof 1 gård i Endrup, Hviding herred og 1 boel i Rejsby til hospitalet. Af gården ydedes årlig 2 ørtug rug, af bolet 2½ mark dansk. Medunderskrivere var velb. Peder Galskiøt til Sønderkov og Christoffer Thomsen (Juel) til Estrup. Denne donation synes at være enestående i hospitalets historie. Ellers gjaldt reglen noget for noget. 1557 var der strid mellem kapitlet og hospitalsforstanderne Jens Hegelund og Søren Jacobsen om en gård i Varming samt en eng Krogholm i Farup. Det lykkedes ved mægling af Hans Tausen, borgmester Oluf Pedersen og menige rådmænd i byen at forlige parterne, så hospitalet fik de nævnte ejendomme samt 1 gård i Medolden. Kapitlet fik 1 gård i Havrevad, Brøns, desuden skulle hospitalet overtage kapitlets forpligtelse til fremtidig at levere klokkeren ved domkirken årlig 1 ørtug rug og 1 ørtug byg. 1569 blev indgået et mageskifte mellem Niels Kaas til Taarupgård og kapitlet samt hospitalsforstanderne Jens Andersen Guldsmid og Laurids Tøgersen, hvorved Niels Kaas afstod til hospitalet 1 gård i Kringelum, Ballum, samt 1 gård i V. Vedsted. I stedet fik Niels Kaas 1 gård i Briksbøl, Skads, og 1 gård i Arndrup samme sogn.

1590 skrev hospitalsforstanderne til kongen, at hospitalet havde mistet 1 gård i Egtved, beboet af Søren Eriksen, der

årlig gav i landgilde 1 fjdk. (fjerdingskar) smør, 1 svin og 1 dlr. gæsteri. En anden gård havde man mistet i Vittrup, Lindknud, hvoraf landgilden var 1 øttug rug og 1 øttug byg. Gårdene var lagt under Koldinghus allerede i 1581-84. Lensmanden på Koldinghus, Albert Friis, blev af formynderregeringen beordret til at udlægge 2 andre gårde til hospitalet. Det skete dog ikke, og 1608 skrev man igen til kongen, nu den unge Chr. IV, om sagen, og 1609 fik Caspar Markdanner, nu lensmand på Koldinghus, befaling til, at hospitalet skulle have Nygård i Farup ved Ribe, som tilhørte Kolding hospital, der i stedet skulle have en anden gård, som Koldinghus bedst kunne undvære. Det blev 1 gård i Vesterbæk, Øse, »hvilken synes, skriver Caspar Markdanner, bekvemmeligst her fra slottet kan mistes, efterdi den er langvejs fra slottet beliggende«.

Ved mageskifter blev der selvsagt taget hensyn til gårdenes landgildeydelse, der helst skulle modsvares og derfor angives nøje. Men også den geografiske beliggenhed blev der naturligvis set på.

Tienderne var en væsentlig indtægtskilde. Der var tale om den såkaldte kongetiende, der udgjorde $\frac{1}{3}$ af et sogns samlede tiende, som tidligere tilfaldt bispem.

1542 skænkede Chr. III Gaverslund og Ø. Snede kongetiende til hospitalet i Vejle. 1544 blev disse samt Hornstrup kongetiende tillagt hospitalet i Ribe, men 1558 blev Hornstrup og Ø. Snede tiender igen lagt til Vejle hospital, hvorefter Ribe hospital kun havde Gaverslund tiende tilbage. Korntienden var bortforpagtet til en mand i sognet, der oppebar tienden og betalte forpagtningsafgiften til hospitalet, formodentlig en tilfredsstillende ordning, der bestod i perioder på 10-20 år.

Mens Gaverslund tiende årlig var på 107 tdr. rug, var hospitalets tiender fra hvert af sognene Næsbjerg, Aarre, Vejrup, Starup, Grimstrup, Lustrup by, Henne og Lønne på ca. 25-30 tdr. rug. Kun enkelte sognes tiender var bortforpagtede, de øvrige leveredes in natura til hospitalet, hvad også gjaldt kvægtienden, især lam. Også på anden måde var hospitalet betænkt med naturalier. 1563 fik fiskerne ved vestkysten, List, Søndre Rømø, Mandø, Fanø, Sønderside, Vesterside samt nye

Minde kongelig befaling til at levere en »lodt« af deres fangst til hospitalet. Denne befaling blev gentaget 1578 og gjaldt nu også Hug og Oregab, »at I retter eder efter årligen en dag om året, når forn. fattiges fuldmægtig tilsiger eder, mellem påske og Sct. Johannes Baptistedag (Sct. Hansdag) af hvert skib, der fisker, at give til de fattige, en lod af den fisk I samme dag fangendes vorder«. Den kongelige befaling slutter med at love straf til den, der ikke leverede fisken. En anden afgift, som vestkyst-fiskerne måtte svare, var den såkaldte sandtold, der indgik i kongens kasse, men atter fordeltes til f.eks. fiskere, der var kommet i vanskeligheder. Af sandtolden modtog hospitalet i sin tid 2 rdl. årlig. Denne ubetydelige støtte, der i følge gavebrev af 1578 skulle ydes af Fanø, omtales i 1818, da hospitalsdirektionen skrev til birkedommeren på Fanø, at de 2 rdl. i en årrække ikke var opkrævet, men ganske vist ført på regnskabet under betegnelsen sandtold. Nu skulle de 2 rdl. erlægges årlig.

Den gamle talemåde: »Under krumstaven er godt at bo« måtte vel bygge på en vis erfaring. Det er tænkeligt, at fordelene ved at bo på kirkeligt gods i modsætning til krone- eller adelsgods har været en lempeligere landgildeydelse og/eller en mindre tyngende hoveriydelse. Mange af bispegodsets bøndergårde lå så spredt, at der næppe altid var en af kirken ejet herregård i nærheden til at udnytte hoveriet, så bønderne i stedet slap med at betale arbejdspenge.

Det er muligt, at bønderne under Ribe hospital i den første tid efter oprettelsen ikke har været stærkt tyngt af hoveri. 1569 udsendte Frederik II brev, at hospitalets bønder skulle gøre hovarbejde til den hospitalet tilhørende jord Sct. Jørgens mark, der lå sønden og norden for Ribe by, »at bruge avl på, de fattige til bedste og formærkes, at I eder fortrykker og ikke vil tilhjelpe samme avl at drive med at pløje, så, høste age møg og andet . . .« kunne der forventes straf⁴.

Sct. Jørgens mark havde som navnet fortæller ligget til byens Sct. Jørgensgård, der i 1523 lagdes under Sct. Hans kloster, kaldet Korsbrødregården. Denne var »med Sct. Jørgens hospital sammesteds med al disses tilliggelse« o. 1532 forlenet til Claus Sehested og hustru Elisabeth Thomasdatter

Juel for 16 år. I 1547 fik Claus Sehested skøde på Korsbrødregården. Allerede i 1530 havde han og hustruen af Frederik I fået ventebrev på Riberhus len, når den daværende lensmand Predbjørn Podebusk døde, at beholde i begges livstid. Dette løfte blev dog ikke indfriet i første omgang. Først 1543 fik han følgebrev som lensmand på Riberhus, som han beholdt til 1550. Men også hustruen havde jo ventebrev på lenet, hvis hun overlevede sin mand. Dette ventebrev afstod hun ved købet af Korsbrødregården, der kostede 7.564 rdl.⁷ Claus Sehested lagde Korsbrødregårdens gods under Spandetgård, Spandet sg., som han ejede. Han døde 1568. Antagelig er Sct. Jørgens mark herefter kommet under hospitalet, og ovennævnte kongebrev 1569 må antages at være fremkaldt af den nye situation.

To hundrede år senere fremkom i anledning af forordningen 20.2. 1771 følgende om hoveriet til Ribe hospital.

12.3.3.1. htk. skulle drives ved hoveri:

1. Sct. Jørgens eller klostereng, htk. 6.5.1.1, imellem Nørre Ports ejendomme, takseret for udsæd 45 tdr. Engbund i samme mark 14 læs gesthø og 2 læs marskhø.
2. En toft sønden hospitalet, udsæd 4 tdr.
3. Nr. Munkeng i Nr. Farup enge 24 læs marskhø.
4. Lille Munkeng i samme enge 13½ læs marskhø.
5. Tue eng, beliggende ved søndre side af Tanderup grob 5½ læs marskhø.
6. Tvende overagre i Tanderup enge, 2 læs marskhø.
7. Et stykke eng i Farup enge, 1 læs marskhø.

Endvidere:

1. Digerne omkring Sct. Jørgens mark at sætte i stand.
2. Sct. Jørgens mark består af 8 tægter, hver tægt af 13 agre, hver af disse beregnet til 3½ skæppe sædeland. Der var altid 4 tægter i brug som skulle pløjes af beboerne i Søndernæs, Havrevad, V. Obling, Rejsby, Dover, Olling, Drostrup, Tobøl, Vejrup, Syderkrog, Skads, Vildbæk, Rørkjær, Boldesager, Vognsbøl, Novrup, Jerne, Brøndum, Bryndumdam, Gjesing, Forum Astrup, Sæden, Tobøl (Guldager), Fourfelt, Toftnæs, Gunderup, Roust, Øse, Hedeager, Starup og Orten, ialt 42¼ hele gårde, som hver

skulle forrette alene 1 spanddag eller »en rejse på 1 a 3 mil, som formedelst godssets vidtløftighed, langtfraiggelse og adspredelse til dets tilsyn og hospitalsforstanderens forretninger på samme til befordring for ham eller fuldmægtig udfordres«.

3. Samme beboere skulle udkøre gødningen på Sct. Jørgens mark.
4. Engene skulle slås af samme.
5. Beboerne i Lustrup skulle rense korn i laden og køre vand. Tre beboere i Tved skulle køre sand til at strø på hospitalets gulve og i hospitalskirken, ialt 54 læs årlig.

I anledning af godssalget 1792 oplystes, hvad Andreas Schack i Ø. Vedsted, der havde en helgård, htk. 10.5.3.0, skulle præstere i *landgilde*: 20 skp. rug a 28 skill., 30 skp. byg a 20 skill., 20 skp. havre a 12 skill., 1 lispund smør og penge 2 mk. 32 skill., ialt 19 mk. 80 skill.

Hoveri: 1 dag ved diget, 3 plovdage, 2 dage gødningskørsel, 2 høstkarle og 2 optagersker, kornet at rejse 1 dag, hjemkøre rug 1 dag, hjemkøre byg ½ dag. I høhøsten 1 karl med afriver, 2 hørivere, 1 vogn med 2 folk. 4 læs brændsel at køre samt 1 ægte. I penge 9 mk. 18 sk. De øvrige gårde skulle yde i forhold hertil.

Kort efter nytår 1792 fik hospitalsforstander Niels Ussing besked fra direktionen om at sørge for befordring af provst Schiøt fra Ribe til Vejle. Ussing svarede:

»Ingen af Ribe hospitals bønder er pligtige at gøre nogen længere rejse end 1-3 mil fra Ribe. Ved bemeldte bønder og ved at tage omskift af dem ved Foldingbro og Hulvad kunne hr. provst Schiøt herfra ad Vejle ikke blive befordret længere end til Bække, og dog er tiden nu tildels for kort til at få bønderne af Vejen sogn, der skulle møde i Hulvad, tilsagt, dels ville hr. provsten i Bække, under Koldinghus amt, blive forlegen for videre befordring. Jeg har derfor i formodning om, at hospitalets kasse skal betale denne rejse, i den anledning ikke alene af Fodermandslauget her i byen søgt at leje et par forspandsheste herfra til Vejle, men da lauget siger sig ikke forbunden at gøre befordring på den tur længere end til Kolding

som nærmeste købstad, har jeg endog hos andre fodermænd uden for lauget søgt at skaffe samme, men de undslår sig alle af frygt for på et eller andet sted på denne rejse at blive hindret af sne. – Altså måtte provsten rejse over Kolding«.

I den lange fredelige årrække forud for Wallensteins invasion 1627 har hospitalet sikkert haft en stabil økonomi og drift, men selvfølgelig undgik man ikke nu at mærke besættelsens byrder, og i 1644 gentog historien sig med ny invasion og udplyndring. Mest indgribende blev dog som overalt i landet svenskekrigen 1657-60. Ikke blot var den fjendtlige besættelse denne gang særlig langvarig og brandskatningen dybtgående, men dertil kom i 1659 den ledsagende pest, der krævede mange menneskeliv, især i det sydlige Jylland. Men svenskekrigen og dens følgevirkninger bragte endnu en mærkbar omvæltning i bondesamfundet, de store forandringer i godsstrukturen, der ikke blot berørte kronens gods, men også adelige ejeres besiddelser, som kom på andre hænder.

Afståelsen af krongods skete især til kronens kreditorer, der havde ydet lån til den kongelige kasse, og til personer, der på anden måde havde gjort sig fortjent. En af disse var feltherren Hans Schack. Efter at have tjent i flere nationers hære, deriblandt den svenske, fik han i 1657 et tilbud om at træde i dansk tjeneste. Det var han ikke uvillig til, men forlangte anerkendelse som dansk adelig samt at få et af landets større len. Det blev Riberhus og Møgeltønderhus, som han fik uden at skulle gøre regnskab eller svare nogen afgift. Under svenskekrigen gjorde Hans Schack en højt vurderet indsats i det danske forsvar, ligesom han efter freden 1660 fik andre opgaver, så han havde gjort sig fortjent til grevetitlen i 1671. Hans Schack var også betydelig som godssamler. Han købte i 1661 Møgeltønderhus af kongen for 96.070 rdl. Herunder hørte ca. 1.600 tdr. htk., men for at få godset ophøjet til grevskab krævedes 2.500 tdr. htk. Den heraf følgende godssamling i det vestslesvigske undgik ikke at berøre Ribe hospitals gods. Ved mageskifte i 1663 afstod hospitalet: I Højer herred: 1 gdr. Pugverie, 1 gdr. i Emmerlev, 1 gdr. i Sdr. Sejerslev, 1 boel i Hjerpsted, 1 forbedelse, 5 gdr. i Skast og 6 otte-skillings-

mænd. I Lø herred, 1 gdr. i Vollum, Brede sg, 1 gdr. i Randerup, 1 gdr. i Forballum, 1 boel i Rejsby, en afgift af 5 enge i Kringelum, 1 gdr. i Kringelum. I Hviding herred 2 gdr. i Gjessing, Skærbæk sg., 1 gdr. i Mosbøl, Brøns sg., 1 gdr. i V. Åbølling, Roager sg., 1 boel i Kirkeby, Roager sg. Ialt htk. 48.3.2.2. fordelt på 16 gdr. 1 forbedelse og 3 boel, hvoraf landgilden udgjorde 84 tdr. 1 skp. 3 fdk. 1 alb.

I stedet fik hospitalet: I Lustrup birk: 4 gdr. i Seem, 1 gdr. i Varming, 1 gdr. i Snepsgård, 1 gdr. i Fovrholt, 1 gdr. i Høm, 1 boel og 3 gadehuse sst., 5 gdr. i Lustrup by og 1 gadehus sst.; 1 gdr. i Ø. Vedsted. I Ginding herr. Haderup sg. 1 gdr. Vester Terp; i Ulfborg herred 1 gdr. i Harslund. Ialt htk. 58.2.3.0. fordelt på 16 gdr. 1 boel og 3 gadehuse, hvis landgilde udgjorde 86 tdr. 3 skp. 2 alb.

Ved denne byttehandel omfattende 16 gårde, hvis hartkorn var noget forskelligt, men landgilden omtrent den samme, fik hver af parterne en rent geografisk fordel, idet godset arronderedes mod henholdsvis Ribe og Møgeltønder. Dette gjaldt dog ikke de 2 fjerntliggende gårde i Ginding og Ulfborg herreder.

30. dec. 1729 holdtes der en auktion over hospitalsgods i Lundenæs og Bøvling amter. Auktionen, der holdtes på Ringkøbing rådhus, omfattede 22 gårde med htk. 89.2.3.0 og indbragte 2.804 rdl. Ingen af gårdene solgtes til beboerne. En auktion i Varde over gods i Ribe og Koldinghus amter var af mindre omfang, 16.1.0.2 htk., og indbragte 122 rdl. Her var tale om gården Hølld i Lunde sg., der var øde, hartkorn 7.6.0.2 og prisen var kun 4 rdl. pr. td. htk. Køberen var Stefan Nielsen Ehrenfeld til Lunderup, Endrupholm m.m. Købesummen skulle blive stående til snapsting 1732 og da betales plus 1 års rente. Endelig solgtes 1 gård i Hejnsvig, htk. 2.3.1.2, beboet af Gravers Christensen og Anders Olufsen. Køberen var monsr. Niels Bygum.

Efter kgl. resolution af 4. aug. 1741 afholdtes der 17. novb. s.å. en auktion på Varde rådhus og 20. novb. auktion ved Skjern bro over hospitalsgods i Vester herred: Henne, Billum, Lunde, Outrup, Lønne, Ho, Oksby, Aal, Nebel og Sct. Nikolaj sogn i Varde. Øster herred; Lundenæs-Bøvling amter:

Horne, Ansager og Ølgod sogne. Nørre herred: Strellev, Hemmet, Lønborg, Egvad, Oddum, Sdr. Bork og Vium sogne. Bølling herred: Dejbjerg sg. Hind herred: Omme, Vinding, Ryde og Haderup sogne. Ialt solgtes 248 tdr. htk., fordelt på 104 gårde, som indbragte 13.769 rdl. Af beboere, der købte deres gård, var Niels Nielsen, Vesterager i Dejbjerg sg., der fik 1.6.2.1 htk., for 50 rdl. Niels Christensen og Christen Christensen, der hver havde htk. 2.4.2.0 i Tarm, Egvad, bød 99 rdl. pr. td. htk., »men som de ej kunne stille kaution, ej heller forud den ½ part betale, er efter konditionerne intet på deres bud at reflektere«. Gårdene solgtes derefter til forpagter Kock på Lundenæs for 80 rdl. pr. td. htk.

Efter konditionerne skulle købesummen plus 1 års rente betales 2. april 1742. Forlangte nogen længere henstand, skulle ½ straks betales og for resten sættes antageligt pant. Fik hospitalet brug for pengene, skulle de dog betales. Betalingen skulle erlægges i danske 8 og 10 skillinger til hospitalsforstander Hans Krag.

Bag disse salg af jordegods fra hospitalet har der nok kun ligget rent økonomiske betragtninger. Tanken om landøkonomiske reformer og en ny opfattelse af bondens stilling i samfundet var endnu ikke fremsørt. Godssalget må antages at være sket, fordi man dermed kom ud over den besværlige administration, og pengene var lettere at holde styr på, når de udlåntes med en rente på i reglen 5%.

I 1760 modtog hospitalets ledelse en meddelelse, der formodentlig har vakt både glæde og en vis bekymring. På sit dødsleje havde grevinde Anna Sofie Schack, Giesegård, i sit testamente bestemt, at der af hendes godser oprettedes et stamhus for hendes stedsøn Frederik Christian Schack. Døde denne uden at efterlade sig livsarvinger, eller når ingen af disse var tilbage, skulle Gram og Nybøl godser i Sønderjylland tilfalde Ribe hospital, mens de sjællandske godser skulle tilfalde Frederiks hospital i København. Den nævnte situation indtraf ved den ugifte grev Preben Schacks død i 1814, men der var da forlængst truffet anden bestemmelse om stamhuset, og Ribe hospital arvede intet.

Udskiftningen i Riberhus amt var begyndt o. 1770 og skred

langsomt frem ledsaget af mange problemer og megen modstand fra flere sider. 1785 forlangte rentekammeret oplysning, hvor vidt man var kommet med udskiftningen, og Ribe hospital måtte gøre rede for sit gods. Der blev lavet en jordebog, der viste, hvad hospitalet endnu ejede af jordegods:

	hartkorn	gårde	beboere	udskiftet
<i>Riberhus birk</i>				
Brøns sg.				
Søndernis	8.1.1.2		2	1777
Havervad	5.0.0.2		4	1778
V. Obling	8.4.3.1	2	2	1776
Rejsby sg.				
Rejsby	17.0.3.0	2 og 1 boel		1769-70
V. Vedsted sg.				
V. Vedsted by	36.6.1.1	8, 12 huse	20	1779
Sdr. Farup	13.4.0.1	3	4	for en del år siden
Ribe domkirke sg.				
Ø. Vedsted	14.5.3.2	4	4	ager og eng 1773
Sct. Catharinæ sg.				
Tved by	14.3.2.0		4	for en del år siden
Farup sg.				
Kjærbøl	3.7.2.2	2	2	engen udsk. for en del år siden
<i>Lustrup birk</i>				
Snepsgård (boel)	1.6.2.1		1	har fra gl. tid haft ejendommen for sig selv
Varming	10.5.0.1	4, 2 huse		1779-80
<i>Malt herred</i>				
Læborg sg.				
Drostrup	2.5.0.2	2	2	under udskiftning
Lindknud sg.				
Vittrup	1.5.3.0	1	1	intet udskiftet
Føvling sg.				
Tobøl	2.4.0.2	1	1	1779

Gørding herred

Jernved sg.				
Plovstrup	7.3.2.1	3		under udskiftning
Jernvedlund	7.5.3.2	1	1	1770
Jernved	5.7.0.0	2	2	udsk. for en del år siden

Gredsted	11.1.0.0	4 + 1 boel	4	1778-79
----------	----------	------------	---	---------

Vejrup sg.				
Vejrup	7.2.1.2	3	3	1779
Syderkrog	1.6.2.1	boel		har altid haft sin ejendom for sig selv

Skads herred

Skads sg.				
Skads	8.3.2.2	3	3	ingen udsk. for en del år siden

Jerne sg.				
Vældbæk	9.2.1.2	2	2	ikke udskiftet
Tovrup mark	2.1.0.0	uden beboere		ikke udskiftet
Rørkjær	10.7.1.2	2	2	ikke udskiftet
Vognsbøl	5.0.3.0	2	2	ikke udskiftet
Boldesager	4.4.1.1	1	1	eng udskiftet
Novrup	21.1.0.2	6	6	eng udskiftet
Jerne	11.0.0.2	6	6	kun udskiftet fra præstegården

Brøndum sg.				
Brøndum	14.1.2.2	5	5	under udskiftning
Brøndumdam	3.4.2.1	1	1	ikke udskiftet
Gjesing	18.0.0.½	8	8	delvis udsk. for nogle år siden
Forum	4.3.2.0	1+4 boel		1778
Brøndum	4.3.2.2	1		1773

Guldager sg.				
Sæden	2.3.3.2	1	1	ikke udskiftet
Tøbøl	16.3.1.1	4	7	1779
Fovrfelt	8.2.1.0	2	2	ikke udskiftet

Alslev sg.				
Toftnæs	7.7.1.2		2	ikke udskiftet

Af Ribe hospitals historie

Aarre sg.				
Gunderup	6.0.0.2	2	2	ikke udskiftet
Grimstrup sg.				
Roust	29.7.3.2	10	10+3	hmd. en del eng udsk.
Øse sg.				
Øse	5.2.1.2	3	3+1	hmd. ikke udskiftet
Heager	7.5.0.2	4	4	ikke udskiftet
Starup sg.				
Starup	6.1.2.0	2	2	ikke udskiftet
<i>Vester herred</i>				
Varde sg.				
Orten	2.6.1.0		1	ikke udskiftet

Da der i anledning af auktionen 1792 skulle udfærdiges en jordebog over godset, skrev hospitalsforstander Ussing, at han var »i uvished om adskilligt«. Det kunne vist også gælde for foranstående redegørelse for udskiftningen, hvis oplysninger om gårdantal og beboere synes usikre, i nogle tilfælde er der intet oplyst.

Der er eksempler på, at hospitalsbønder ved udskiftningen gjorde sig bemærket på forskellig måde, enten ved at kræve en udskiftning foretaget eller ved at klage over resultatet af en sådan. I nogle tilfælde synes hospitalsbonden at have stået i et modsætningsforhold til sin bys øvrige beboere, hvilket vel næppe skyldtes udskiftningsproblemer alene. Da Hans Madsen i Tobøl i 1778 forlangte udskiftning, gik byens andre beboere imod. De hørte under Sønderskov, hvis ridefoged M. Müller mente, at ville Hans Madsen have udskiftning, måtte han selv som formuende betale omkostningerne, idet Sønderskov-bønderne alle var fattige og ikke kunne have nogen fordel af udskiftningen. Denne blev dog gennemført, og i 1782 klagede Sønderskov-bønderne over at skulle betale for udskiftningen af Hans Madsens gård. Men tiden var ikke fjern, da de sidste begunstigelser ved at bo under krumstaven skulle forsvinde.

I oktober 1792 solgtes ved auktioner det ovennævnte gods, ialt 212 gårde, boel og huse. Heraf købte hospitalsforstander Niels Ussing 9 gårde og 2 huse. Gundorf (Hans?) købte 37 gårde, 1 boel og 14 huse. 3 gårde købtes af andre. Resten af

godset solgtes til beboerne, og heri måtte ses et udtryk for, at reformernes tid var inde.

Niels Ussing var stærkt imod godssalget, der ville berøre hans personlige indtægt. Han foreslog, at der i stedet gaves arvefæste til beboerne. Blandt hans argumenter var, at hospitalets økonomi var bedre sikret ved at besidde jordegods end ved at eje kontant kapital, og heri havde han jo ret, men i kancelliet blev der ikke taget hensyn til Ussings forslag.

Herefter ejede hospitalet følgende jordejendomme, som indtil o. 1792 blev drevet af forstanderen og var en del af hans løn. Herefter udlejet.

1. Sct. Jørgens agermark	53 tdr. land, der var bortlejet for livstid
2. Sct. Jørgens eng	10 tdr. land, bortlejedes årlig ved off. auktion
3. Munkeeng	25 tdr. land, bortlejedes årlig ved off. auktion
4. Thueeng	8 tdr. land, bortlejedes årlig ved off. auktion
5. Steneng	1½ tdr. land, bortlejedes årlig ved off. auktion
6. Lidt agerjord, Ribe mark	1 tdr. land, bortlejedes årlig ved off. auktion

Tilbage havde hospitalet sine tiender, hvoraf de fleste synes at være blevet i hospitalets eje længst muligt. Efter loven om tiendeafløsningen 1908 gik der nogle år, inden afløsningen var sket. Regnskabet 1914-15 oplyser, at Gaverslund og Henne tiender havde indbragt 2.668 kr. 1920 var Gaverslund tiende afløst med 25.600 kr. Henne sogn samt hospitalets andele i Nr. Nebel og Sdr. Bork med 17.774 kr., Grimstrup, Faaborg og V. Nykirke med 13.100 kr., Vejrup og Sct. Catharinæ 12.000 kr., Næsbjerg, Aarre og Starup sogne 23.900 kr. Ialt 92.344 kr., hvorefter hospitalets kapitalformue var 275.854 kr.

Efterhånden som jordegodset blev frasolgt, måtte hospitalet fra at være jorddrot indtage rollen som pengeudlåner. Det var jo før bankernes tid, og det var næppe vanskeligt at finde lånere. I 1750 havde fru etatsråd Klingenberg, Glomstrup, et lån på 12.000 rdl. til 4½% p.a. Syv andre lånere, deriblandt Hans Windfeld, Lundgård, med 400 rdl. og kapellan Haar, Ribe, med 120 rdl. måtte give 5% i rente. Ialt var udlånt 13.507 rdl.

12.000 rdl. var i 1764 udlånt til kongens kasse og blev af Schimmelmann opsagt til udbetaling med mindre man ville nedsætte renten fra 5% til 4%, hvad hospitalet måtte gå ind på.

1787 havde grevskabet Schackenborg et lån på 15.100 rdl. for hvilket der var stillet sikkerhed i godsets indtægter. Et par selvejergårdmænd og nogle Ribe-borgere havde mindre lån mod pant i deres ejendomme. Efter kgl. befaling var der stillet 1.000 rdl. til rådighed for Ribe bisperesidens.

Et århundrede senere, 1862, havde hospitalet udlånt 57.660 rdl. til 73 debitorer, deriblandt den kgl. kasse med 2.893 rdl. og stiftamtmanden 4.585 rdl. proprietær Lautrup (Estrup) 10.000 rdl. 14 præster var noteret for mindre lån. Provst Bøttiger, Sevel, fik 1860 bevilget et lån på 3.500 rdl. til opførelse af et nyt stuehus ved præstegården.

Hospitalets ledelse

Hospitalet var kongens eller statens ejendom, og alle vigtigere afgørelser vedrørende gods eller bygninger blev truffet i regeringen. Lensmanden og biskoppen dannede hospitalets direktion som indstillende instans, førte tilsyn med regnskaberne og traf beslutning om, hvem der skulle beklæde posten som spise­mester m.v. i hospitalet. Ved valg af forstandere uden for den daglige ledelse, 2 personer, synes kapitlet at have haft indflydelse.

Den daglige ledelse og inspektion var mere omskiftelig. Om de første »husholdere« i hospitalet vides ikke meget ud over, at de synes at have haft en teologisk baggrund. Det gjaldt også for *Christen Jørgensen*, der havde beklædt posten i 14 år, da han i 1583 blev præst i Seem. S.å. blev *Hans Mikkelsen Kolding* beskikket som husholder og spise­mester samt præst ved hospitalet. Nærværende ved denne embedsoverdragelse var en repræsentativ forsamling af præster og kanniker med lensmand Albert Friis og biskop Hans Laugesen i forgrunden for at påhøre Hans Mikkelsen Koldings løfte, »at stakkarlene i hospitalet skulle få den tilbørlighed, som de bør have, at intet bliver dem forkortet, så de intet skulle kunne klage over i nogen måde«. Desuden måtte han love at indføre alt sit gods

i hospitalet, og hvis han døde der, skulle al hans ejendom tilfalde stakkarlene som arv. Hans hustrus part dog undtaget. Blev hun ikke i klostret, skulle hun have halvparten af deres ejendom. Ved efterfølgeren, *Christen Poulsens* tiltrædelse i 1597 kaldes han præst, sjælesørger, husholder og spisemester. Han var ugift, og døde han i tjenesten, skulle hans gods tilfalde hospitalet. Dog skulle det ikke være ham forment, »om jeg for min skrøbeligheds skyld eller andre årsager vil gifte mig ud af samme tjeneste« at forlade tjenesten mod at gøre regnskab for sin styrelse af hospitalet. Skulle i øvrigt i liv og lærdom forholde sig som en god præstemand, prædike i sygestuen hver søndag og hver onsdag morgen efter lejlighed og for øvrigt overholde ordinansens forordninger angående hospitalet. Et par måneder efter ansættelsen forpligtede Christen Poulsen sig i lensmandens nærværelse til »ikke at indlade sig udi noget giftermål udi nogen måde«. Samme dag blev Christen Poulsen bevilget 15 dlr. i løn for det første år. Skriverdrengen Poul skulle have 5 dlr. »Og skal Christen Poulsen søge disk (spise) hos skolepersonerne«. Samtidig blev *Jens Laugesen* bevilget 30 dlr. til sin visse løn. Dertil kom 1 dlr. i indfæstning af en helgård, $\frac{1}{2}$ dlr. af en halvgård, 1 mark af et boel. »Og skal Jens Laugesen være forstander og forsvare hospitalets tjenerer som en foged«. Ved nytår 1606 blev Christen Poulsens regnskab fra Philip-Jacobi (1. maj) 1598-1605 påhørt på Riberhus af Albert Skeel, kapitel, borgmester og råd. »Og blandt andet kom han til at udgive for 3 år forglemt overmål 6 læster korn for anno 1599, 1600 og 1601 udi de dyre åringer, da ørtugen kostede 4 dlr 3 mk 2 sk. Men blev anregnet (fratrullet) $\frac{1}{2}$ læst for sal. Amentoft. Så resterer $5\frac{1}{2}$ læst, kunne beløbe sig til 400 dlr. Blev ham undt for 200 dlr at betale på 6 år. Sommeren 1605 bestemte lensmanden og de øvrige forannævnte, at der hospitalet til bedste, at afhjælpes af sin gæld, indtil videre ikke skulle holdes nogen præst, ikke heller nogen foged derinde at bespise.

Heraf ses, at Christen Poulsens regnskab for hospitalets drift for den treårige periode havde været angribeligt og, at hospitalet var kommet i gæld. Man kunne spørge, hvorfor direktionen ikke havde forlangt en årlig regnskabsaflæggelse

af Christen Poulsen. Han fik en lempelig afvikling af sin skyld til hospitalet, men blev samtidig afsat fra posten som husholder m.v.

Samme dag antoges *Søren Christensen Friis*, slotskriver hos lensmanden, til »at være forstander og skaffe sig tro folk og selv stå for regnskabet og have til løn til første voldborgdag 50 dlr. Til fogedpenge og skriverpenge $\frac{1}{10}$ af stedsmål og sagefald. Til at besøge de syges og fattiges forsørgelse med gudstjeneste blev de to øverste hørere ved skole beskikket. De skulle skiftes til at holde gudstjeneste i sygestuen hver søndag, festdage og påbudne helligdage. Deres løn herfor var tilsammen 10 dlr. Iver Holm, kapellan til Sct. Catharinæ kirke, skulle besøge de syge, berette dem og holde messe, når det gjordes behov samt holde ligprædikener, løn 5 dlr. samt offer, som kunne falde.

Søren Christensen Friis' beføjelser og ansvar som forstander kunne måske føles noget tyngende, selv om han var fri for de præstelige funktioner. I august 1607 »havde han allerede længe besværet sig over at være forstander og bad om entledigelse«. Den fik han, og derefter valgtes *Peder Michelsen Havervad* til præst og husholder. Hermed vendte man åbenbart tilbage til den tidligere ordning. Han skulle stå til regnskab med forstanderne efter gammel skik. Disse forstandere uden for hospitalet havde næppe fungeret i Søren Christensen Friis' korte tjenestetid. Nu valgtes Oluf Roed og Morten Madsen Lime, begge rådmænd, som forstandere. Peder Michelsen Havervad, tidligere hører ved skolen, var gift. Tog han sine 3 små børn med i hospitalet, skulle hans årlige løn være 15 dlr, og hvis han kun medbragte 2 af børnene, skulle lønnen være 20 dlr. Hans hustru, Bolde, skulle for hendes umage have 6 dlr årlig. Peder Michelsen skulle oppebære indtægten ved indfæstning på hospitalets gods. Det blev ham pålagt at holde en skriverdreng, som skulle have 6 dlr. årlig, samt holde due-lige tjenestefolk. Han fik en mangeårig tjenestetid og efterfulgtes o. 1635 af *Niels Frandsen*. 1652 var lensmand Mogens Sehested, bispens kommissarius Laurits Schinkel samt borgmestre og råd samlet for at træffe beslutning angående hospi-

talet, hvis forstandere var dr. Laurits Pouch, residerende kan-
nik, og Anders Svane, borgmester. Niels Frandsen var spise-
mester og skulle oppebære al hospitalets visse indtægt (land-
gilde m.v.), skulle selv holde og lønne hospitalets tjenestefolk
og bespise 80 personer i hospitalet. Niels Frandsen skulle år-
lig erlægge 200 dlr. af hospitalets indtægter. Hospitalets
præst, Terkel Andersen, »som nu er«, skulle have den sædvan-
lige løn 15 dlr. + 25 dlr. af ovennævnte 200 dlr. for sin kost
samt 2 tdr. rug (præsten boede og spiste altså ikke i hospita-
let). Desuden skulle Terkel Andersen for tro og flittig tjeneste
for menigheden i Ribe under M. Søren Andersens store svag-
hed og skrøbelighed have 60 dlr. årlig. Desuden for fropræ-
diken i Vor Frue kirke den sædvanlige løn og indkomst. Når
Terkel Andersen døde eller blev kaldet til andet embede,
skulle efterfølgeren ikke have de 60 dlr. Konrektor i Ribe var
af kongen bevilget fri kost i hospitalet, indtil andet kunne fo-
refalde. Men da han holdt sin egen kost ude i byen, skulle han
som godtgørelse have 52 dlr. årlig. Til gengæld skulle konrek-
toren en gang imellem »udgå i hospitalet, når skolens personer
derudi spiser og se, at skikkelig og vel blandt dem holdes og
tilgår«. En skoleperson, som skulle læse morgen og aften for
de fattige i klostret og hjælpe præsten ved gudstjenesten,
skulle årlig have 10 dlr. Resten af de 200 dlr. samt 15 dl., som
tidligere var ført som udgift til præsteløn, tilfaldt hospitalet.
»Og eftersom forrige hospitalsforstandere, sal. Hans Friis' ar-
vinger og Morten Lassen på sine egne vegne er blevet hospi-
talet skyldig 3.000 dlr. på sidste regnskab til Ph. Jac.dag 1651
efter deres obligation og håndskrift«, skulle obligationen over-
gives til de nye forstandere, og gælden skulle forrentes.

Det synes at fremgå af denne redegørelse, at forstanderne
stod for hospitalets pengesager og med det resultat, at de var
blevet 3.000 dlr. skyldige. Heri må nok ses et svigt i ledelsen,
og foranstående oplysninger om lønninger m.v. kunne også
tyde på, at man hermed satte ting, hvorom der havde været
uklarhed, på plads.

Spisemester Niels Frandsen tilskrives nogle optegnelser
omhandlende Ribe under Torstenson-krigen 1644-45 og sven-
skekrigen 1657-60. Han kommer dog ikke i sine notater ind

på krigenes følger for hospitalet, men arkivet oplyser, at 7. sept. 1658 var kapitelsherrer, bisp, borgmestre og råd forsamlet »angående hospitalets udspisning i denne meget sørgelige fejdetids tilstand«. Hvad angik skolens personer og hørere, skulle der gives dem kostpenge »fra første dag, de kom fra kosten i klostret, som var 24. august«. Det besluttedes, at en hører skulle have 1 dlr. ugentlig i kostpenge. Degnene (skolens ældste disciple, der besørgede degnetjeneste), 12 personer, skulle ugentlig have hver 2 mk. 8 sk. Hospitalets lemmer, »de syge halte og krøblinge«, 36 personer, skulle nyde fuld spising som i fredelige tider. Derforuden 3 fattige skolebørn som er Bertel Clemmensen, Frands Clemmensen og lille Hans Nielsen Kastbjerg, skulle nyde deres fulde kost i stegerset. For hver af disse drenge skulle Niels Frandsen have ugentlig 2 mk., og han skulle straks have forstrækning med rede penge til udspisningens fornødenhed. De andre hospitalslemmer, 16 personer, som nogenledes kunne hjælpe sig selv, bevilgedes hver 20 sk. ugentlig som kostpenge.

Denne ordning, der foreløbig skulle gælde 1 måned, fastsatte følgende lønninger: Konrektor M. Knud Pedersen Kragelund skulle som før have 5 mk. ugentlig som kostpenge. Hospitalets præst, Albert Jørgensen, skulle årligt have 80 dlr., hvoraf han havde fået 20 dlr. Degnen Morten Nielsen »som læser og synger morgen og aften i sygestuen, årlig løn 10 dlr., anseende hans ringe vilkår, idet han er en fattig person og har ingen middel at hjælpe sig frem med«.

De ovennævnte myndigheder skulle skaffe den nødvendige forstrækning ved løn og underskrive gældsbrevene.

I marts 1659 var der atter forsamling for at drøfte hospitalets vanskelige økonomi. Forstanderne havde lovet at gøre udlæg for 1 måned med 120 dlr. Dr. Ludvig Pouch lånte hospitalet 100 dlr., rådmand Jørgen Hansen 100 dlr. Ved nytår 1660 havde borgmester Jesper Hansen (Langetved) udlånt 100 dlr. for 1 år, 6% rente. Samtidig låntes 100 dlr. af rådmand Jens Mortensen (Hosbjerre) på samme vilkår.

Midsommer 1662 havde *Jens Mortensen* »godvilligen« påtaget sig at være forstander for hospitalet. »Når nu året er omme, nemlig Ph. Jac. dag 1663, da lover vi som nu er til

stede, at Jens Mortensen skal blive entlediget fra forstanderembedet«. De nærværende var Hans Mortensen, Jørgen Hansen, Peter J. Kragelund, Ludvig Pouch, Nicolaj Georg Seerup, Christen (el. Carsten) Thomsen og Jesper Hansen.

Niels Frandsen døde i peståret 1659. 13. november 1661 tiltrådte *Peder Erichsen* som spise­mester. Han døde 1669, og hans hustru Maren Andersdatter aflagde regnskab til Valborgdag s.a. Hospitalet var hende da 788 dlr. skyldig. Heraf var en part udestående restancer, som hospitalets delefoged skulle være hende behjælpelig at inddrive, ligesom hun fik hospitalets kornbeholdning godskrevet.

Frederik Roland blev 2. marts 1669 beskikket som hospitalsforstander. Der var nogen tvivl om, hvilke beføjelser der tillagdes ham. Selv mente han, at han skulle være såvel forstander som spise­mester. Myndighederne mente dog kun det sidste. Hans Schack skrev til kongen om sagen og fik til svar at »vor allern. vilje og befaling, at du ham hertil forestiller«. *Frederik Roland* skulle altså bestride begge poster, men magtede ikke opgaven, og han blev indklaget for bytinget flere gange, beskyldt for, at maden i hospitalet var for ringe. Hans økonomiske forhold var dårlige, og i 1672 måtte han fratræde tjenesten.

Hospitalets indkomster dette år var: Penge 275 dlr., rug 230 ørtug, byg 211 ørtug, havre 71 ørtug, smør 8½ tøn­de, svin 96, fødenød 11, øksne at stalde 1, køer do. 1, får 13, lam 108, gæs 30, høns 59, hønseæg 1 snes, honning 4 stobe, laks 2, tørre torsk 2 snese, meylskuller 5 snese, hård hvilling 132 snese, røget ål 4 snese, skovvogne 7, ribervogne 1, foderkorn 4 traver, strøelse 7 læs, ved 4 læs, lyng 4 læs, klyne 98 læs, tørv 153 læs.

Mathias Hansen Lützen blev efterfølgeren som spise­mester og forstander. 1684 steg kornpriserne til mere end det dobbelte af det foregående års priser. Det var formodentlig grunden til, at direktionen, stiftamtmand v. Speckhan og biskop Lodberg, i august 1684 skrev til hospitalsforstanderen, at han skulle holde op med spisningen i hospitalet og i stedet udbetale kost­penge. *Math. H. Lützen* forespurgte, hvordan han skulle forholde sig med hospitalets malkekøer samt de lam, der indkom

som kvægtiende. Og hvordan med tjenestefolkene, der var antaget til Mikkelsdag, skulle de have kostpenge? Direktionen svarede, at køerne skulle sælges, og tjenestefolkene have deres fulde løn og rejse »eftersom ingen tjenestefolk mere behøves«. Havde direktionen truffet denne afgørelse for at sælge det dyre landgildekorn frem for at lade det opspise i hospitalet, kunne der spørges, om lemmerne m.fl. skulle nøjes med de i sin tid fastsatte kostpenge, da de i så fald ville komme slemt til kort. Hvis kostpengene skulle forhøjes efter kornprisen, var fordelene ved den høje direktions afgørelse jo tvivlsom. Da Math. H. Lützen døde et par år efter, var hospitalets gæld 3.880 rdl. Man fandt nu tiden inde til at forlange en årlig regnskabsaflæggelse og en mere effektiv inddrivelse af restancer.

Morten Hinrichsen Evendorph havde i 1684 fået ventebrev på forstanderstillingen, som han overtog i 1687. Han giftede sig med forgængerens enke, der siden mandens død havde forestået ledelse og regnskab. Giftermålet har vel lettet tiltrædelsen for Morten Evendorph rent økonomisk, men bragte ham også stedsønnen Christian Mathiasen Lützen, der skulle arve 1.000 rdl. samt 2 års underhold som studerende. Den unge mand gjorde sig uheldig bemærket ved druk og slagsmål, som førte ham for retten. 1697 havde amtsforvalter Jens Christensen, Stensgård, ansøgt om mod vederlag i andet gods at få Nygård i Farup, som jo tilhørte hospitalet. Direktionen, amtmand Speckhan og biskop Ancher Anchersen, skulle udstede skøde til Jens Christensen. I stedet fik hospitalet 3 gårde i Vejrup og Suderkrog sst. Morten H. Evendorph virkede som forstander i 30 år. Tiden var præget af politisk uro (Store nordiske krig), hvilket vel også har berørt Ribe og hospitalet. Morten Evendorph var, i hvert fald en tid, velstående og velanset, rådmand 1707, men siden gik det tilbage for ham, og han døde i fattigdom 1719. Johan Christopher Steenstrup, biskoppens amanuensis, blev herefter beskikket som forstander, men døde inden årets udgang.

Amtsstuefuldmægtig *Christian Terkel Hansen* blev nu forstander, og det skulle vise sig at være et heldigt valg. Han gik ind til en vanskelig opgave, da hospitalet i en forudgående

lang periode havde opsamlet mange problemer, bygningsmæssigt og i godsadministrationen. Allerede 13. novb. 1720 skrev han, »at jeg ej alene finder over 30 tdr. hartkorn ganske øde, men endog en stor del forarmet og ringe. Og skal årsagen dertil nok rejse sig af først de besværlige og hårde tide, der nu i nogle år har været, for det andet, at en del af de ved søkanten liggende har taget stor skade på deres enge af sand og vand, og for det tredie, når et sted er blevet øde, er dets hartkorn straks lagt på medtjenernes, hvoraf de har måttet svare kgl. skatter, så der nu er gårde, som må svare skatterne af 5, 6 a 7 skp. htk. mere, end de virkelig står for i matriklen, hvad de umuligt kan udstå, om de ellers skal svare noget i landgilde. Ja, om det således skulle fortsætte, måtte de omsider tilsammen blive øde«.

Chr. T. Hansen foreslog en skatteligning, der fordelte byrderne mere lige mellem hospitalsbønderne. Der var mange restancer – og en tidligere befalet afgift af fiskelejerne udeblev ligeledes.

De sogne, der var ramt af sand- og vandskade var Oksby, hvor Bordrup og Mosevrå havde taget skade. I Henne sogn var Hennebjerg og Tebel gårde, ramt af sandskade. I Lunde sogn var Høllede sandskadede. I Lønne lå en eng aldeles under sand, bolet Lønne borg ligeså. Og der nævnes mange andre steder, hvorfra afgifter til hospitalet ikke blev ydet. En fortegning over hospitalsgods, hvis landgilde foresloges nedsat, omfattede 35 gårde og boel, som allerede en gang havde fået nedsat deres landgilde, fik nu deres ydelser afskrevet i jordebogen. De øde steder skulle først med i regnskabet, når de blev bortfæstet. Dette gik direktionen med til – efter 5 års overvejelser, 5. juni 1725.

Det er sandsynligt, at Chr. T. Hansens initiativ førte til beslutningen om at sælge noget af hospitalets gods, som det skete i 1729. Efter denne afståelse foretoges en skatteligning over det tilbageværende gods. 1734 opgøres det til 679.7.0.1 htk., og den årlige ydelse heraf skulle udgøre 679 tdr. korn.

Efter Chr. T. Hansens død 1737, lod direktionen hans enke forestå hospitalets ledelse i et par år, hvorefter *Johannes Hjort* blev forstander. Han skrev 28. febr. 1764 til direktionen: »Da

jeg af den grasserende fæsyge har taget en anselig skade med det fæ, som her var på foder og døde, har jeg dermed tabt mine foderpenge. Den skadelige vandflod, som var her ved nytårstide, har ikke gjort det bedre, da floden stod alenhøjt hos mig overalt og fordærvede mig ungefær 26 travet rug, som stod under salt vand i min lade; har desuden oversvømmet al min rugsæd på Klostermark (Sct. Jørgens), så lidet der vil avles, at jeg ikke kan tale om hø og foder m.m., som af floden er fordærvet«. Johannes Hjort anslog sit tab til 200 rdl. og søgte om afslag på halvdelen af den afgift, han skulle svare af hospitalet, hvilket bevilgedes.

Heraf ses, at forstanderens indtægt af hospitalet var så ringelig, at han – som sine forgængere – måtte svare en afgift, en praksis, der kunne minde om tidligere tiders kongelige lensmænds tjenesteforhold. Men tiden var ikke fjern, da dette forældede system blev forladt, og Johannes Hjorts efterfølger og svigersøn *Niels Ussing* skulle som hospitalsforstander opleve reformen, der indskrænkede aflønningen betydeligt. Niels Ussings lange og begivenhedsrige tjeneste er omtalt andetsteds, hvorfor han her kun skal præsenteres ved et enkelt notat⁹. 1791 skrev han til rådmand Lund i Ribe, at en del af de største lodsejere i Farup enge for nogle år siden havde ansøgt rentekammeret om, at samtlige lodsejere fik befaling »til fælles skades afværgelse« at bekoste et dige for havets oversvømmelse. Men det førte ikke til noget, da lodsejerne ikke kunne blive enige. »Så har jeg i samfund med Hans Ibsen Windfeld på Lundgård – der er vel bekendt – med nogen bekostning ladet et sommerdige sætte omkring en bemeldte Windfeld tilhørende og min vedsammenhængende embeds-eng i Farup«. Nu mente Ussing, at han og Windfeld burde være fri for at bidrage til »en ny almindelig dige, ifald samme nogen sinde skulle blive sat, hvad dog var at ønske«.

Det stod vist ingen steder skrevet, hvilket geografisk område hospitalet skulle dække, men det synes underforstået at være Ribe stift. Af trængende i dette store område kunne selvsagt kun en ringe del finde optagelse i eller støtte fra hospitalet. I begge tilfælde tildeltes støtten i hele eller halve portioner af en

vis pengeværdi, som kunne variere i størrelse, bestemt af de til enhver tid herskende konjunkturer, der var afgørende for hospitalets økonomi. Hospitalet skulle som et grundlæggende princip yde lemmerne husly, varme og kost, så der intet kunne være at klage over. Desuden lægehjælp, når den var påkrævet, samt kirkelig betjening. Selv om der som nævnt kunne være kritiske situationer, hvor bispisningen måtte indskrænkes for en tid, synes optagelsen i hospitalet til enhver tid – levetilstand og omstændighederne taget i betragtning – at have sikret lemmerne en mere sorgløs eksistens, end livet uden for kunne byde på. Antallet af lemmer i hospitalet, såvel som nydende udenfor, var noget vekslende, alt efter de økonomiske omstændigheder.

Herom indberettede hospitalsforstander *Andersen* i 1862 til inspektionen: »1791 havde 111 personer, deraf 88 uden for hospitalet oppebåret 104 portioner.

1801 var udbetalt 113½ portioner

1811 var udbetalt 114 portioner

1831 havde 26 personer modtaget 4-12 skilling daglig

1841 havde 23 personer modtaget 8-16 skilling daglig

1851 havde 28 personer modtaget 4-16 skilling daglig

1861 havde 28 (25 kvinder 3 md) 10-18 skilling daglig

Gangkonen fik 24 skilling.

Længere tilbage ses, at understøttelsen både til lemmerne i stiftelsen og til trængende i kommunen er beregnet a portion, ansat til 4 skilling daglig, inddelt i hele og halve portioner«.

Uden at kende nogen fortegnelse over lemmerne synes de fleste at være fra Ribe og omegn. Men hospitalets funktion rakte dog videre.

Kromand Hans Nielsen i Vejen blev 1738 dræbt i slagsmål med nogle vadstedridere. 1752 fik hans datter bevilget 1 portion af hospitalet. Sognepræsten i Engberg-Harboøre, magister Riis, henvendte sig i 1775 til hospitalet angående søsteren Margrethe Riis, der ønskedes optaget. Dette blev bevilget af direktionen. Forstanderen skulle yde hende en hel portion mod at få 100 rdl. i »medgift«, og hun skulle få »den bedste plads« i hospitalet. Margrethe Riis gjorde sig ved juletid 1777

uheldig bemærket ved »under højmessens i slutningen af prædikenen at komme ind i domkirken og således forstyrre adskillig opmærksomhed«. Forstanderen skulle betyde hende, at hun skulle holde sig hjemme i hospitalet og med tilbørlig andagt bivåne gudstjenesten der. 1778 blev det tilladt Margrethe Riis at forlade hospitalet, men det var formentlig kun for et kortere besøg. 1781 havde hun arvet 2.828 rdl., som tilfaldt hospitalet. Da Hans Nielsen, hospitalslem, i 1778 ansøgte direktionen om at rejse hjem for at besøge sin dødssyge mor, som længtes efter ham, og han til forsikring for sin tilbagevenden ville medtage en mand fra byen, blev ansøgningen afslået. 1782 skrev forstander Ussing, at den afsindige Peder Graversen, der i nogle år havde været hensat til forvaring i dårekisten ved hospitalet, ved nattetid og formentlig ved andre hjælp havde opbrudt låsen på døren og undvejet »og jeg lader ham ved trommeslag efterlyse her i byen«.

Ordet *dårekiste* må have haft en afskrækkende klang. Mens hospitalerne oprindeligt havde huset også psykisk syge, afsindige, blev der i 1700erne ved hospitalerne indrettet en særlig afdeling for sindssyge, dårekisten. Ikke blot var disse rum selv sagt lidet indbydende, men beboerne måtte af praktiske grunde holdes under lås og slå, så dårekisten blev fængselslignende. Værst må det dog have været, at indsættelsen vel foregik uden egentlig lægelig undersøgelse, så besværlige lemmer let kom under »forvaring« på livstid.

Mens de almindelige lemmer i Niels Ussings tid fik udbetalt kostpenge og selv besørgede indkøb og madens tilberedning ved hospitalets ildsteder, skulle forstanderen bespise dårekistens lemmer fra sit eget køkken. Ussing beklagede sig flere gange over ordningen, fordi de afsindige spiste så meget.

Fisker Gotlieb Nielsen, Ribe, indgav 1822 en ansøgning om, at det måtte tillades ham »at hensætte sin sindssvage og ustyrlige kone Christine Viborg i et af hospitalets dårekamre, imod at han selv forsørgede hende der med føde, klæder og ildebrand«. Dette blev bevilget på de nævnte vilkår, »når hans kones forfatning virkelig er således, at nødvendigheden byder ham at gribe til dette middel«. Muremester Chr. Tarp blev 1839 indlagt i hospitalets dårekiste på grund af temporær

sindssvaghed på fattigvæsnets bekostning. 1840 bestemtes, at hans enke indsattes i dåreanstalten, så længe hendes svaghed varede.

Da Margrethe Wandel i 1796 skulle begraves, bad Ussing magistraten sende ligbærere, idet direktionen havde befalet, at hospitalets lemmer skulle begraves på samme måde som byens øvrige fattige. Ussing skrev til præsten, Christensen, om at medvirke ved begravelsen, men de sædvanlige 4 rdl. for ligprædiken kunne han ikke forvente at få. Præsten indgav en klage herover, og det endte med, at han fik de 4 rdl.

1863 søgte Peder Thygesen Nielsen i Sejstrup om at få udbetalt 35 rdl. som udgift ved Maren Jensdatters begravelse. Hun ejede 318 rdl. som var tilfaldet hospitalet, og hun havde været nydende medlem uden for dette. Begæringen blev afslået med den motivering, at Maren Jensdatter fra 1789 til 1863, i 74 år, havde modtaget årlig 16 rdl. i understøttelse samt oppebåret renterne af de 318 rdl. i samme tidsrum.

1822 resolverede direktionen, at alle udenfor hospitalet boende lemmer, der modtog understøttelse, enten måtte flytte ind i hospitalet eller frasige sig pensionen. Kun 4 personer flyttede ind, mens 20 valgte at frasige sig understøttelsen. Der blev dog i adskillige tilfælde dispenseret fra denne bestemmelse, så nogle fik den halve pension.

Justitsministeriet skrev i 1857, at når anstalten ved Århus (Risskov) for uhelbredelig sindssyge var færdig og patienterne i hospitalets dåreanstalt var overflyttet dertil, skulle det lokale, som havde været benyttet til de sindssyge, indrettes til enkeltværelser for et forøget antal lemmer, nærmest beregnet på trængende af den mere dannede klasse. Disse skulle foruden fri beboelse med brændsel, lægehjælp og medicin tillægges en nogenlunde rundelig pengehjælp til afholdelse af deres øvrige fornødenheder. Samtidig skulle de øvrige understøttelser ved vakance nedsættes til 30 portioner.

Pladserne som pensionærer besattes efter ansøgning af stifts øvrigheden. Med denne reform havde hospitalet forladt den århundreder gamle status som humanitær institution, og navnet *Ribe kloster* blev det almindelige.

Kildehenvisninger

1. Randers 1552, Vejle 1158, Viborg 1541, Helsingør 1536.
2. Fred. I' d. registranter, 3.
3. Sml. H. K. Kristensen: Gamle sydvestjyske fiskerlejer, 40.
4. Kinch II, 791 f.
5. Fred. I' d. reg. 270 f.
6. Kinch II, 57.
7. Sst. 58.
8. Fra Ribe Amt bd. 15, 250 f.

Af Ribe hospitals ark. (La Vib)

- Kopibog 1298-1619 (1 bd.)
- Kopibog 1776-1813 (2 bd.)
- Div. dok. 1510-1792 (1 pk.)
- Div. dok. 1663-1863 (1 pk.)
- Div. dok. 1801-1910 (1 pk.)
- Resolutioner og breve 1673-1842 (3 pk.)
- Jordebøger 1732-1842 (1 pk.)
- Regnskabsbog 1817-33 (1 bd.)
- Konceptregnskaber 1750-1834 (2 pk.)
- Regnskaber 1835-1922 (8 pk.)

Om hospitalets bygningshistorie se:

Henrik Græbe: Ribe Skt. Katharinæ Kloster. 1978.

Vald. Andersen, f. 1904, pens overlærer, Liljevej 8, 6600 Vejen. Litterære arbejder: bøger af lokalhistorisk indhold. Artikler i amtshistoriske årbøger og andre tidsskrifter.

Lov og ret i Skast herred i det 17. århundrede

Af Bue Kaae

Bønderne nød ingen særlig agtelse i det 17. århundredes stænderdelte danske samfund. I agerbrugslandet Danmark var man sig i vide kredse i de mere privilegerede samfundslag næppe nok bevidst, i hvilken grad hele samfundslivet hvilede på bøndernes arbejde, og den skyldighed, de i så henseende kunne have krav på. Man tog det nærmest som en selvfølge, at de som placerede dybt i det sociale hierarki bar de tunge skatte-, afgifts- og arbejdsbyrder, at de som de eneste var værnepligtige, og det blev betragtet som helt naturligt, at de, hvis de var fæstebønder, skulle være deres godsejer hørige og lydige. Der var vel ingen i de højere samfundslag, der tog anstød af, at godsejeren havde tugtelsesret over for ulydige og genstridige bønder. Man så i disse kredse højere oppe i hierarkiet ned på bonden, på hans adfærd, hans vaner, hans fremtoning, hele hans livsmønster og hans efter deres mening lave kulturelle stade. Man havde øjensynligt ikke blik for de livsværdier, der selv under hårde betingelser kunne være knyttet til et landsbysamfund og et bondemiljø.

Derfor kan det vel alt taget i betragtning ikke undre, at eftertiden opfattede det 17. århundredes bonde som et helt igennem underkuet og uselvstændigt væsen, der nærmest viljeløs fandt sig i magthavernes vilkårligheder. Senere tiders historiske forskning gav da også i overensstemmelse hermed gennemgående et meget mistrøstigt billede af bøndernes vilkår i tidligere tid, og denne forestilling bundfældede sig i det 19. århundrede i folkelige sange, der kunne anvendes i bøndernes kamp for social og politisk ligeberettigelse med landsmænd i det øvrige samfund. – I vide kredse blev den fordrukne Jeppe

på Bjerget identificeret med bonden før ophævelsen af stavnsbåndet 1788. – »Hel tungt han efter sig foden drog –«.

Men fordyber man sig i herredstingbøgerne og andre kilder, der nærmere kan belyse bøndernes vilkår i tidligere århundreder, får man et mere nuanceret billede af dansk bondeliv. Bønderne bliver da ikke en grå konturløs masse, men det viser sig, at der f.eks. var betydningsfulde forskelle på de vilkår, som bønderne levede under i de forskellige områder i landet, og som følge heraf på deres holdninger udadtil over for omverdenen og indadtil over for deres eget samfund. Der var selvejerbønder, og der var fæstebønder, der var store bønder, og der var små bønder, der var med andre ord en social differentiering også blandt bønderne. Dykker man ned i tingbøgerne, kommer der ganske selvfølgelig fra bladene bondeindividualiteter frem, bønder, der trods deres lave sociale stadi ikke har mistet mund og mæle, bønder, der udmærket forstår at gøre sig gældende på tinge, også over for »de store«, og ikke lader sig imponere af den stormægtige herremand.

De følgende eksempler fra Skast herred skulle være bevis herfor.

Tirsdag d. 1.5.1638 mødte Jens Nielsen, foged på Krogsgård, Tjæreborg sogn, Skast herred, på sin herre velbårne Jørgen Rathlous vegne på Skast herreds ting i nærheden af den nuværende Kors kro og anklagede her fæstebonden Jens Madsen i Skast for hverken at have gjort ægt (pligtkørsel) eller hove-riarbejde til Krogsgård, således som han var forpligtet dertil efter recessen¹ – Koldingske reces 1558 §42 og tidligere recessen af 1551 §9². Krogsgård var samme år blevet overtaget af Jørgen Godskesen Rathlou, efter at han sammen med sine brødre Osvald, Philip og Wolf Sivert havde holdt skifte med søsteren Catharina efter faderen Godske Sivertsen Rathlous død, der fandt sted i begyndelsen af 1636³. Krogsgård, der ved Jørgen Rathlous overtagelse udgjorde 368½ td. hartkorn⁴, lå i et herred med nøjsom og karrig jord præget af side lavninger, moser, kær, heder og sandjord⁵. Den nye nådigherre på Krogsgård, der havde gammelt holstensk aneblod i årene, havde imidlertid den ganske klare hensigt for øje at styre sine bønder på en sådan måde, at hans besiddelser kunne blive så

gigtige som muligt for ham og hans frue Barbara von Ahlefeldt⁶. Han nedlagde flere forbud rettet imod sine fæstere og førte mange processer mod dem⁷, og det stod sikkert til troende, når det på tinge blev sagt, »at siden Gregers Clemmensen blev foged (her fuldmægtig) til Krogsgård, da kunne der hverken være fogder eller tjenere (fæstebønder) ret længe til hobe«⁸ – siden 1637⁹. Ret beset gik denne udtalelse, der var fremsat i vrede og ophidselse, nok så meget på den nidkære fuldmægtig som på hans husbond, men nådigherren kunne kun være tilfreds med den nidkærhed i sin tjeneste, som fuldmægtigen lagde for dagen; at han kun havde ringe solidaritetsfølelse med sine standsfæller bønderne, kunne Jørgen Rathlou vel ikke have noget imod, den mere eller mindre udtalte sociale spænding mellem herskab og fæstebønder, der fandtes i Skast herred som andetsteds i landet, taget i betragtning. Denne holdning var ikke ukendt hos herregårdsfogder, og det kunne ske, at denne nidkærhed gik over i vold, som da den brutale og fremfusende Hans Ladefoged 1636 på Visselbjerg, Alslev sogn, maltrakterede to fæstebønder, der på deres husbond, Alslev-præsten Oluf Jørgensens vegne stævnedes herremanden her, Jørgen von Ahlefeldt til tinge¹⁰.

Jens Madsen i Skast var den første, der skulle mærke Jørgen Rathlous effektivitet som godsbesidder. Den forgældede Jens Madsen, som af forskellige grunde var kommet ud i økonomisk uføre¹¹, var allerede d. 17.4. samme år, som Jørgen Rathlou overtog Krogsgård, af ærlig og velagtet mand Johan Sturck, forvalter på Krogsgård, stævnet for resterende skyld og landgilde for 39 sletdaler 8 skilling og tærskpenge for 1½ mark at betale inden 15 dage efter forordningen¹². Yderligere havde Osvald Godskesen Rathlou, der må have haft et og andet at sige på Krogsgård inden skiftet med broderen, et krav på ham på 16½ sletdaler 1½ mark, hovedstol og skadegæld. De to kreditorer foretog så under herredsfoged Hans Christensens ledelse d. 4.5. udlæg i det korn, der var sået på fæstegårdens agre¹³.

Samtidig ønskede Jørgen Rathlou, at Jens Madsen på grund af brud på fæstekontrakten skulle fradømmes sit fæste¹⁴. Jens Madsen vedgik beredvilligt for tinget d. 1.5.¹⁵, at han

havde siddet ægt- og hovbud overhørig »af den gård i Skast, han påbor«, og han forklarede i den forbindelse, at han siden St. Pedersdag (22.2) – den almindelige fardag og terminsdag i Skast herred¹⁶ – ikke havde efterkommet sin ægt- og hoveri-forpligtelse, fordi han intet havde at gøre ægt eller hoveri med. Under de givne forhold syntes han, at det var ganske overflødig at fælde dom i sagen, da han godvilligt ville afstå fra sin fæstegård, og som sagernes stilling nu engang var, opsagde han så at sige i samme åndedrag gården, da han gerne drog fra den, men, føjede han dog til, på det vilkår, at han måtte få betaling for det, som han ejede der, og som med rette tilhørte ham.

Herremanden var imidlertid ikke tilfreds med den tilstand, som fæstegården var i, da fogden på Krosgård og de af herredstinget udnævnte synsmænd d. 22.5. foretog en vurdering af Jens Madsens huse i Skast. De havde her vurderet et 19 fag salshus (stuehus) for 9 mark dansk pr. fag, men de havde måttet konstatere, at for 4 fags vedkommende var vinduer såvel som vindueskarme fjernet, dertil 2 sengesteder og storstuedøren »med sin behøring« og yderligere en dør af vesterstuen. Gården i Skast bestod endvidere af 13 fag ladehus vurderet til 6 mark dansk pr. fag og et 14 fag østerhus, sat for 2 mark dansk pr. fag¹⁷.

Det vil nok være rimeligt til forståelse af hele den situation, som Jens Madsen befandt sig i, at oplyse, at fogden på Krosgård samme dag på sin husbonds vegne på sin fjerde tingdag under strafansvar forbød alle, som havde sået korn i Jens Madsen gårdsjord i Skast, at høste eller i det hele taget at befatte sig dermed eller med noget af samme gårds afgrøde overhovedet. Dog skulle de pågældende have erstatning for frøgæld (d.v.s. udsæden)¹⁸. – Jens Madsen havde øjensynligt overladt en del af fæstejorden til sin fæller, nu da han havde mistet interessen for og måske også kræfterne til selv at dyrke dens agre. I øvrigt dømte herredsfogden samme dag, »at for^m Jens Madsen bør jo sin fæste på samme gård at have forbrudt efter recessen«. Man kunne måske mene, at denne dom efter Jens Madsens holdning til sagen nærmest var overflødig og snarere føjede spot til skade, men nu var der altså i den hen-

seende ikke noget at tage fejl af, og dog kom der et ikke uinteressant efterspil. – For Jørgen Rathlou har ganske givet regnet med, at Jens Madsen var forpligtet til at aflevere gården i brugbar stand eller i det mindste i bedre tilstand, end den var ved vurderingen i slutningen af maj, og han har vel ment, at det var ham, der var den sande ejer af fæstegården i Skast. Men han blev belært om noget andet. For da han stævnedes sin tidligere fæstebonde for de manglende vinduer, vindueskarme, døre, sengesteder samt et sammenpløjet plankeloft og andet, som ikke tidligere var nævnt i synsforretningen på gården i Skast, frikendte herredsfogden Jens Madsen med den begrundelse, at husene i Skast herred var bøndernes »og dennem selv bemægtiget«. Jens Madsen var ikke over for herremanden ansvarlig for manglerne ved husene, der i øvrigt var blevet vurderet efter den tilstand, hvori de forefandtes ved vurderingen, der ikke havde medregnet, hvad der manglede, hvad Jens Madsen havde været indforstået med. At fæstebønderne havde ejendomsret til deres huse, kunne bevises ved stokkenævnen – et nævnen, der var udgået af tinget – eller ved dokumenter, om det gjordes fornødent¹⁹.

Eller som det mere udførligt ved en anden lejlighed blev udtrykt ved et tingsvidne af 20.3.1638 udgået fra Skast herreds ting af 24 dannemænd, der sammen med den menige almue, der da var tilstede, »med samlet røst svarede alle og vidnede med opragte fingre og ed, at dennem alle fuldt vitterligt er i sandhed, sålænge de enhver kan mindes, at når nogen her udi herredet lovsøger nogen til nam (udlæg i løsøre) for gældssager og bekommer udlæg i deres gods og løsøre, da har der lige såvel sket tag (sikkerhed, kaution) og nam udi huse og bygninger som andet rørendes gods og har været dennem følgtagtig, om de, som dennem har ladet udsætte, ikke deraf lovligt er blevet udløst og tilfredsstillet af dennem, (som) samme huse vil bruge og besidde. Thi husene er bøndernes egne her udi Skast herred og derfor ganger udi arv og skifte lige ved andet rørendes gods og løsøre i alle måder«²⁰.

Også andre steder som på Lolland og nogle småøer samt på kronens gårde i Odsherred og i Nordsjælland ejede bønderne deres gårde, som de måtte købe ved fæsteovertagelsen²¹. I

Skast herred var det åbenbart sædvane, at fæstebønderne ved fraflytning havde pligt til at tilbyde husbonden huse og bygninger og efter vurdering fik betaling derfor²². Husbonden kunne så sælge bygningerne videre til den nye fæster. Han kunne derfor kun være interesseret i, at fæstegården ved fæsterens fraflytning var så god som mulig, medens fæstebønderne ved opsigelsen i høj grad satsede på at udnytte deres sædvanerettigheder med hensyn til deres gårdsbygninger.

Jørgen Rathlou var dog ikke til sinds med det samme at betale Jens Madsen erstatning for fæstegården i Skast. Jens Madsen flyttede til Vamdrup i Anst herred, og en vis Enevold Andersen rykkede ind i den forladte fæstegård i Skast som fæstebonde under Krogsgård. Da Jens Madsen syntes, at han længe nok havde ventet på sit tilgodehavende, stævnedes han d. 30.10. Enevold Andersen for Skast herreds ting; han var jo flyttet ind i de huse i Skast²³, som retteligt tilhørte Jens Madsen, indtil betaling for dem forelå. Sagen var jo egentlig klar nok, det var Jørgen Rathlou, der var pligtig til at betale, og d. 11.12. fik Jens Madsen i Vamdrup da også et vidnesbyrd, der ikke var til at tage fejl af. For Johan Sturck, nu borger i Ribe, tilbød på Jørgen Rathlous vegne at betale ham de penge, som med rette tilkom ham for husene i Skast, som Enevold Andersen boede i. Herremanden ville betale ham pengene »det første, han kommer hjem« eller i det mindste inden St. Pedersdag førstkommende – altså d. 22.2.1639, – til terminsdagen. I hvert tilfælde skulle Johan Sturck »selv stå derfor og betale hannem dennem skadesløs«. Hermed erklærede Jens Madsen sig tilfreds og afstod fra sit sagsanlæg mod Enevold Andersen²⁴. – I 1639 var han tilbage i Skast, hvor han d. 28.5. sammen med Enevold Andersen for tinget »med opragte fingre og ed« bevidnede, at de havde givet stævningsvarsel til nogle mennesker²⁵.

Jens Madsens vanskeligheder i 1638 er sikkert blevet betydeligt forværret ved rent familiemæssige forhold, ja har måske ligefrem deres årsag heri. For omkring årsskiftet 1637/38 døde hans hustru Anne Jenskone – enke efter Hans Pedersen i Brøndum²⁶. Jens Madsen havde tidligere været gift – med Maren Jenskone, med hvem han havde syv børn, fire drenge

og tre piger, med hvem der efter moderens død blev holdt skifte – d. 9.2.1636 – i overværelse af deres lovværge morbroderen Søren Jensen i Skast²⁷. Dette skifte har utvivlsomt fundet sted i forbindelse med ægteskabet med Anne Hanskone fra Brøndum, hvis broder Jes Jensen sammesteds var til stede ved den omtalte skifteforretning. Anne Hanskone bragte tre børn, en dreng og to piger, ind i ægteskabet, og d. 21.3.1637 overtog Jens Madsen sammen med den nye hustru de tre børns arv efter deres sal. fader Hans Pedersen og fritog deres væрге Jes Jensen for ethvert ansvar for søsterens børn²⁸.

Med denne forpligtelse over for 10 børn – til de blev 15 år gamle – har tilværelsen føjet sig nok så besværligt ikke mindst efter Anne Jenskonens død – ægteskabet med hende var kun kort.

D. 13.1.1638 blev der holdt skifte efter hende til fordel for de tre børn, som hun havde bragt ind i ægteskabet. Desværre kunne de, som der står at læse i herredstingbogen »ikke mere tilkomme efter deres sal. moder Anne Jenskone som 34 sletdaler 1½ mark«, dertil kom så noget husgeråd, sengetøj og klæder, der blev konfiskeret af deres væрге Jes Jensen i Brøndum på børnenes vegne, og som han tog til sig i varetægt²⁹.

Jens Madsen var imidlertid ikke tilfreds med denne ordning og nægtede under de givne forhold at »ville føde og forse (sørge for) hans sal. hustrus datter Maren Hansdatter, så længe til hun bliver 15 år gammel«, medens Jes Jensen mente, at han »bør endelig at føde og forse hende med nødtørfug underholdning, sko og klæder, til hun bliver 15 år, eller han (Jes Jensen) bør have udsætning af for^m Jens Madsens god og gods, hvor det findes, for så mange års klæder og føde, som rester«³⁰. Jens Madsen ønskede ganske simpelt, at Maren Hansdatters arvegods blev udleveret af hendes væрге, eller som han udtrykte det på tinge d. 3.4. samme år »da vil han føde og forse hende såvel som hans andre børn, til hendes 15. år er forløben«. Det kunne herredsfogden kun give ham medhold i, og dommen gik værgen imod³¹.

Med Anne Jenskonens to andre børn af det tidligere ægteskab, Kristen Hansen og Anne Hansdatter³² er der øjensynligt truffet en anden ordning.

En vis Kristen Hansen »nu værendes i Skast« vogtede gennem hele 1638 og indtil kyndelmisshedag – 2.2.-1639 Næsbjerg granders fæ, men »forløb hans tjeneste«, hvorfor han d. 12.3.1639 på Skast mark blev stævnet til Skast herreds ting³³. Mon denne Kristen Hansen er Jens Madsens stedsøn? Muligvis er der blot tale om et navnefællesskab, og da navnet er meget almindeligt, siger det ikke meget i denne forbindelse, så meget mindre som der ikke er andre og sikrere holdepunkter dette vedrørende.

Trist havde tilværelsen i de senere år formet sig for Jens Madsen, men trods modgang var han ikke helt en slagen mand, omend som det synes lidt flosset, og han havde langtfra mistet mund og mæle i varetagelsen af sine rettigheder, hvor ringe de end kunne være. Som andre bønder i Skast herred holdt han sig i stridigheder med herremænd og fæller til lovens klare ord og den gamle sædvaneret, der i visse henseender var til fordel for bønderne i den ofte vanskelige hverdag. En sådan holdning kunne nok være på sin plads over for f.eks. Jørgen Rathlou på Krogsgård, der så trøstigt forsøgte at styre sine fæstebønder efter sit tykke uden i særlig grad at ville tage hensyn til de særlige vestjyske forhold. Mere spontant var det, når Krogsgårds bønder i høsten 1638 i protest sad herremændens hovbud overhørig, men kun for en stund. For da de i Skast kirke blev varslet til proces herom, faldt de hurtigt til føje³⁴. – Men for et par af Krogsgårds fæstebønder, Jens Enevoldsen i Andrup og Jens Steffensen i Skast, blev styret fra herregården dog for meget, de ønskede at befri sig derfor, og d. 17.9.1639 opsagde Jens Enevoldsen i Andrup på sin tredie tingdag på Skast herreds-Ting »den grund og ejendom, han har haft i fæste og brug af ærlig og velbyrdig mand Jørgen Rathlou til Krogsgård, thi han ikke kunne tåle eller udstå den store tyngde med ægt, arbejde og andet, som den gode mand af hannem begærendes er, thi han herefter ville hverken plove eller så til samme ejendom i nogen måde, men den gode mand hermed at være advaret rugsæden til samme ejendom selv at lade så og ejendommen at bortfæste, til hvem hannem lyster, og derhos æskede penge og betaling for hans huse og bygninger og hvad andet, han ikke kan flytte eller føre med sig«. Jens

Enevoldsen gjorde gældende, »at han kunne ikke tåle eller udstå den store arbejde og tyngde, som den gode mand ville have, og som han skulle gøre, for kornets misvækst og andre årsagers skyld«. Og forespurgt, om han ville så rugsæden, altså vintersæden, svarede han, at han ikke have rug at at så med³⁵.

Samtidig blev der aflagt vidnesbyrd om, at man to gange forgæves i den foregående uge havde »varet« Jens Steffensen i Skast til hoveri med at age møg, han var ikke mødt, og han havde i øvrigt ikke »undertiden forgangen sommer« gjort hoveriarbejde som de andre fæstebønder under Krogsgård³⁶. Han havde heller ikke villet pløje trods gentagne advarsler.

Den 24.9. samme år opsigde han på sin tredje tingdag ord til andet med den samme begrundelse som ugen i forvejen Jens Enevoldsen i Andrup sit fæste under Krogsgård. Han havde tre uger før gjort »velbemeldte Jørgen Rathlou varsel i fruens påhørelse for denne opsigelse og æskning«³⁷.

Det er klart, at de to fæstebønder havde gjort fælles sag og handlede under ét, sikkert med juridisk støtte til f.eks. opsættelse af opsigelsesbrevet. På Krogsgård har man så afgjort ikke villet godtage de to fæstebønders opsigelse af fæstet på de givne vilkår, og i disse sager havde Jørgen Rathlou et godt udgangspunkt i Koldingrecessen 1558 §2, der havde givet adelen ret til frit at udnytte adelsgodset på samme måde, som kongen havde frihed over krongodset og kronens fæstebønder – uden indblanding fra kongen, fogder og lensmænd³⁸.

Som andre adelsmænd havde Jørgen Rathlou kunnet nyde godt af denne frihed, der kom til at betyde, at fæstebøndernes hoveriarbejde, som storgodsdriften udviklede sig, blev forøget. Dette arbejde blev efterhånden til fæstebøndernes tungeste byrde³⁹. Jørgen Rathlou, der jo netop ønskede at drive sit gods så effektivt som muligt, var ikke til sinds at slække sine krav på hoveriydelserne. Det havde naturligvis kunnet lade sig gøre at indstævne de to fæstebønder for tinget. Der gjaldt overalt i landet den klare bestemmelse, at fæstebønderne efter varslat opsigelse først måtte fraflytte deres gårde til fardag – for Skast herreds vedkommende efter alt at dømme St. Pedersdag, d. 22.2.⁴⁰ – og indtil da skulle de bo på gården, yde landgilde, ægt

og arbejde. Jørgen Rathlou havde jo meget hurtigt fået Jens Madsen dømt for forsømmelighed med hensyn til overholdelse af hoveri- og ægtforpligtelserne⁴¹. Men der må øjensynligt have gjort sig særlige forhold gældende vedrørende Jens Enevoldsen og Jens Steffensen. Der blev i hvert tilfælde først rejst sag mod dem efter fardag 1640, trods stævninger i efterårs-månederne 1639⁴². Det var øjensynligt Jørgen Rathlou meget magtpåliggende at få ægt- og hoverisagen på det rene, og det var, som det ser ud til det, først Jens Enevoldsen i Andrup, der måtte holde for. Og hvad havde nu Jens Enevoldsen efter nådigherrens mening unddraget Krogsgård ved sin pligtforsømmelse? Ja, det skulle være ganske klart. For da man på herredstinget gjorde op, hvad Krogsgårds fæstebønder siden Ribe marked – d. 8.9.-1639 til d. 21.4.1640 havde ydet af ægt og hoveri til herregården, kom man til det resultat, at arbejdet i laden med tærskning, kastning, opbæren m.m. for hver fæstegård beløb sig til 30 dage og andet gangarbejde 20 dage. I høsten såede fæstebønderne rug i 4 dage og fælgede (førstegangspløjede) 2 dage, og nu i foråret såede de havre i 2 dage, altså ialt pløjning i 8 dage. Ja, enkelte fæstebønder bevidnede yderligere, at de hver i høsten havde aget møg til Krogsgård i fem dage. Dertil kom, at alle fæstegårdene havde ydet 5 ægter til Ribe, en skovægt på 6 mil og en stakket (kort) ægt på 2 mil. I et tidsrum af ca. 32 uger havde hver fæstegård under Krogsgård i hvert fald haft 8 spanddage (pløjedage), og sætter man skønsvis en spanddag til to gangdage, bliver det ialt til 66 gangdage, muligvis noget mere, og det har betydet, at herregården i alt fald to dage om ugen har kunnet lægge beslag på arbejdskraft fra fæstegårdene. Dertil kom så ægtkørslerne, der vel har beløbet sig til ca. 300 km⁴³.

Nu var det jo helt klart, at det ikke var Jørgen Rathlous mening ved disse vidnesbyrd på herredstinget at få slået fast, at ægterne og hoveriarbejdet var rimelige, den side af sagen blev overhovedet ikke behandlet, men han ville kun have bevist, hvad flertallet af fæstebønderne rent faktisk havde ydet. Og når han medregner forårsarbejdet i tiden efter fardag d. 22.2., da Jens Enevoldsen havde forladt gården, hænger det utvivlsomt sammen med, at han overhovedet ikke ville god-

kende opsigelsen, og hvis der ikke forelå en klar opsigelse, fortsatte fæstet ud over fardag⁴⁴. Jørgen Rathlou ønskede med andre ord ikke Jens Enevoldsen fradømt fæstet, men ønskede erstatning for tabet ved hans forsømmelse. I den henseende fik herremanden medhold på herredstinget. For d. 12.5. dømte herredsfogden Jens Enevoldsen til »at stande den gode mand til rette for hvad bevislig ægt og arbejde, han billigen som hans andre medtjenere kunne tilkomme, medens han besidder hans gods«. Dette var kun en gentagelse af en tidligere dom, men så føjede herredsfogden til i sin dom af 12.5. vedrørende den opsigelse, som Jørgen Rathlou havde bestridt: »Så efterdi jeg intet udtrykkeligt har hørt eller set udi vor landslov, recessen eller nogen kongelig forordning mig vitterligt eller udi min tid til tinge forkyndt, når nogen udi i slig måder deres gårde skulle opsige . . . vidste jeg ikke rettere derpå at kende end, (at) for^m Jens Enevoldsen bør jo for den gode mands tiltale kvit at være«⁴⁵.

Men Jens Enevoldsen var ikke tilfreds med afgørelsen vedrørende arbejdsydelseerne til Krogsgård og erklærede på herredstinget d. 19.5., »at den stund han brugte den gode mands gods, da gjorde han fuld ægt og arbejde, men siden den gode mand tog selv samme ejendom i brug, vidste han hannem intet at svare«⁴⁶. Og helt i overensstemmelse med sin opsigelse havde han da heller ikke gjort hoveriarbejde på Krogsgård⁴⁷. – Jens Enevoldsen fastholdt altså hårdnakket sit standpunkt, men forgæves. For herredsfogden ændrede naturligvis ikke sit standpunkt og dømte, som man kun kunne vente, at Jens Enevoldsen burde »bemeldte bevislige ægt og arbejde billigen at erlægge og betale eller derfor at have indvisning i hans gods og løsøre, hvor det findes, efter kongelig majestæts forordning«⁴⁸.

Men da denne dom blev fældet – d. 7.7.1640 – var Jens Enevoldsen flyttet fra Andrup til Rovsthøje, Grimstrup sogn, hvor han, som det synes, blev fæstebonde hos Thomas Juel til Estrup og Sønderskov, Malt herred⁴⁹.

Således var for Jens Enevoldsens vedkommende spørgsmålet om opsigelsen af fæstet og arbejdsvægringen blevet løst, og tilbage stod hans æskning for betaling af gården i Andrup, nu

da opsigelsen var godkendt. Allerede tirsdag d. 21.1. havde han sammen med Jens Steffensen i Skast, som det var tilfældet to tingdage »næst tilforn«, tilbudt ærlig og velbyrdig mand Jørgen Rathlou til Krogsgård de huse og bygninger, som »de her til dags har iboet« i henholdsvis Andrup og Skast. Hvis herremanden ville overtage de omtalte huse og bygninger til den værdi, som de blev takseret til af uvildige dannemænd, skulle han »være dennem næst for betaling«. Hvis de kunne få betaling for såvel bygningerne som den gødning, som fandtes på stavnen, ville de straks flytte fra gårdene, selv om det skulle ske inden to dage⁵⁰.

Den 28.4. fik Jens Enevoldsen på Skast herreds ting vidnesbyrd om, at vurderingsmænd samme dag havde været i Andrup og her havde vurderet hans gård her således: et 18 fag salshus uden loft og sengested, men med vinduer, ovn og skorsten samt 2 fag lerloft i den vestlige ende for tilsammen 30 sletdaler. Dertil 10 fag ladehus og et fag vognskjul, der var tækket med lyng, for 8 sletdaler, 17 fag østerhus (tværlænge i østsiden af gården) med 2 fag hjald (loft med løse stænger) for 12 sletdaler, altså ialt for 50 sletdaler. Desuden vurderede de den gødning, der fandtes i gården, altså på gårdspladsen, til 8 sletdaler. Jens Enevoldsen havde anbragt sine afflytningspenge eller, som det hed, førlov, 3 mark á 24 skilling, i et af vinduerne. Vurderingsmændene omtalte udtrykkeligt, at dørene i de omtalte huse med undtagelse af en var ophængt i jern og i alle måder »var vel ved magt«, noget, der øjensynligt ikke var uden interesse. Kålgården med dens kålstokke udtalte de sig også anerkendende om⁵¹.

For disse beløb tilbød Jens Enevoldsen nu Jørgen Rathlou gårdsbygningerne og gødningen i fæstegården i Andrup. Hvis han ville anerkende vurderingen, skulle det altsammen »være hannem følgagtig«, og Jens Enevoldsen var i så fald »straks derfor penge begærendes«⁵². Herremanden på Krogsgård er sikkert gået ind herpå og har gjort modregning vel først for det beløb, som Jens Enevoldsen var ham skyldig for det hoveriarbejde, som ikke var blevet udført, men Jørgen Rathlou havde desuden stævnet ham for skyld og landgilde, som ikke var ydet siden opsigelsen, og det havde Jens Enevoldsen tilbudt at kvit-

tere herremanden i huse og møg⁵³. Jens Enevoldsen skyldte således Jørgen Rathlou 2 ørter rug, 2 ørter byg (en ort = $\frac{1}{4}$ daler), gæsteri (afløsning for at skulle huse herremandens folk) 1 daler⁵⁴.

Jens Steffensen i Skast, der i hvert fald til slutningen af 1639 havde gjort fælles sag med Jens Enevoldsen i Andrup, blev efter herredstingbogen at dømme ikke udsat for samme retsforfølgelse som Jens Enevoldsen, hverken med hensyn til opsigelsen af fæstet eller arbejdsvægringen. Hvad årsagen her til kan være, kan man kun gisne om. Muligvis har han omkring årsskiftet truffet en overenskomst med herremanden på Krogsgård, der medførte, at denne kunne godkende opsigelsen af fæstet til fardag 1640. Også han havde som Jens Enevoldsen – d.4.2. samme år – tilbudt at ville kvittere Jørgen Rathlou for skyld og landgilde i huse og møg, »som findes på den gode mands grund«⁵⁵. Det drejede sig om restancer vel fra 1638 på $1\frac{1}{2}$ ørter byg, $1\frac{1}{2}$ mark pr. skæppe og vel for 1639 om $1\frac{1}{2}$ ørter rug, $1\frac{1}{2}$ ørter byg, et svin, en fodernød (et stykke kvæg, som han skulle opfodre for herremanden) samt gæsteri for 1 daler. Men dette blev delvis modregnet i 8 skæpper boghvede, som Jørgen Rathlou havde modtaget⁵⁶.

Hurtigt fik Jens Steffensen afhændet sin gård i Skast til Jørgen Rathlou, og omkring St. Pedersdag, fardag, tog Jens Steffensen fra Skast til Rovst, Grimstrup sogn, med et læs tømmer, som ganske givet stammede fra gården i Skast. Fæstegårdene i Skast herred tilhørte jo bønderne, indtil herremanden overtog dem. Det havde sneet ret kraftigt. I Rovst spurgte han Søren Hansen, hans kommende grande her, om han måtte lægge tømmeret ind hos ham, indtil »han kunne bygge det i hus«, da han på grund af sneen ikke kunne komme ind i Søren Hansens eller sit eget hus⁵⁷. Noget efter slog han sig sammen med sin hustru Lene Jenskone⁵⁸ og sønnen Steffen Jensen⁵⁹ ned her i Rovst, hvor han var blevet fæstebonde hos en husbond⁶⁰, der øjensynligt huede ham bedre, end Jørgen Rathlou havde gjort.

Men hvis Jens Steffensen herved mente at have befriet sig fra den bjærgsomme herremand på Krogsgård og hans nidkære fuldmægtig, tog han storligt fejl. Det kom nemlig til

omfattende stridigheder om fæstegården i Skast, om hvilken der øjensynligt var visse uklarheder. Ganske vist havde Jørgen Rathlou, vel omkring St. Pedersdag, købt den omtalte fæstegård, men man vil i herredstingbogen for 1640 forgæves lede efter vurderingsvidne i den anledning, og det må yderligere bemærkes, at Jens Steffensen endnu til op imod midten af marts boede på fæstegården i Skast og vel indtil da, måske længere, mente at have ret til at fjerne fra fæstegården, hvad han havde lyst til, nok fordi der ikke forelå vurderingsvidne, som det synes. Men i alt fald: Da fire mænd fra Skast på herremandens foranledning d. 11.3. havde holdt syn på gården sammesteds, kunne de bevidne, at gården, som da var solgt til Jørgen Rathlou, og som Jens Steffensen havde ført dem rundt i efter at have lukket alle døre op, var i følgende forfatning: 2 bjælker var fornyligt afsavet, den ene i kohuset og den anden i laden. Det forekom dem også, at nogle hanebjælker og et stykke rømme (rem, den øverste bjælke, tagremmen i bindingsværkshusets ydervæg) ved sengen for nyligt var fjernet. Yderligere så de 11 fjæle loftskud (sammenpløjet planke loft), som lå løse, nogle af dem var borte. På det tidspunkt holdt Jens Steffensen ild og arnested i gården – han opholdt sig med andre ord i sin tidligere fæstegård. Jørgen Rathlous fuldmægtig Gregers Clemmensen i Andrup havde ved denne synsforretning meddelt Jens Steffensen, at han skulle skille sig lovligt fra gården, og når han flyttede derfra, skulle han lade de samme mænd atter syne de samme huse. Han skulle lade fuldmægtigen vide, når han ville bort, så dørene kunne blive lukket. Men da synsmændene d. 18.3. mødte frem, kunne Gregers Clemmensen forevise en meget molesteret gård for dem. I stuehuset var et sengested nedbrudt og fjernet, desuden en egebjælke over samme seng, en dørkarm fra stuedøren, en dør på den nordre side i stuen »ved det kammer« var fjernet, det samme var i bagehuset tilfældet med en dør og begge karme, som døren havde hængt i. Også en løsholt var fjernet fra den omtalte seng. Borttaget var desuden en hammer (tværbjælke) på en væg ved maltkøllen, en fadhylde på gavlvæggen var nedbrudt og sønderslaget, en seng mellem kohuset og bagehuset, som stod mellem to vægge, var fjernet, dertil en

støtte til en sparre (skråbjælke i taget) og en oversavet bjælke over kohusdøren, en bæsling (skillerum mellem to båse) i kohuset, som var forbedret med fyrreplanker, en stor bjælke over ovnen, alt var væk. Dertil kom, at i den søndre ende af østerhuset var tre vægge nedbrudt og to stolper fjernet. Fornylig var en bjælke i ladehuset savet af.

Da dette syn blev foretaget, havde Jens Steffensen imidlertid bopæl i Rovst, hvor han d. 24.3. blev stævnet til Skast herreds ting på grund af det manglende tømmer i fæstegården i Skast⁶¹.

Tirsdag d. 21.4. vidnede nye synsmænd – 6 ialt –, at de samme dag havde holdt syn på Jens Steffensens huse i Skast. De kunne da dels bekræfte de tidligere synsforretninger, dels komme med supplerende oplysninger hertil og dels udvide dem med helt nye. For ved den nævnte synsforretning bemærkede de, at en bjælke var løftet af i den nordre ende (af stuehuset) og afsavet i den søndre. Over stuedøren ved ovnen var en bjælke løftet af og fjernet. Over kohuset var en bjælke afsavet i begge ender og borttaget. Imellem bryggerst og forstuen var to stolper og en dør væk. I stuedøren manglede en stolpe, på den nordre side var en stolpe mellem to vægge borte, og på den nordre side i stuen var en dør fjernet, loftet var brudt op og sønderbrækket, og der fandtes 11 planker og nogle små fjæle. På østerhuset var ved den søndre ende 3 vægge nedbrudt og stolper fjernet. På sønderhuset var ved den vestre ende 8 fag faldet ned, og i huset var der et bjælkehoved, der efter synsmændenes mening for nyligt var savet af. De omtalte bjælker forekom dem nyligt afsavet og noget skarn smidt på det sted, hvor de var behandlet med saven⁶². – Fæstegården synes i øvrigt med sin østlige og sydlige længe således at have været en trelænget gård. Netop to- og trelængede gårde var indtil omkring 1700 de fremherskende gårdtyper i Jylland. Først i slutningen af det 17. århundrede blev firlængede gårde almindelige i denne landsdel⁶³. – Synsmændene sammenfattede d. 21.4. deres synsforretning således: At samme huse var ganske ilde og ubilligen medhandlet. Samme dag fik Gregers Clemmensen yderligere et tingsvidne, og det gik ud på, at da han og herredsfogden – vel omkring St. Pedersdag – var i

Skast for at gøre udsætning hos Jens Steffensen for skyld og landgilde, da var hans loft helt og lå på bjælkerne og var sådan, at det kunne holde, hvad slags korn man ville lægge derpå⁶⁴.

Der havde ganske givet været en livlig trafik mellem Skast og Rovst, hvor Jens Steffensen øjensynligt ønskede at indrette sig så godt som muligt i gården på den nyerhvervede fæstegård. F.eks. kunne Jacob Mouridsen i Tude, Skast sogn, fortælle, at han agede »et stykke som en egebjælke og et stykke som et spær af et hus og noget plovredskab fra Skast og til Rovst for Jens Steffensen i Rovst, som han syntes havde været i husbygning«. Et par bymænd i Skast kunne bevidne, at de havde set Jens Steffensen køre østen af sin gård med et læs gammelt tømmer, men hvad det nærmere var, vidste de ikke. Siden holdt han ikke ild og arnested på fæstegården, som han med andre ord var fraflyttet. En bonde i Skast kunne endvidere fortælle, at han havde hjulpet Jens Steffensen med at flytte fra Skast, »og da åg han et stykke egetræ, som han syntes havde været en bjælke«. Et par bymænd sammesteds fra kunne oplyse, at de havde set Jens Steffensen køre af sted med noget, som de ikke rigtig vidste, hvad var. Hans Madsen i Briksbøl, Skast sogn, kunne oplyse, at han af Jens Steffensen var blevet bedt om at save træ med ham i gården i Skast, men han var ikke mødt frem⁶⁵.

Disse vidner, der var indkaldt af Gregers Clemmensen til herredstinget d. 28.4., har næppe været til megen nytte for Jørgen Rathlou, vage og upræcise, som deres vidnesbyrd må forekomme, og man kan måske få den fornemmelse, at vidnerne samtidig med, at de ønskede at gå herremanden under øjne, i nogen grad har søgt at dække over Jens Steffensen.

Tilbage stod imidlertid den stærkt ramponerede fæstegård i Skast, som Jørgen Rathlou på ingen måde kunne være tilfreds med, og d. 19.5. tilspurgte hans fuldmægtig Gregers Clemmensen Jens Steffensen, om denne selv havde været skyld i gårdens miserable tilstand, eller om han vidste, om andre havde været skyld deri. Hertil svarede Jens Clemmensen, »at den tid han boede der, da holdt han samme huse ved magt det bedste, han kunne, men den tid han kunne ikke holde

dennem længere ved magt, da drog han fra dennem«. Altså da han efter egen mening ikke længere i retslig henseende havde noget med gården at gøre og var flyttet derfra. Så spurgte Gregers Clemmensen om, hvilken hjemmel han havde til det tømmer, han havde flyttet fra Skast til Rovst, hvortil Jens Steffensen svarede »at han havde ingen hjemmel behov at føre til hans eget«⁶⁶. Og i denne udtalelse må ligge, at fæstegården i hvert fald indtil fraflytningen, og vel også indtil der forelå vurdering, tilhørte fæsteren, og at det stod ham frit for at tage det med sig derfra, som han havde lyst til.

Sagen rumlede videre, og d. 30.6. udtalte Jens Steffensen på tinge, at Jørgen Rathlou og hans fuldmægtig burde fremlægge bevis for, at han havde taget andet fra gården i Skast end det, som med rette tilhørte ham⁶⁷.

Men på Krogsgård var man øjensynligt blevet ked af, at sagen trak ud uden afgørelse. Jørgen Rathlou var nemlig yderligere kommet under vejr med, at nogle bønder i Skast i pinsen – 24. og 25.5. – havde iagttaget, at den nederste dør til en halvdør til den forladte lade i Jens Steffensens tidligere gård i Skast var borte og dørhængslet hertil sønderhugget. Desuden så de, at nogle vinduer i salshuset var væk. Alt dette var sket fra den ene dag til den anden⁶⁸, og herremanden på Krogsgård var ikke i tvivl om, hvor disse ting kunne findes. Derfor lod han d. 8.7. i herredsfogdens nærværelse foretage en ransagelse i Rovst hos Søren Hansen og Jens Steffensen. Jørgen Rathlou kastede tre rigsorter (en rigsort = $\frac{1}{4}$ daler) på de to bønders dørtræ, førend han og herredsfogden skred til værket⁶⁹. For ifølge Jyske lov II §96 skulle ransagning egentlig foretages over hele byen, men hvis man kun ønskede at ransage en eller to gårde, skulle man stille sikkerhed med tre mark for det tilfælde, at det formodede ran-gods ikke blev fundet⁷⁰. Og det, som herremanden på Krogsgård gjorde ransagning efter, var træ, tømmer og vinduer. Nu fandt han to egebjælker i Søren Hansens kålgård, den ene var afsavet »både oven- og nedentil ved den ene ende, og ved den anden ende var den afløftet, og den anden bjælke var afsavet«. Jørgen Rathlou satte straks sit taksmærke (ejermærke) på dem, medens Søren Hansen fralagde sig ethvert ansvar og ønskede at blive holdt

helt udenfor. I Jens Steffensens kålgård fandt Jørgen Rathlou en egebjælke, som var skjult under noget egeris – den var afsavet i den ene ende og løftet af i den anden. Under dette ris lå yderligere en halv sammenføjet egebjælke, og inde i laden fandtes en anden halv øget egebjælke, og da de blev lagt sammen i øgningerne, sås naglehovederne og øgningen tydeligt. Desuden fandt Jørgen Rathlou en halv sønderskåret egedør med to små øgninger af bøg i fjælene på ydersiderne med en jernplade over, også disse ting blev forsynet med herremandens ejermærke. Det samme var tilfældet med fem glasvinduer, der blev fundet mellem sengeklæderne, ejermærket blev sat på blyet. Det ser ikke ud til, at Jens Steffensen har været til stede ved ransagningen, og det blev meddelt et barn, som sad i Jens Steffensens dør, at det skulle fortælle sin moder Lene Jenskone, at man ville forbyde hende at afhænde noget af samme træ. Samme dag som ransagningen i Rovst fandt sted, viste Jørgen Rathlou i Skast for vidner fem bjælkehoveder, hvorfra efter hans mening bjælkerne var savet af og fjernet, ligeledes, at en dør var borttaget, og dørhængslet var sønderhugget. I stuen var der ikke længere vinduer⁷¹.

I øvrigt var Jens Steffensen ikke særlig imponeret af alt dette postyr. Herremandens ejermærker så han stort på og fjernede uden videre det tømmer, der lå i Søren Hansens kålgård, og som Jørgen Rathlou havde regnet for sit. Jens Steffensen havde brug for tømmeret til husbygning⁷².

Den 21.7. var der atter syn »på åstederne«. I Rovst gik det nok så dramatisk til. For Lene Jenskone overfaldt Gregers Clemmensen og slog ham i hovedet og på hånden med en kæp. I munden på hinanden sagde Jens Steffensen og hans kone til fuldmægtigen: »Du har altid lagt os for had og været årsag til denne trætte«. Og Lene Jenskone sagde for egen regning til ham: »Jeg skal love dig, at du skal få en djævels færd, din skælm!«⁷³ – en meget farlig bemærkning i en tid, hvor man mente, at enhver kvinde var en latent heks. – Samme dag viste Gregers Clemmensen ved synsforretningen i Skast synsmændene de omtalte fem bjælkehoveder – de to lå i noget løst tømmer, og de tre blev taget af salshuset. Bjælkehovederne bragte synsmændene til Rovst og frembød dem her, »om de

dertil kunne findes (passe)«. Den tidligere omtalte Johan Sturck spurgte da Jens Seffensen og Søren Hansen, hvor de ejermærkede sager var blevet af, men Jens Steffensen svarede blot, at der intet fandtes der, som tilhørte Jørgen Rathlou. Han havde kun sit eget⁷⁴. Men synsmændene havde den pågældende dag ikke fået deres vidnesbyrd bekræftet og indført skriftligt på tinge, hvorfor Gregers Clemmensen ønskede, at det skulle ske d. 28.7⁷⁵.

Men Jens Steffensen, der som andre bønder i Skast herred nok vidste at stå på sin ret, selv over for herremænd og andre magthavere, hævdede på herredstinget, at da der ikke var givet varsel for syn »på åstederne«, burde de omtalte synsvidnesbyrd ikke udstedes, førend der var givet lovligt synsvarsel, og det gav herredsfogden ham medhold i.

Man kan måske nok synes, at Jens Steffensen forekommer noget rethaverisk, at være lidt af en tingstud, men på den anden side må det sikkert erkendes, at loven, hvor meget den end kunne vende den tunge ende nedad, var snart sagt det eneste middel, som bønderne kunne bringe i anvendelse i den mere eller mindre åbenlyst spændte sociale situation, eller hvis man vil, i den mere eller mindre latente, men ulige klassekamp. Bønderne havde en indgroet mistillid til så godt som alle, der havde en myndighed at udøve. De kunne være lukkede udadtil mod det standsdelte samfund og som Jens Steffensen åbenbart fåmælt, sej og altid vagtsom i den stædige varetagelse af egne interesser, så godt som det nu var muligt, og med alle midler, måske også de mindre fine, søge at klare de vanskeligheder, de kunne komme ud for på tinge i en ofte hård hverdag.

På tinget d. 28.7. kendte Jens Steffensen sig i øvrigt fuldt og fast ved det tømmer, de vinduer og dør(e), som Jørgen Rathlou havde ladet ejermærke⁷⁶, og Lene Jenskone og sønnen Steffen Jensen kunne med opragte fingre og ed bevidne, at Jens Steffensen ikke havde fjernet noget fra gården i Skast, hvad enten det var sømfast, nagelfast eller jordgravet, efter at Jørgen Rathlou og han var blevet forligt om de »bemeldte huse«. De kunne under ed erklære, »at det træ, vinduer og dør, som velbemeldte Jørgen Rathlou eller hans fuldmægtig

har kendt sig ved . . . det har aldrig været velb. Jørgen Rathlous, men Guds og hans eget⁷⁷ – altså Jens Steffensens.

Samtidigt tilbød Gregers Clemmensen Søren Hansen og Jens Steffensen i Rovst de omtalte bjælkehoveder fra Skast samt de ejermærkede sager i Rovst: 5 bjælkehoveder, 14 små stykker træ og 5 stykker bly, som fuldmægtigen fremlagde for tinget⁷⁸. Gregers Clemmensen bad dem om at fremlægge det ejermærkede træ sammesteds. Hertil kunne Søren Hansen kun svare, som han tidligere havde gjort over for herremanden, at han ikke havde noget med sagen at gøre. Jens Steffensen bedyrede, at han ikke var i besiddelse af noget, der tilhørte Jørgen Rathlou⁷⁹. Den 4.8. mødte herremanden personlig op på herredstinget for at varetage sine interesser. Den samme dag havde han først været i Rovst, hvor han havde udspurgt Lene Jenskone og Søren Hansen om det ejermærkede træ og vinduerne, han havde medbragt bjælkehovederne fra Skast »og frembød dem«. Som man kunne vente svarede Lene Jenskone, at der på gården ikke var noget, der tilhørte Jørgen Rathlou, og Søren Hansen kunne kun gentage, at han viste det hele fra sig⁸⁰. På herredstinget tilbød Gregers Clemmensen atter for-gæves bjælkehoveder og ejermærkede sager. Det sidste kunne han atter uden held ønske sig til stede⁸¹. Stædigt fortsatte Jens Steffensen med den samme påstand: »alt det, han havde, det er Guds og hans eget«. Herremandens tilstedeværelse på tinget havde åbenbart ikke imponeret ham. – På sin side har Jørgen Rathlou sikkert været lidt irriteret over Jens Steffensens ihærdige fastholden ved sit standpunkt, og herremanden fik det sidste ord på tinge ved at sige »at det træ, dør og vinduer, som han havde ladet tage taksmærke på« var blevet tyvstjålet fra ham⁸² – en alvorlig anklage tydeligt nok rettet mod Jens Steffensen, da tyveri var en grovere forseelse end ran og kunne medføre dødsstraf⁸³.

For at styrke sine krav fik herremanden d. 18.8. på herredstinget beediget vidnesbyrd vedrørende den tidligere omtalte fjernelse i pinsen af en halvdør og vinduer fra fæstegården i Skast⁸⁴.

Jørgen Rathlou var da atter personlig mødt frem på tinget, og foruden det ovennævnte vidnesbyrd fik han ved den lejlig-

hed af herredsfogden Hans Kristensen i Tjæreborg en beediget bekræftelse på visse forhold i forbindelse med ransagningen i Rovst d. 8.7. Ved at sammenligne denne erklæring med det tidligere vidnesbyrd herom vil man kunne iagttage, at der i herredsfogdens i juridisk og sproglig henseende velformulerede vidnesbyrd er en vis fordrejning. For nu står der at læse, at herredsfogden da befalede to vidner, »at de straks på stedet skulle forbyde Jens Steffensen og hans hustru Lene Jenskone såvel som for^m Søren Hansen i Rovst noget af for^m træ, dør og vinduer at afhænde, forkomme eller forvende i nogen måde, førend sagen var drevet til ende«. – Laue Persen, der tjente på Krogsgård⁸⁵, havde tidligere bevidnet – d. 4.8. –, at det var ham, der havde fundet de fem vinduer i Jens Steffensens ægteseng, og at Lene Jenskone havde bedt ham »for Guds skyld, at han skulle have ladet dem ligge, og sagde, hun ville give ham noget⁸⁶. Men det ser ud til, at Laue Persen ikke rigtigt står til troende, for d. 18.8. gik to af vidnerne fra ransagningen klart imod en anden beediget erklæring, som han var kommet med samme dag⁸⁷.

Endnu d. 25.8. rettede Gregers Clemmensen på herredstinget atter de efterhånden noget monotone forespørgsler til Søren Hansen i Rovst, og han fik det efterhånden lige så monotone svar⁸⁸.

Og dermed synes denne ret langvarige og stride sag ligesom at være ebbet ud. Den omtales ikke mere i herredstingbogen for 1640, og den holdes ikke så at sige varm ved stævninger og udsættelser m.m. En åbenbart hurtig og brat antiklimaks. Indtil videre er det nok rimeligt at gisne på, at Jørgen Rathlou og Jens Steffensen er gået på forlig, af hvilket indhold det så kan være. Vi ved foreløbig intet derom.

Ganske vist ses det, at der d. 22.9. blev afsagt dom mellem Jens Steffensen og Gregers Clemmensen⁸⁹. Den er af skriveren indført på blad 119 i herredstingbogen, men dette blad er desværre forsvundet. Dog har det sikkert drejet sig om et andet mellemværende mellem Krogsgård og Jens Steffensen end det lige omtalte. Jens Steffensen havde således også en sag, hvor nådigfruen på Krogsgård Barbara von Ahlefeldt var indblandet. Hun havde nemlig ved St. Mortensdagstide 1639 til Gre-

gers Clemmensen udleveret uld, som herregårdens tjenere skulle spinde. Gregers Clemmensen havde efter sit udsagn leveret Steffen Jensen i Skast, Jens Steffensens søn, 9 mark uld⁹⁰, og d. 7.7.1640 dømte herredsfogden, at Jens Steffensen, hans hustru og søn skulle betale fru Barbara von Ahlefeldt de 9 mark uld samt udlevere hende et stenkrus, som hun havde krav på⁹¹. Yderligere fik Gregers Clemmensen d. 4.8. dom over Jens Steffensen i Rovst for 12 sletdaler, der fandtes anført i et gælds-brev – 11 mark 2 skilling var dog betalt og afskrevet i brevet. Jens Steffensen erklærede yderligere, at han i efteråret 1639 havde leveret fuldmægtigen 9½ skæpper sæderug som kvittering på sin gæld, og at han kun skyldte ham en mark for at omgøre en soldaterkjortel. Det var parterne øjensynligt ikke enige om, hvorfor Jens Steffensen sagde, at hvis Gregers Clemmensen ville bede sig Gud til hjælp, at han ikke fik sit tilgodehavende, så ville han være tilfreds. Gregers Clemmensen svarede og bad sig Gud til hjælp, »at alt det, han havde fået, det havde han kvitteret«⁹². Det er måske en udløber af denne sag, der fandt sin afgørelse d. 22.9.

Der ser ud til, at alle disse sager ikke på mindste måde er gået Jens Steffensen på – han fortsatte øjensynligt efter herredstingbogen at dømme ufortrødent sit bondehverdagsliv, og det ser heller ikke ud til, at han i ringeste grad har lidt skade i det almindelige omdømme. Under d. 10.11.1640 ses han at have været høring, altså meddommer ved herredstinget⁹³.

Det fremgår således af herredstingbøgerne, at fæstebønderne i Skast herred havde visse sædvanerettigheder, som de med held værnede om. I den forbindelse kan det bemærkes, at herremanden her i det 17. århundrede efter alt at dømme ikke har anvendt korporlig vold med prygl, træhest, hundehul og andre af den slags afstraffelsesmidler over for genstridige bønder. Og heller ikke ses det at have været tilfældet senere, hvis man da tør overføre hertil, hvad der var sædvane i Malt herred⁹⁴.

I Skast herred ser det ud til, at alle uoverensstemmelser mellem herremand og fæstebønder er blevet ordnet i mindelighed eller på tinge efter Jyske lovs bestemmelser og den her gældende sædvaneret, som herredsfogden og tingbønderne som

bønderne i al almindelighed i videste udstrækning var fortrolige med. Bønderne kunne i tilfælde af arbejdsvægring og anden misligholdelse af deres fæstekontrakt dømmes fra deres gårde eller idømmes erstatning for deres forsømmelser, hvorved der kunne gøres udlæg hos dem.

De mange vurderinger, syn og skifter, der findes optegnet i tingbøgerne, åbner i øvrigt mange muligheder for at trænge ret tæt ind på bøndernes dagligdag – der gives nemlig i tingsvidnesbyrdene herom oplysninger om gårdes og huses indretning, byggematerialer m.m., om indbo og husgeråd, om arbejde ude og hjemme, men dertil kommer indblik i familielivet, i f.eks. forholdet mellem ægtefæller og i børns vilkår, også forbindelserne til slægtninge får man kendskab til som i øvrigt til en overvældende mængde af andre forhold, som det vil tage megen plads at opregne, men som i allerhøjeste grad giver muligheder for at udvide vort kendskab til bondelivet i Skast herred for næsten 350 år siden, selv om det blankt må erkendes, at der er meget, som tingbøgerne ikke giver svar på. – Men der er under alle omstændigheder her stof, som kan bringe nyt frem – også overraskende nyt.

Det venter blot på at blive behandlet.

Henvisninger og noter

1. Skast herreds tingbog 1638, nr. 289.
2. Corpus constitutionum Daniæ I, s. 33 Poul Joh. Jørgensen: Dansk retshistorie, 1940, s. 475.
3. Danmarks adelsårbog 1911, XXVIII, s. 367.
4. Danske magazin 5. rk. I, s. 186.
5. Sagregistre til Skast herreds tingbøger 1636-1640, 1980. G. Begtrup: Beskrivelse over agerdyrkningens tilstand i Danmark. Nørrejylland I, 1808, s. 6.9.97.
6. Jfr. note 3.
7. Sagregistre til Sht., s. 136. Tvillingesogne af geest og marsk: Sneum og Tjæreborg. Udg. af et udvalg I, 1972, s. 174f.
8. Sht. 1640, nr. 437.
9. Sagregistre til Sht., s. 154.
10. Sht. 1936, nr. 796, 798. Fra Ribe Amt 1954, s. 364.
11. Register til Sht. 1640, s. 57.

12. Sht. 1638, nr. 248.
13. Smst., nr. 447.
14. Smst. nr. 269.
15. Smst., nr. 289.
16. Sagregistre til Sht., s. 287.
17. Sht. 1638, nr. 301.
18. Smst., nr. 302.
19. Smst., nr. 517.
20. Smst., nr. 191, Se også nr. 333.
21. Axel Steensberg: Den danske landsby gennem 6000 år, 1973 s. 113.
22. Sht. 1640, nr. 41, 234.
23. Sht. 1638, nr. 581.
24. Smst., nr. 655.
25. Sht. 1639, nr. 284.
26. Sht. 1636, nr. 137. 1638, nr. 105.
27. Sht. 1636, nr. 88.
28. Sht. 1637, nr. 194.
29. Sht. 1638, nr. 105.
30. Smst., nr. 169.
31. Smst., nr. 261. Ang. myndighedsalder se noten til nr. 112 i Sht. 1637.
32. Sht. 1640, nr. 224.
33. Sht. 1639, nr. 182, 183.
34. Sht. 1638, nr. 490. Tvillingesogne I, s. 175f.
35. Sht. 1639, nr. 437, 438.
36. Smst., nr. 439.
37. Smst., nr. 453.
38. Corpus I, s. 9.
39. Poul Johs. Jørgensen, anf. skr., s. 466, 468, 471. Hans H. Fussing: Herremænd og fæstebonde, 1942, s. 216ff. Fridlev Skrubbeltrang: Det danske bondesamfund 1500-1800, 1978, s. 87.
40. Fussing, anf. skr., s. 299.
41. Smst. s. 303.
42. Sht. 1639, nr. 460, 488, 536, 571, 607.
43. Sht. 1640, nr. 213. Fussing, anf. skr., s. 221. Fra Ribe Amt 1941, s. 342. Tvillingesogne I, s. 175.
44. Poul Johs. Jørgensen, anf. skr., s. 474.
45. Sht. 1640, nr. 273.
46. Smst., nr. 265.
47. Smst., nr. 331.
48. Smst., nr. 504.
49. Smst., nr. 405. Sagregistre til Sht., s. 134.

50. Sht. 1640, nr. 41.
51. Smst., nr. 233.
52. Smst., nr. 234.
53. Smst., nr. 68.
54. Smst., nr. 82.
55. Smst., nr. 68.
56. Smst., nr. 82, 212.
57. Smst., nr. 509.
58. Sht. 1637, nr. 606, 715. 1640, nr. 490.
59. Sht. 1640, s. 362, 425, 455, 490.
60. Smst., nr. 411.
61. Smst., nr. 186.
62. Smst., nr. 211.
63. Fridlev Skrubbeltrang, anf. skr., s. 41f.
64. Sht. 1640. nr. 211, 212.
65. Smst., nr. 230.
66. Smst., nr. 259.
67. Smst., nr. 372.
68. Smst., nr. 492.
69. Smst., nr. 432.
70. Den jyske lov, ved Peter Skautrup, 1941, s. 107, 198. Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder, under Rannsaking og Rån.
71. Sht. 1640, nr. 432.
72. Smst. nr. 509, 510.
73. Smst., nr. 437.
74. Smst., nr. 455.
75. Smst., nr. 438.
76. Smst., nr. 424.
77. Smst., nr. 425.
78. Smst., nr. 433.
79. Smst., nr. 434.
80. Smst., nr. 455.
81. Smst., nr. 456.
82. Smst., nr. 457.
83. Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder, under Rån.
84. Sht. 1640, nr. 492.
85. Smst., nr. 490.
86. Smst., nr. 458.
87. Smst., nr. 491.
88. Smst. nr. 509, 510.
89. Smst., s. 2, 328.

Lov og ret i Skast herred i det 17. århundrede

90. Smst., nr. 329, 362.

91. Smst., nr. 390.

92. Smst., nr. 463.

93. Smst., nr. 641.

94. Claus Bjørn: *Bonde herremand konge*, 1981, s. 26.

Der henvises overalt til Skast herreds tingbøger 1636-1640. Ved Poul Rasmussen, 1955-66.

Bue Kaae, f. 1909, seminarielektor, Paghs Allé 12, Esbjerg. Artikler i FRA RIBE AMT 1952-80, i Årsskrift for Fiskeri- og Søfartsmuseet i Esbjerg 1963-67. m.m. Har desuden udgivet Feudalismen i Europa ca. 700-ca. 1050, 1973 og Peder Hegelunds almanakoptegnelser I-III, 1976-77.

Ribe-regionen 1560-1660

Af E. Ladewig Petersen

Den 20 november 1981 forsvarede arkivar Ole Degn sin doktordisputats (Rig og fattig i Ribe. Økonomiske og sociale forhold i Ribe-samfundet 1560-1660 I-II. Århus 1981). Disputatsen har været tilbudt Historisk Samfunds medlemmer til fævorpris.

Den ene af de to officielle opponenter var professor, dr. phil. E. Ladewig Petersen, Odense Universitet, og den efterfølgende afhandling gengiver ordret dennes opposition.

Højtærede dekan, højtærede fagfæller og tilhørere, kære præces. Det arbejde, De forelægger til forsvar for den filosofiske doktorgrad, er et af de mest omfattende, som nogensinde er blevet præsenteret, måske på grund af materialets omfang og Deres sans for detaljer, men sikkert også fordi Deres ambitionsniveau lægges meget højt: Kortlægningen og analysen af de sociale og økonomiske vilkår i en dansk købstadsregion 1560-1660, en periode, som jo tilmed kompliceres ved omformningsprocesser af meget stor rækkevidde. De har bevidst sat Ribe by i centrum for Deres undersøgelser, men også i noget mere beskedent omfang inddraget oplandet således, at der bliver tale om en socialhistorisk regionsundersøgelse, der repræsenterer noget forholdsvis nyt i dansk historisk forskning, og som samtidig indebærer, at De udtrykkeligt distance-rer Dem fra de traditionelt anlagte købstadsmonografiers be-givenheds- eller personkoncentration. Allerede af disse grunde har bedømmelsesudvalget ment, at afhandlingen fuldtud kan bære et disputatsarbejde.

Jeg kan ikke bruge tid på afhandlingens udenværker eller på småtingsafdelingen. Med undtagelse af en enkelt åbenlys tanketorsk, der placerer Malmø om ikke som Asiens begyndelse så dog i Halland (s. 442), har jeg ingen grund til at gå ind på Deres akribi. Ligeledes uden at gå i enkeltheder synes jeg ligesom den første officielle opponenter, at fremstillingen

med fordel kunne have været strammet væsentligt og struktureret fastere, uden at analyse- eller beskrivelseseffekten ville være gået tabt. Som afhandlingen foreligger, præges den stærkt af detaljer og gentagelser, af fragmentering og en vis uoverskuelighed, ikke mindst i andetbindets tabelbilag. Endelig synes jeg også, at De har været for karrig med kort og grafiske fremstillinger til støtte for fremstillingen.

Hovedgrundlaget for Deres arbejde ligger i Ribes overordentligt omfattende og velbevarede byarkiv. Det har gjort det muligt for Dem at etablere lange og homogene serier af data som grundlag for Deres analyser, og der ligger en omfattende og tidsrøvende arbejdsindsats bag bogen. Hvad oplandet angår, har De derimod kun i begrænset omfang opsøgt kildemateriale, som ikke på forhånd er kendt, til belysning af sociale og økonomiske forhold eller vekselvirkningen med købstaden. Jeg vender senere tilbage til dette, men vil blot her fremhæve som noget værdifuldt, at De har inddraget Skadst herredstingbøger, som her for første gang bearbejdes under forskellige synsvinkler.

Det meget omfattende kildegrundlag betyder derimod ikke, at De har ladet Dem forlede til kildestyring af undersøgelsen. Både problemformulering og metode fremtræder klart og entydigt i indledningen. De understreger (s. 14), at Deres hovedsigte har været »udfra en helhedsbetragtning at give en samlet analyse og fremstilling af de økonomiske og sociale forhold i et konkret samfund i dets helhed«. De tager Deres udgangspunkt i standssamfundets formelle rammer, men nedbryder systematisk denne opdeling til fordel for *den* sociale differentiering af samfundets helhed, som er ét af Deres hovedanliggender, men som også på mange måder indeholder kimen til den krisesituation, De mener at kunne fastslå i 1600-tallet.

Metodisk har De valgt en prosopografisk teknik (s. 18-21), som den engelsk-amerikanske historiker Lawrence Stone har beskrevet, indsamling af data på individniveau til en slags kollektivbiografi som »middel til at identificere den sociale virkelighed, til nøjagtigt at beskrive og analysere samfundets struktur og graden og karakteren af bevægelsen i det«, en metode, der gør det muligt at »afdække lag af den sociale virkelighed,

der ellers er skjult«. I forlængelse af denne teknik ligger familierekonstitutionsmetodikken, som De anvender til analyse af rådsaristokratiets demografiske forhold og magt- eller andre strukturer. Man kan hævde, at Lawrence Stone ikke tilstrækkeligt betoner, at metodens givtighed naturligvis helt afhænger af de spørgsmål, historikeren stiller til sit materiale, og at det er vigtigt at gøre sig klart, om materialet egner sig til besvarelse af de spørgsmål, historikeren stiller. Hovedsagen er, at De med denne metodik fastholder historikerens suverænitet. De fremhæver selv (s. 19), at arbejdet med materialet undervejs har givet Dem »ideer til nye synsvinkler og analysemetoder og opdagelse af nye sammenhænge«.

Min opposition vil på mange punkter netop komme til at beskæftige sig med Deres kildeanvendelse, og allerede af den grund vil jeg gerne fra første færd fremhæve, at Deres bearbejdelse af skatteregistrene 1640 kombineret med data fra en lang række andre kilder – toldregnskaber, skifter, kirkebøger osv. – har lagt et solidt grundlag og har indbragt Dem en række af Deres mest gedigne resultater. Man kan hist og her savne dybde dimensioner, som det måske ville have været uoverkommeligt at gennemføre, men *normalt* har situationsmaterialet givet Dem grundlag for belysning af mange og væsentlige sammenhænge og af *den* sociale, økonomiske, kulturelle og politiske differentiering af samfundet ved midten af 1600-tallet, som er en af afhandlingens hovedfortjenester, og som atter efter bedømmelsesudvalgets mening har kvalificeret den til forsvar for den filosofiske doktorgrad.

Hertil vil jeg gerne føje, at afhandlingen er klart og logisk, omend traditionelt og omstændeligt struktureret. Selve fremstillingen er opdelt i fire hovedafsnit, der beskæftiger sig med befolkningsforhold, erhvervsliv, sociale og økonomiske forhold og periodens konjunkturudvikling. Der ligger en meget stor arbejdsindsats i de mange opgørelser på kryds og tværs af samfundet; og der er indvundet mange væsentlige resultater, men uden at gå i enkeltheder forekommer det mig, at det statistiske grundlag undertiden er for spinkelt til at bære sikre konklusioner, også skønt De selv tager forbehold. Det gælder eksempelvis afsnittet om analfabetisme (s. 333f.) og den er-

hvervsmæssige fordeling af forældrene til domskolens disciple (s. 339). Andre steder – og det gælder navnlig behandlingen af de demografiske forhold – kan man have en mistanke om, at »nogle af de sociale lag, der har haft størst ud- eller indvandring af byen, vil blive underrepræsenteret eller skævt repræsenteret ved nogle af de opgørelsesmetoder, der er anvendt« (H. Chr. Johansen), og endelig er restgrupperne af uidentificerede personer undertiden så betydelige, at usikkerhedsmarginen bliver for stor.

Til kreditsiden hører – og det bør understreges – den klare påvisning af de meget store sociale distancer i byen. Om der er tale om koncentrationstendenser, således som De flere gange understreger, kan vi vende tilbage til, men jeg vil gerne complimentere Dem for Deres meget indgående nuancering af de sociale skel i alle tilværelsens forhold, erhvervsmæssigt, retligt, kulturelt, beboelsmæssigt osv., en nuancering, der langt overgår, hvad vi er vant til. Det samme gælder Deres analyse (s. 344-61) af rådsaristokratiets sammensætning. At det hænger familiemæssigt sammen som ærtehalv overrasker måske ikke; det ved vi også fra andre købstæder (f.eks. Odense og Randers), men De betoner udtrykkeligt, at der er tale om »en lille sammenspist gruppe«, hvorved De netop indfanger den kendsgerning, at sammenhængene rakte langt udover familieforhold og magtstruktur.

På samme måde indvinder afsnittene om *byens* erhvervsliv og fiskeriet mange og vigtige nye resultater, både på grund af materialets omfang og Deres grundige detailanalyser. Fremdragelsen af Niels Griisbecks statusopgørelser 1591-1618 og Hans Friis' regnskabsbøger 1627-50 er enestående, og selvom De måske ikke tager helt tilstrækkelig stilling til deres repræsentativitet, kaster dette materiale et meget indgående lys over mange sider af udenrigshandelen, de økonomiske forbindelser mellem land og by og over handelens organisation. Værdifuld er også Deres undersøgelse af øksneproduktion (s. 82-86) og øksnehandel (s. 118-27). De hæfter Dem flere gange (f.eks. s. 119 og 126) med rette ved koncentrationen af øksnehandelen til snævre storkøbmandskredse. De bygger resultatet op på grundlag af øksnetoldregnskabet 1640-41 (s. 125 tabel 18),

men man kunne have ønsket, at De havde foretaget en sammenstilling med Rendsborgtoldregnskabet 1641, dels for kontrollens skyld, dels til belysning af koncentrationen i Ribe i sammenligning med andre byer og navnlig København¹. Der-til kan jeg føje, at det overslag over udenrigshandelens omfang, De flere gange henfører til 1642, i virkeligheden hører hjemme 1640/41; det falder altså tidsmæssigt sammen med Deres materiale, og det viser, at ribekøbmænd endnu tegnede sig for 6% af landets samlede eksport (37.650 øksne), den københavnske storkøbmand Steffen Rode samtidig alene for 2%², hvilket unægteligt også kaster lys over regeringens finansielt betingede favorisering af de københavnske matadorer, som De selv (f.eks. s. 450) fremhæver som én af grundene til provinshandelens tilbagegang fra 1630'erne.

Som helhed vil jeg sige, at jeg savner en vis kronologisk koordination af de faktorer, som indgår i Ribeområdet sociale og økonomiske fremgang og tilbagegang over perioden; men at Deres undersøgelse på værdifuld måde reviderer eller nuancerer det traditionelle billede, f.eks. hos Albert Olsen, der fremhævede, at hollændernes ekspansion fra midten af 1500-tallet markerede indledningen til Ribes tilbagegang til fordel for andre købstæder eller København³. Deres behandling af andre sider af handelen skal jeg vende tilbage til, men sammenfattende vil jeg gerne fremhæve, at De har indvundet resultater af væsentlig betydning for forståelsen af periodens sociale og økonomiske forhold, inden jeg begiver mig ud i de mange og væsentlige kritiske indvendinger, jeg også har. Roser har jo også torne.

Kildebehandling

Først vil jeg gerne tage Deres kildebehandling op, for selvom kildematerialet er rigt, kræver det naturligvis konsekvent, at dets vidneværdi fastlægges præcist i forhold til problemformuleringen. Kilderne er jo ikke som moderne statistik indsamlet til praktiske eller socialhistoriske formål, men oftest af fiskale eller retlige grunde. Jeg har allerede nævnt, at De undertiden godtager meget spinkle kildegrundlag, men navnlig synes jeg, at kildernes vidneværdi eller repræsentativitet ikke fastslås

helt tilstrækkeligt, eller at der kan rejses tvivl om, hvorvidt vidneværdien kan bære Deres problemstyring. Jeg skal forsøge på at belyse det med et par enkelte eksempler.

Det gælder Deres anvendelse af øresundstoldregnskaberne, der benyttes til belysning af Ribes skibsfart gennem Øresund (s. 151-54) og af den adelige handelsaktivitet (s. 147f.). Anvendelsen af dette materiale kommer til kort allerede af den grund, at De ikke har fastlagt konsekvensen i øresundstoldernes registrering af danske skibe eller fortoldningsprincipperne. Astrid Friis mente på grundlag af sammenstillinger af øresundstoldregnskaber og lokale, danske toldregnskaber (Malmø og Køge) at kunne konstatere næsten fuldstændig overensstemmelse i klareringen af varemængder⁴. Men dels indfanger øresundstolden kun en geografisk begrænset del af den danske skibsfart, dels fastslår Aksel E. Christensens undersøgelser, at danske skibe registreres efter meget varierende principper, og endelig har vi ingen sikkerhed for, at varedeklarationen er konsekvent eller komplet.

Normalt har De med kontrol af originalerne benyttet tabeludgaven, men som noget nyt har De fremdraget lygtepenge-regnskaberne 1635-43, som blot rammes af de samme forbehold, selvom De (s. 165) mener, at de »i virkeligheden (tillige) angiver . . . læstetallet for *danske* skibe; i disse år optræder en særlig afgift, lygtepenge, der betaltes af *alle* skibe (med undtagelse af de svenske) med 1 skill. lybsk pr. læst«. De bebuder nok en undersøgelse af den danske handelstonnage gennem Øresund 1635-43, men dels kræver også disse regnskaber kontrol, dels foreligger der mig bekendt ikke direkte anordningsmæssigt belæg for denne afgift. Det, som kendes, er en kongelig bevilling til toldskriverne i Helsingør til at opkræve en afgift på ½ rd. af alle fremmede og 1 rigsort af hvert indenlandsk skib, som passerer Helsingør⁵. Her er der tale om en skibsafgift til sportelformål i modsætning til fyrpengeafgiften, der jo siden 1561 blev opkrævet som en lastafgift, men jeg savner i dette tilfælde både en redegørelse for, hvorledes de nye lygtepenge i 1635 omformes til en tonnageafgift, og en kontrol til belysning af lygtepengeregnskabernes vidneværdi.

Jeg bestrider ikke, at Ribe har haft en forholdsvis betydelig

fragtskibsfart, således som De har dokumenteret på grundlag af andet kildemateriale, navnlig de engelske *portbooks* (s. 154-58) og ved Deres undersøgelse af partsrederiet (s. 162f.). Derimod har vi ingensomhelst sikkerhed for, at de linier, De aftegner, nødvendigvis afspejler realiteter, når vi ikke kender kildegrundlagets repræsentativitet. Det gælder både, når De (s. 152) konstaterer væksten i antallet af sundpassagerer fra 1580 og tilbagegangen fra 1620'erne, kun afbrudt af en kortvarig opblomstring i 1640'erne, fordi et betydeligt større antal skippere (tilsyneladende?) deltog. Et par sider længere fremme fremhæver De, at Hamburg 1590-1619 dominerer den østgående trafik, derefter i 1620'erne hollandske havne, og s. 154 konkluderer De, at ændringerne »vel skal ses i lyset af Christian IV's udenrigspolitik«.

Tolkningerne forekommer mig ikke bindende, og de giver slet ingen forklaring af den tilsyneladende eksplosive vækst fra 1580'erne eller Hamburgs dominans 1590-1619. Ifølge tabel 24-25 (s. 151f.) falder ikke mindre end 53% af det samlede antal passagerer af Ribe-skibe i hele århundredet på årene 1590-1619 (22% i 1640'erne). På landsbasis falder tilsvarende 52% af det samlede antal danske passagerer efter mine optællinger mellem 1574 og 1609, og hvad endelig angår den adelige handel, som over hele perioden kun udgør 0.6% af den dansk-registrerede skibsfart, ligger 53% mellem 1580 og 1599. Spørgsmålet er, om denne »florissante« periode ikke bl.a. beror på, at hollandske skibe sejlede under dansk bekvemmelighedsflag, benyttede danske sætteskipper eller Hamburg som registreringsposition under revolten mod Spanien fra 1572 til våbenhvilen 1609. På denne baggrund får det også en vis mening, at regeringen fra begyndelsen af 1580'erne gentagne gange af fiskale grunde griber ind mod fremmed (skatte- eller toldfri) kapitalanbringelse i dansk erhvervsliv. Våbenhvilens udløb 1621 markeres derimod ikke i en tilsvarende fornyet hollandsk vækst, men at Hamburg trådte ind i stedet kan bero på brutaliseringen af søkrigen mellem Spanien og Nederlandene. Talmaterialet trækker altså næppe nogen pålidelig trend, men den manglende bestemmelse af dets vidneværdi svækker Deres konklusioner væsentligt.

Det andet eksempel henter jeg fra Deres behandling af Ribes borgerskabsprotokoller (s. 45-48 og 70-74), som underkastes en noget lemfældig kritik⁴. De konstaterer, at kun en del af den mandlige befolkning har løst borgerskab; erhvervsdrivende kvinder bogføres ikke, borgersønner udelades automatisk og mange – fortrinsvis af lavere social status – har unddraget sig borgerskab. Det første og det sidste er utvivlsomt rigtigt, men i modsætning til Århus, hvor antallet af registrerede »indsødte« stiger fra 12 til 24% mellem 1586 og 1665, er der ikke nogen konsekvens i Ribetallene, som svinger mellem 2 og 7%. Til gengæld lader hele 17% sig ikke placere geografisk, men procentandelen er – nu i overensstemmelse med Århus – regelmæssigt faldende perioden igennem (1587-1619: 20%; 1630-60: 8%). Vi kan ikke forudsætte, at de uvisse og uangivne fordeler sig geografisk jævnt, og usikkerhedsmarginen er navnlig i periodens begyndelse så stor, at den anfægter tallenes værdi. Hertil kommer sikkert, at tilvandrede købmænd eller håndværkere – ligesom tilfældet var i gejstligheden – har giftet sig med enker eller døtre i faget og derved arvet et borgerskab uden formaliteter.

At supplere borgerskabsprotokollerne med data fra pengemester- og kæmnerregnskaber hjælper næppe meget; det bringer kun Alb. Olsens tal op med højst 9% og udtømmer ikke problemet. Principielt langt rigtigere er Deres konfrontation (s. 72f.) med skatteborgermatriklen 1640, hvorefter halvdelen af de mandlige skatteydere havde løst borgerskab, men hvor ydergrænserne ligger mellem 12 og 60%; usikkerheden er altså meget betydelig. Det forekommer mig sandsynligt – som De fremhæver (s. 72) – at regeringens skærpede kurs 1585 sigter mod strengere kontrol med indvandringen både af fiskale og konfessionelle grunde, men dertil kommer byens egen skærpelse af vilkårene 1587, som fastsætter borgerskabspengene til 5 dr. og forhøjer censursgrænsen fra 4 til 8 skilling skat, formentlig af fiskale og næringsmæssige grunde således, som De anfører. Kun 19% af skatteyderne ville kunne honorere kravet, som »tilsyndeladende for en stor del ikke (blev) opretholdt«, blot uden at man kan se, »hvad det har betydet, når det gælder udelukkelse af borgere«.

Sættes skattegrænsen fiktivt ved 8 skill. i 1640, falder 134 mænd over, dvs. nøjagtigt halvdelen af de, som figurerer som borgerskabstagerer. Nedsættes grænsen til 4 skill. – som i 1577 – står vi tilbage med 326 mandlige skatteydere, hvoraf 82% har løst borgerskab. Vi kan formode, at grænsen i 1640 har ligget et sted mellem disse to tal, et ganske tungtvejende argument for, at kontrollen med de højstbeskattede har været magtpåliggende, og at løsningen af borgerskab indeholdt en næringsregulering, som byens toneangivende kredse har været interesseret i at opretholde. Kan det samme ræsonnement holde 1577-87 bliver borgerskabsprotokollerne snarest en kilde til belysning af den socialt eller økonomisk kvalificerede indvandring. Og den sætter i så fald indvandringen fra det nærmeste opland i relief, men også den udeblevne immigration af velbjeget borgere efter kejserkrigen; før dette tidspunkt er usikkerheden for stor.

Skatteregnskaber, beskatning og social lagdeling

Vender vi os til skatteregistrene, som jo er en hovedkilde, indeholder de naturligvis også problemer, som jeg vil forsøge at sætte ind i lidt bredere sammenhænge. I Deres afsluttende »forklaringsforsøg« fremhæver De, at 'kapitalistiske' træk forekommer i det 'feudale samfund', fordi den skæve fordeling af den reelle besiddelse af produktionsmidlerne gav muligheder for kapitalakkumulation ved udnyttelse af andres arbejdskraft, og for at værdierne koncentrerer i en fåtallig købmandsgruppes hænder (s. 454). Både her og senere opererer De altså med en fremadskridende koncentrationsproces, som jo iøvrigt er dokumenteret for adelens vedkommende. Den engelske historiker E. J. Hobsbawms – i mine øjne – noget kontrafaktiske forsøg på at forklare, at 1500-tallets »kapitalistiske udvikling . . . ikke fortsatte direkte i 1700-årenes industrielle revolution«, men afløses af stagnation, forholder De Dem let skeptisk til, fordi det kan være vanskeligt at dokumentere »en kapitalismens krise«. Suppleres – eller, som der reelt er tale om: erstattes – den med H. R. Trevor-Ropers, en anden engelsk historikers betoning af det parasitiske statsapparats

vækst, finder De en rimelig forklaring af den stagnation eller tilbagegang, De konstaterer i Ribe-området. Udgiftseksplosionen i Christian IV's senere år, ledsaget af økonomisk tilbagegang og krigsødelæggelser må bære hovedansvaret. Og endelig følges statsapparatets ekspansion af økonomisk koncentration omkring København på provinsbyernes bekostning (s. 456-58).

De fremhæver flere gange dette som et hovedresultat (f.eks. s. 30, 449f.), men samtidig, at den økonomiske udvikling for Ribeområdets vedkommende kun medfører mindre ændringer af socialstrukturen og ikke som i senmiddelalderens tyske byer, opløsning af middelklassen og pauperisering i stigende omfang. Og en almindelig statistisk-grafisk bearbejdelse af skatteregistreene 1560-1640 synes at underbygge dette resultat (fig. 1). Derimod decimerer skatteudskrivningerne de velstående grupper og medfører »en forholdsvis endnu større nedgang i disses skatteandel«. Hovedresultatet rejser øjeblikkeligt to spørgsmål af væsentlig betydning. Først, i hvor høj grad dette – om det kan holde – også gælder andre købstadssamfund. Selv mener De (s. 19), at der ikke er nogen »grund til at antage, at forholdene i Ribe ikke skulle være repræsentative også for andre købstadssamfund, selvom proportionerne vil være forskellige«. Det er nok foreløbig et postulat; vi kan endnu ikke besvare dette spørgsmål, men jeg kan nævne, at Svend Christiansen for Randers' vedkommende netop har fremhævet tendenserne til polarisering som karakteristiske, og noget lignende kunne formodes at være tilfældet i Odense⁷. For det andet må jeg nødvendigvis tage spørgsmålet om skatteregnskabernes vidneværdi til belysning af velstandsfordelingen i bysamfundet op. Både her (s. 26) og andetsteds har De påpeget nødvendigheden af at forstå, hvad ligningstallene for de enkelte skatteydere repræsenterer⁸, og at ligningen udtrykker en skønsvist »formuenhedsskat«. Nedgangen i skattelisternes ligningssatser efter 1620 afspejler – skriver De – byens økonomiske tilbagegang, i dette tilfælde altså først og fremmest købmandsaristokratiets.

De anfører også (s. 318f.) regeringens sejge, men forgæves kamp fra 1619 mod de 24 mænds og dermed rådsaristokratiets

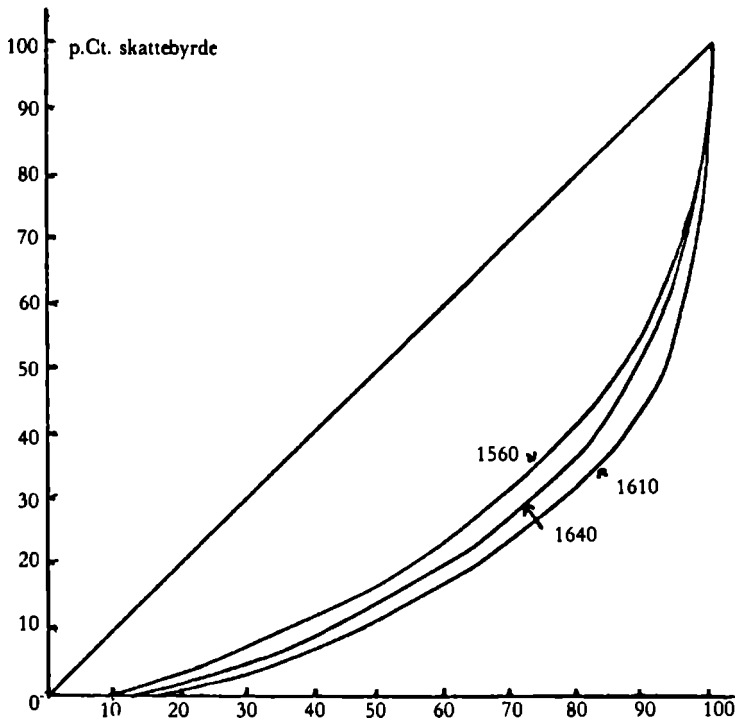

Fig. 1. Skattebyrdens fordeling i Ribe 1560-1660

Den maksimale udjævningsprocent andrager:

1560: 38%

1610: 47%

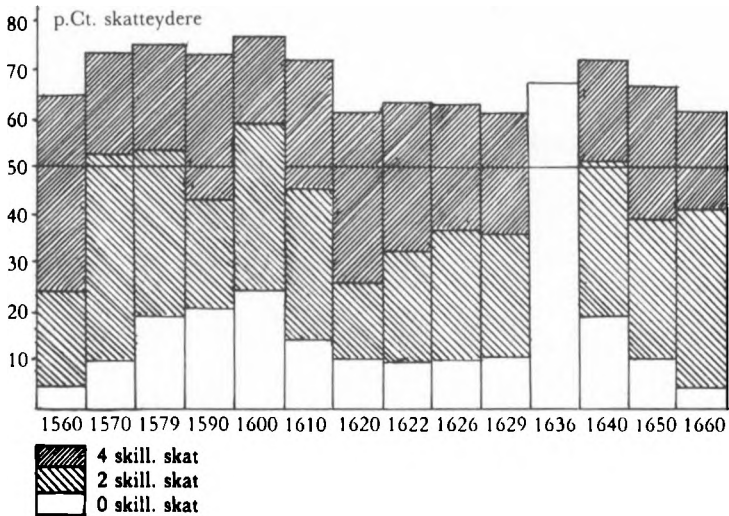
1640: 43%

skatteligning; selv det direkte indgreb 1656 ændrer ikke forholdene. Uden at kunne gå i enkeltheder mener jeg, at De efterviser degressionen i skatteligningen overbevisende og klart (s. 319-24): jo større velstand, des lavere beskatningsprocent⁹. Uligheden demonstreres klart på to planer, dels med støtte i skiftematerialet 1650-60 (tabel 84-85) og lønmaterialet til belysning af situationen ved midten af 1600-tallet, dels for en enkelt person over tid, nemlig Niels Grisbecks skatteansættelser 1591-1618 (tabelbilag 44. II, s. 117f.).

Andetsteds (s. 431f.) antyder De, at de højstbeskattede ved manipulationer med ligningen kunne værgе sig mod beskatning. Allerede 1545-60 registrerer De en forskydning fra de højst beskattede mod de lavest beskattede, medens ligningsstrukturen for de lavest beskattede ikke ændres. Noget lignende gentog sig efter 1620, da de statslige skatter steg voldsomt. Og de konkluderer (s. 432), at forklaringen i 1600-tallet givetvis ligger i økonomisk tilbagegang for byens store købmandshuse, krigsskader osv., men De vil ikke udelukke, at de højstansatte har været i stand til at hytte sig ved nedsættelse af ligningssatsen. Som illustration anfører De det urimelige i, at Hans Friis 1650 betaler 72 skill. skat af en nettoformue, der vel var næsten $2\frac{1}{2}$ gange større end den faderen, Niels Griisbeck 1617 svarede 120 skill. af. Degressionen får med andre ord både statiske og kronologiske dimensioner. Jeg er fuldtud på det rene med, at en undersøgelse af degressionens styrke over tid ville kræve en betydelig arbejdsindsats, også med, at det måske vil være vanskeligt at finde kildemæssige holdpunkter for en vurdering af skattebyrdernes fordeling f.eks. 1560 eller 1610, der flere steder optræder som knudepunkter. Men den ville være nødvendig for at skabe sikkerhed om skatelisternes vidneværdi til belysning af den relative indkomst- eller velstandsfordeling og skattebyrdernes vægt over tid.

Efter Deres beregninger (tabelbilag 61. II, s. 175-78) ændres den gennemsnitlige skattebyrde ikke væsentligt før 1630'erne. I 1570'erne og 1590'erne andrager den 6.6 skill. pr. husstand, 1610-19 dog 6.9 skill., men 1635-43 5.4 skill., som i 1650'erne dog stiger til 5.8 skill. Med de sociale uligheder *in mente* repræsenterer disse gennemsnitstal blot ikke nødvendigvis det typiske; antagelsen af, at de lavest beskattede kategoriers grundstruktur ikke ændres væsentligt i tidens løb, og at forandringerne foregår i samfundets højeste lag, forudsætter derfor også behandling af hver gruppe for sig. Til belysning af dette har jeg valgt dels en grafisk fremstilling af fordelingen af det procentvise antal skattefrie og lavt ansatte indtil den midterste skatteyder i listen (fig. 2), dels en opgørelse af de højst ansatte 2 og 5% skatteyderes andel i skattebyrden (fig. 3; vel vidende, at De regner hele 10% til aristokratiet).

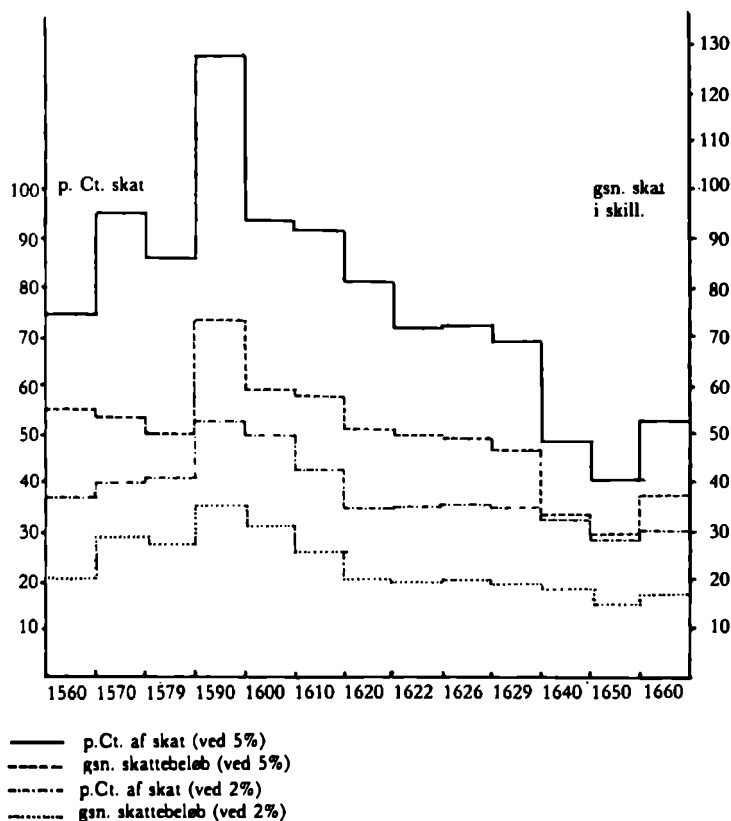
Fig. 2. Ribe 1560-1660: p.Ct. skatteydere ansat til 0-4 skilling skat

Såfremt vi kan antage, at de lavest ansattes ligningstal mindre problematisk afspejler en vis social eller økonomisk udvikling i disse grupper, tyder opstillingen på et vist mål af fremadskridende pauperisering indtil 1600 (hvis ikke det skal tolkes som vidnesbyrd om, at man i denne periode havde bedre råd til skattefritagelser); stabilitet indtil slutningen af 1620'erne, hvorimod den lave grad af skattefritagelse i 1650'erne og stigningen i antallet af »2-skillingsmænd« kan afspejle en tættere beskatning. Under alle omstændigheder ville den første tolkning harmonere med Deres egen fremstilling af de fattiges vilkår, som jeg vender tilbage til.

På tilsvarende måde viser analysen af de højst beskattede, som vi kunne vente, langt større reaktioner ved 2 pct.-grænsen end ved 5 pct.-grænsen; forløbet er blot i begge tilfælde groft set det samme. Billedet røber her blot flere faser, en ganske markant kulmination i 1590'erne, efterfulgt af gradvis tilbagegang indtil slutningen af 1620'erne, da der atter indtræder et stærkt fald. Tilbagegangen fra ca. 1630 kan jeg være enig med Dem om at tolke både som udslag af økonomisk tilbage-

Fig. 3. De 2% og 5% højtansatte skatteydere

gang for handelen og som finanssociologisk reaktionsfæno-
men; og ligeledes om den vægt, De tillægger disse faktorer.

Situationen 1590-1610 kræver derimod fortsat diskussion. En sammenstilling med et så begrænset materiale som Niels Griisbecks statusopgørelse 1590-1618 (II, s. 117f.) kan kun være forsøgsvis, men den kunne tyde på en ganske stærk vækst netop i 1590'erne, en vis stagnation i årene omkring århundredskiftet, efterfulgt af en roligere formuevækst fra 1601,

men en noget stærkere stigningstakt i hans udestående fordringer. Foreløbig må disse antydninger af en økonomisk kullimation i de sidste årtier af 1500-tallet stå for deres værd, men det er muligt, at de vil kunne uddybes – verificeres eller afkræftes – ved hjælp af andet kildemateriale, f.eks. analyser af toldregnskaber og retsprotokoller. Konklusionen må foreløbig blive den, at bestemmelsen af skattelisternes vidneværdi fortsat kræver analyse af den virkelighed, de repræsenterer, inden de kan anvendes som målestok for økonomiske eller sociale strukturer og forandringsprocesser.

Aristokratiets formuesdannelse

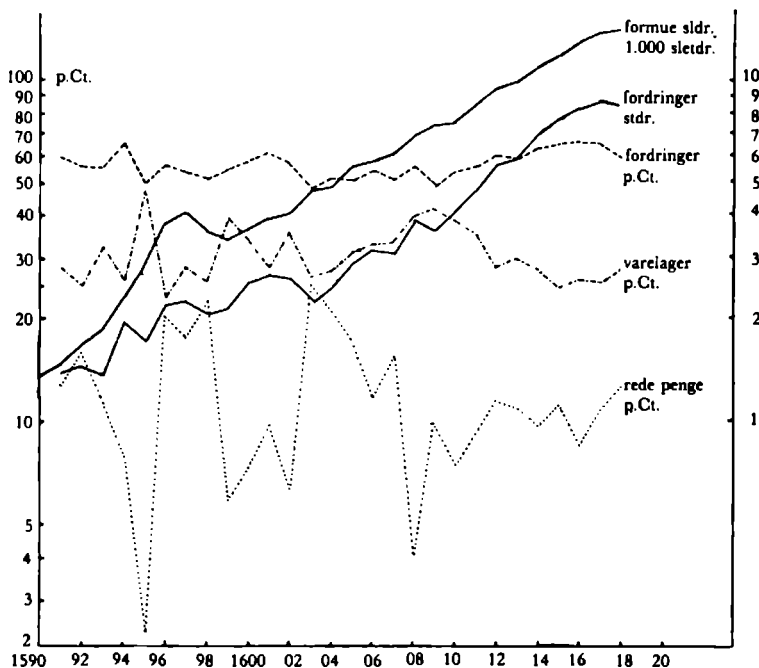
Alt dette fører os naturligt frem til vurderingen af mekanismerne i »overklassens« formuesdannelse. Jeg deler Deres skepsis (s. 215) overfor repræsentativiteten af Gregers Krabbes skifte 1656, ikke blot fordi det står så isoleret, men også fordi taksationerne af bygninger og inventar er urealistisk lave, og fordi skiftet efter hans første hustru havde reduceret hans godsbestand med to trediedele mellem 1647 og hans død (1647: 1.708 td.htk., 1656: 560 td.htk.). Disse forhold vil naturligvis ændre vægtfordelignen af komponenterne i skiftet, men det, som står tilbage, og som De også selv flere gange fremhæver (f.eks. s. 223 og 234), er, at han som lensmand og storgodsejer havde de bedst mulige betingelser for kapitalakkumulation, og at han arbejdede bevidst med sine pengeforretninger. I virkeligheden tilhører han en ganske snæver gruppe af adelige 'kapitalister', som iøvrigt også knyttes sammen ved slægtskabsbånd, og som netop karakteriseres ved systematisk bankiervirksomhed, noget, De ville have kunnet uddybe ved analyser af Viborg landstings skøde- og panteprotokoller.

Hvad angår Niels Griisbeck og Hans Friis er det unægteligt et lykketræf, at De gennem statusopgørelserne 1590-1618 og regnskabsbøgerne 1627-50 har kunnet følge kapitalophobningen over så langt et tidsrum. Forholdet mellem kontant-handel og kredit må jeg forbigå her, men selvom Friis' regnskabsbøger udelukker årlige statusopgørelser, og vi må lade os nøje med skiftet 1650, fremhæver De med rette den fremad-

skridende konvertering af købmandsgæld til fast forrentede gældsbreve eller pantebreve. Og De fremhæver ligeledes, at medens de udestående fordringer i Niels Griisbecks sidste statusopgørelse udgjorde ca. 60% af boets aktiver, nåede de i Hans Friis' skifte op på 78%, hvad De tolker som resultat af en mindre fordelagtig økonomisk udvikling¹⁰.

Det, som for Niels Griisbecks vedkommende står tilbage, er, at fordringerne procentvis udgør den *relativt* mindst variable komponent (se fig. 4), hvorimod der tydeligvis består et komplementært forhold mellem varelager og pengebeholdning. Allerede her ligger hovedkomponenten i formuesdannelsen i opbygningen af fordringer (som desværre ikke specificeres/lader sig specificere?). Det samme gælder Hans Friis, således at jeg må fristes til at konkludere, først at det danske

Fig. 4. Niels Griisbecks statusopgørelser 1590-1618

retssystem trods de jyske borgeres kritik 1629 (jf. s. 406), som De flere gange nævner, har været i stand til at yde købmændene tilstrækkelig retsbeskyttelse overfor den adelige immunitet; for det andet gælder det, at retssager om adelig købmandsgæld i de første årtier af 1600-tallet var et anliggende, som overvejende angik godsfattige adelige, og som rettertinget konsekvent påkendte til kreditorernes fordel. For det tredje udnyttes gældsforordningen 1632 efter skøde- og panteprotokollernes vidnesbyrd i ganske stor udstrækning på den måde, at adelige kautionister indtræder som mellemed mellem den borgerlige kreditor og den adelige debitor (jf. s. 241f.). Endelig glemmer De at tilføje, at en forordning 1641 kun foreskriver årlig opbydelse af frit gods, som uadelige måtte være kommet i besiddelse af ved pant eller indførsel, i realiteten altså en ganske elastisk ordning¹¹.

Hovedsagen var, at forordningerne 1632 og 1641 gjorde det muligt at kanalisere borgerlig kapital ind i storlandbruget, uden at anfægte de adelige godsfriheder, men med en rimelig grad af sikkerhed for den borgerlige kapital, muligt i løbet af 1630'erne også for at skaffe muligheder at udnytte krigskonjunkturerne i Østersøområdet og på kontinentet. At man bl.a. af sikkerhedsmæssige grunde foretrak den lavere kapitalforrentning i fast ejendom fremfor højere forrentede gældsbreve er et almeneuropæisk fænomen. På den anden side har Hans Friis, såvidt det kan ses, kun en gang benyttet sig af en adelig kautionist, nemlig da Wentzel Rotkirch 1646 kautionerede for et beløb for Iver Lange til Bramminge¹². Kernen er, at der både for Niels Griisbecks og Hans Friis' vedkommende indtil ca. 1650 (ligesom i Odense) er tale om anbringelse i fordringer med tilfredsstillende sikkerhed, hvad investeringen i Ostindisk kompagni – i modsætning til saltkompagniet – ikke gav (s. 114-17). Som De selv fremhæver flere gange (f.eks. s. 406) var det da heller ikke demokratisering af samfundet, det kritiske borgeraristokrati ønskede i 1650'erne, men andel i adelens forrettigheder, adgang til embeder, status og i sidste instans privilegeret godsbesiddelse.

Vender vi tilbage til Deres afsluttende forklaringsforsøg tager det sit udgangspunkt i den klassiske marxismes definitio-

ner af feudalsamfund og kapitalistisk samfund og af feudallrente og merværdi, selvom De i det sidste tilfælde åbenbart accepterer glidende overgange (s. 453f.). Men De anfører også, at den kapitalakkumulation, der finder sted i det feudale samfund ikke harmonerer med den klassiske teori, der hævdede, at kapitaldannelsen i det feudale samfund sigter mod konsumtion (s. 458). Man kan – som Hobsbawm – kritisere, at den borgerlige kapitalist ikke investerer sin kapital i fortsat handelseksansion eller industrivirksomhed, men foretrækker rang, social status eller godsbesiddelser som investeringsobjekt. Kritikken vil være berettiget, hvis man – som jeg ikke er utilbøjelig til – betragter disse objekter som mål for statuskonsumtion (således som De jo selv indgående har beskrevet s. 272-303, især s. 291 og 293); men den bliver anakronistisk, fordi købmandsaristokratiet ligesom adelen befinder sig indenfor samme strukturelle rammer. Horisonten og ambitionerne er feudalsamfundets. Med mindre den marxistiske analysemodel – som f.eks. den polske historiker Witold Kula har gjort – modificeres væsentligt, har den altså kun begrænset forklaringsværdi i den givne sammenhæng.

Arbejds løn, levevilkår og fattigdom

Efter gennemgangen kapitel 18 af de økonomisk bestemmende faktorer beskæftiger kapitel 19 sig ganske naturligt med pris- og lønudviklingen, i grove træk befolkningens levevilkår. Det er Deres fortjeneste at have fremdraget et stort og værdifuldt pris- og lønmateriale af kirkeregnskaber, stadsregnskaber og købmandsregnskaber (tabelbilag 75-77)¹¹. Som De selv fremhæver (II, s. 35f.) egner sølvækvivalenter sig ikke som målestok til belysning af sociale forhold eller udviklingslinier (men derimod nok til andre formål). Til Deres brug foretrækker De arbejdets (men ikke i gængs marxistisk mening, arbejdskraftens) værdi som mål, fordi »arbejderens eller håndværkerens dagløn kan sætte priser, lønninger og værdier i relation til hinanden«. Det kaster et ganske skarpt lys over tidens sociale distancer, at lensmanden kunne oppebære 5 rd. dagligt, den store købmand 3 rd. mod håndværkerens 0.3 rd. og arbejds-

mandens 0.2 rd. De undgår at antyde, at lensmanden eller købmanden fungerer parasitisk, men redegør udførligt for de barske forhold for befolkningens flertal, og De understreger, at de mindrebemidlede gruppers forbrugsmuligheder ikke bare var såre begrænsede, men at elementære leveomkostninger beslaglagde så stor en del af den jævne befolknings indtjening, at man i dyrtidsår nåede subsistensgrænsen (s. 303ff.).

Det understreges ligeledes, at det lå i øvrighedens interesse som forbrugere af arbejdskraft at fastsætte maksimalgrænser for arbejds løn, således 1571 og 1591 (s. 204f. og II, s. 220), satser som i begge tilfælde er helt urealistiske. På denne baggrund undrer det mig, at De ikke gør mere ud af diskussionen (s. 436f.) af forholdet mellem priser og arbejds løn. De konstaterer, at arbejds lønningerne 1560-1660 »som helhed lå bagud for priserne« eller på basis af den bedre dokumenterede periode 1585-1660, at lønnen »i flere perioder var sakket bagud for priserne«, navnlig i de to dyrtidsperioder 1620-24 og 1630-34. Men Deres samlede bedømmelse går ud på, at »materiale . . . ikke (viser) nogen langtidsændring af levevilkårene, når alene pris- og lønudviklingen tages i betragtning«.

For det første fremgår det af tabel 111-12 (s. 435) ikke, hvorledes De har beregnet Deres pris- og lønindeks. Såvidt jeg kan se, er der ikke tale om noget forsøg på beregning af et forbrugerprisindeks, men under henvisning til udenlandske forsøg, som måske nok er diskutabile i enkeltheder forekommer det mig nærliggende, at De på grundlag af det forholdsvis omfattende materiale, De inddrager til belysning af konsumptionsmønstre, havde vovet forsøget. For det andet havde det nok været af interesse at diskutere resultaterne i forhold til det næsten katastrofale reallønfald, vi kender fra udlandet.

Vover vi – med alle forbehold – et forsøg på en langtidsvurdering af reallønnen, desværre på femårsbasis, er sammenhænge med kriseårene naturligvis indlysende; det gælder udover de allerede nævnte dyrtidsår også første halvdel af 1580'erne, men andre faktorer må formentlig også have gjort sig gældende, mest markant i femårene 1600-04, 1610-14, 1635-39 og første halvdel af 1650'erne, da reallønforbedringerne måske kan have sammenhæng med sygdomsepidemier.

De nævner vel »de pestepidemier, der adskillige gange hærgede befolkningen«, og at de kunne sætte sig spor i drastiske fald i antallet af skatteydere (s.438f.). Mellem 1596 og 1603 reduceres antallet gradvis med 13%, måske et udslag af »den hvide død«, der nåede København fra de vendiske stæder 1599 og derfra bredte sig til øerne og Jylland senest 1602. Under alle omstændigheder kunne udsvingene tyde på, at epidemierne har øvet indflydelse på udbuddet af arbejdskraft. Deres antydning af sammenhænge mellem forsyningssituation, mangelfuld ernæring og måske endda sult, epidemiske sygdomme og demografiske forhold kunne derfor nok have været drøftet noget mere indgående.

Kap. 15 om de ubemidlede bringer et meget stort og værdifuldt stof til belysning af fattigforhold og understøttelse i Ribe over et meget langt tidsrum og mere indgående end nogetsteds før. Jeg kan fuldtud være enig med Dem om, at »udvidelsen af kredsen af understøttede ved indførelsen af den frivillige bidragsordning 1630« vidner om, »at der tidligere havde været et stort behov, som ikke var blevet dækket« (s. 367). Allerede tidligere (s. 54) anfører De, at de, som modtog fattigunderstøttelse, svarer til 11.6% af skatteyderne, men at fattigdommen, når man medregner den laveste skattekategori, snarere omfatter 55% af befolkningen eller mere. Man kunne her have ønsket en mere indgående diskussion af fattigdomskriterierne og samtidens holdninger. Normalt regnede man folk for fattige, når de kun havde deres bare næver at ernære sig ved¹⁴, men fattigdommens omfang og de mange tvangsforanstaltninger vidner først og fremmest om manglende erkendelse af den underbeskæftigelse, der var en konsekvens af, at produktionsapparatet og det begrænsede forbrug ikke kunne absorbere den marginale befolkningstilvækst.

Der kan næppe være tvivl om, at fattigbidragsordningen 1630 – ligesom i Odense, hvor den var tvungen og mødte modstand i håndværkerkredse¹⁵, og i København – ikke blot tjente til at imødekomme et akut behov, men også til at imødegå social uro. Når De videre (s. 365) fremhæver, at godgørenhed »næppe altid *alene* (beroede på) forståelse for de fattiges situation«, er det naturligvis ubestrideligt, men kræver al-

ligevel et par kommentarer. Det er indlysende, at fattigudbetalingerne indtil 1630 måtte tilpasses de midler, der kom ind frivilligt gennem »Gilden« eller blokpengene. Indtil 1603 udbetalte Gilden da også sine midler omtrent rub og stub, men selvom udbetalingerne fortsat var stigende, synes stiftelsen fra 1604 at have reserveret midler til fondsskabelse, således at de årlige ressourcer kunne bringes op fra ca. 80 sletdaler 1600-04 til 430 sl.dr. i sidste halvdel af 1650'erne, selvom man i nødsår som 1620-24 og 1647-48 udbetalte langt mere (tabelbilag 67, II, s. 202f.). På tilsvarende måde må man retfærdigvis føje til, at blokpengebidragene også steg væsentligt i løbet af århundredets første halvdel, ikke blot absolut, men også relativt. Ifølge tabelbilag 68 (II, s. 203f.) og skattelisterne ydede hver husstand 1600-04 8.3 skilling årligt, 1630-32 nøjagtigt det dobbelte og 1650-54 19.8 skilling, trods byens forarmelse.

Det er derfor nok rigtigt at understrege, at købmændene viser sig at være den eneste vedholdende bidragydergruppe til den frivillige fattigordning, håndværkere og – *mirabile dictu* – gejstligheden de mindst bestandige (s. 366). De økonomiske muligheder spiller givetvis en rolle, og selvom man ville kunne hævde, at købmændenes godgørenhed kunne tjene til at dulme sociale samvittighedskvaler, hører denne nuancering med til billedet, når De andre steder påviser de ubarmhjertige sociale skel i de velbjergedes retsforfølgelse af mindre velstående eller fattige (s. 328-32). Sociale distancer og modsigelser er en kendsgerning, men De føjer til (s. 383), at »i virkeligheden ser man i kildematerialet talrige eksempler på sociale spændinger, aggressioner og social uro«, og at samtiden i høj grad var sig »klassemodsatningerne bevidst«, men et par sider længere fremme (s. 385) må De tage forbehold for tolkningsmulighederne og dunkelt oplyste forhold i kilderne. Den sociale virkelighed i al dens mangfoldighed er aldrig let at indfange, men i denne situation havde det unægteligt været nærliggende at uddybe vitterligt kritiske situationer – f.eks. 1620-24 og 1629-30 – på grundlag af bytingsdombøgerne.

Det interessante afsnit (s. 385-97) godtgør *mulighederne* for, at hekseprocesserne kan afspejle sociale distancer og uro. Ganske vist er Deres vished (s. 385) i konklusionen (s. 396)

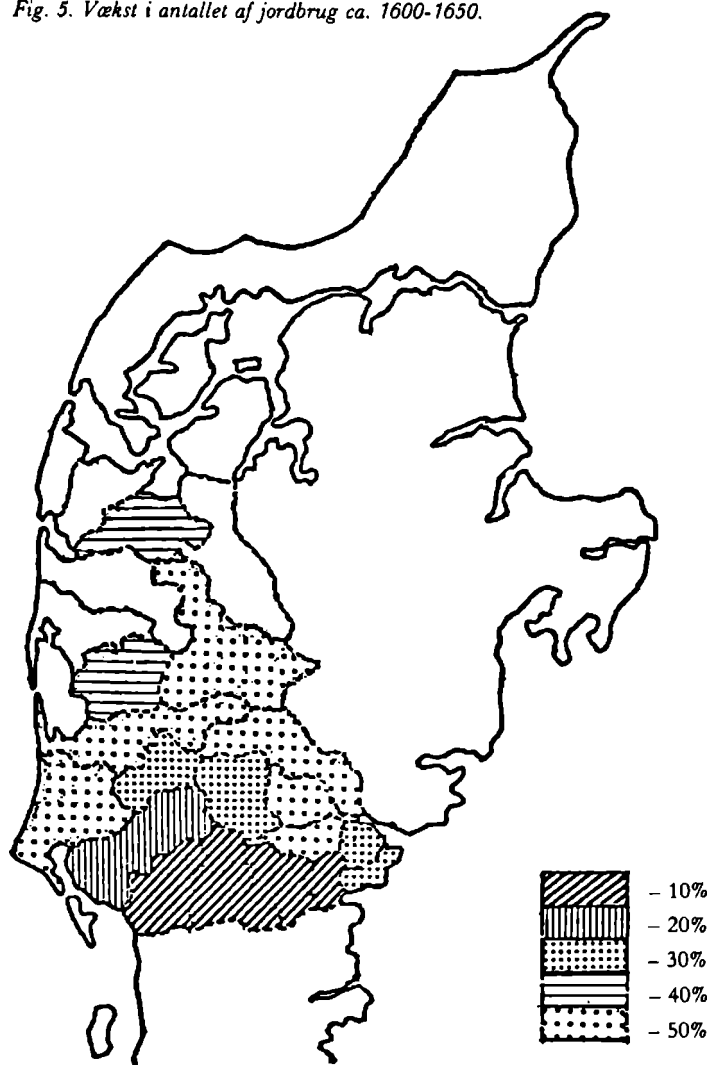
reduceret til mulighed, men det er rigtigt, som De selv fremhæver, at »tidens skik ved skænderier at love modparten alle mulige ulykker« kan have fremmet heksefølgelser. Ukvemsord blev hængende i luften som socialt diskriminerende, indtil de var retligt mortificeret eller bortforklaret ved fuldskab. Mest interessant forekommer det mig, at Dirich Hermansen i foråret 1637 to gange lader Maren Splids forstå, at hun kunne afvende anklagen ved at »betænke dem med noget i deres fattighed«. Sociale motiver eller ej, eller »hævnfølelse mod bedrestillede«, under alle omstændigheder smager disse isolerede episoder af pengeafpresning, et forhold som også kendes fra England, hvor fattiges forestillinger om velbjergetes nærighed, utilstrækkelige almisser og afpresningsforsøg ligeledes forekommer i tilsvarende sammenhænge.

Regionsundersøgelsen

Det hører som nævnt med til afhandlingens fortjenester, at De har villet inddrage forhold i Ribes opland, som skal tjene til at forstå bysamfundet og dets sammenhæng med det »økonomiske og sociale aktivitetsfelt«, der omgav det i en periode, der præges af stærke omformningsprocesser (s. 18). Integration og helhed understreges netop flere gange som væsentlige for undersøgelsen (s. 21, 23), og typologisk lægger Deres program sig dermed tæt op ad en række moderne regionsstudier. De nævner selv Börje Hanssons *Österlen* (1952), Pierre Gouberts *Beauvais et le Beauvaisis* (1960) og A. M. van der Woudes *Het Noorderkwartier* (1972).

Programmet forekommer mig sundt, selvom regionen i praksis hyppigere fungerer som referenceramme end som analyseredskab, og selvom man godt kunne have ønsket sig en mere indgående diskussion af kriterierne for regionsafgrænsningen og for centrum-periferi-funktionerne. Stiftsgrænsen virker ofte vilkårlig og usmidig. Befolkningsmæssigt viser kortet over identificerede skatteborgeres herkomst 1640 en stærk koncentration om Ribes nærmeste omegn (s. 44); 55% falder indenfor en 20 km grænse; udvides grænsen til 40 km føjes kun yderligere 14% til. Kortet s. 281 viser, at Hans Friis'

Fig. 5. Vækst i antallet af jordbrug ca. 1600-1650.

kundekreds overvejende lokaliseres til Riberhus len uanset stand; kun 15 af stiftets 123 herregårde er kunder. Kortet s. 131 forstærker derimod indtrykket af forbindelserne til Vest-slesvig og Flensborg. Selvom De (s. 62) skriver, at »i den følgende fremstilling vil . . . Riberhus len være det egentlige kerneområde«, afhænger regionsafgrænsningen åbenbart af, hvilke forbindelser eller funktioner De vil undersøge.

Endelig synes jeg, at sammenhængene i regionsundersøgelsen i nogen grad savner den dynamik, som kildematerialet giver muligheder for at belyse i bysamfundet, bl.a. nok af kilde-mæssige grunde. Deres kildeanvendelse for oplandet be-grænser sig til kendte kildepublikationer og den foreliggende litteratur, bortset fra enkelte serier som Skadst herreds ting-bøger, reviertoldregnskaberne og rostjenestetaksationerne. I det sidste tilfælde må jeg endda tilstå, at rostjenestetaksatio-nerne end ikke egner sig til Deres formål, ikke blot på grund af mangler, men først og fremmest på grund af deres karakter. Manglerne medfører f.eks., at Deres karakteristik af hoved-gårdenes størrelsesorden (s. 63f. og 221) næppe er dækkende (den omfatter 58% af hovedgårdene); en bearbejdelse af ma-triklen 1688 ville nok have givet grundlag for en bedre karak-teristik. Langt mere afgørende er det (s. 219-21), at rostjene-stetaksationerne kun på landsbasis egner sig til belysning af forskydninger i ejendomsfordelingen, fordi godsejerne kun skulle lade sig mønstre i ét stift. Jeg kan ikke dokumentere dette for Ribe stift, men må sige, at sporene på Sjælland, hvor listerne 1638 giver muligheder for detailanalyser, skræmmer. Listerne indfanger den lokale, gudsfattige eller lavættede adel, men ikke den langt mindre stabile storgodsbesiddelse spredt over flere landsdele.

Det materiale, De anvender, egner sig ikke til at give bille-det af regionen helt de samme dybde dimensioner, som De har kunnet for bysamfundets vedkommende, selvom det nok havde været muligt at fremdrage supplerende materiale eller at ud-nytte det, som foreligger, mere effektivt. Et par enkelte ek-sempler. Med J. A. Fridericia konstaterer De (s. 63) lakonisk, at stiftets nørrejske områder 1651-62 talte ca. 8.500 bonde-brug, hvortil kommer »måske 1.500 brug i stiftets slesvigske

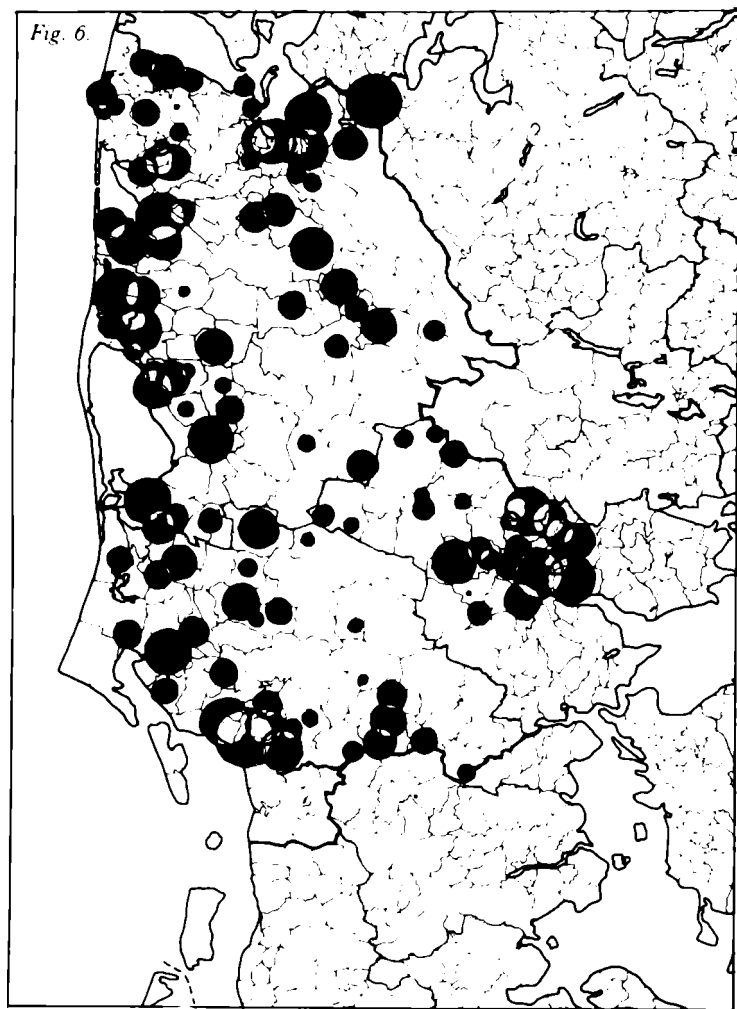
dele«, i alt altså ca. 10.000 bondebrug. Dette tal er blot – sålidt som »det feudale samfund« som helhed – statisk, og allerede en bedre udnyttelse af den foreliggende litteratur ville have kunnet give det væsentlige dybde dimensioner.

Uden at kunne gå i enkeltheder viser sammenligninger med situationen ved år 1600 og 1688 på grundlag af »Ribe stiftsbog« og Christian V's matrikel flere iøjnefaldende træk. For det første vokser antallet af jordbrug i 16 af stiftets nørrejydske herreder med 18% i første halvdel af 1600-tallet (fig. 6), men falder i den følgende generation påny med 12%. Alligevel har 26% af brugerne – trods katastrofen – i 1688 mere end én bruger, mod 38% ved år 1600¹⁶. Sandsynligheden taler for en ikke ganske ubetydelig bebyggelsesvækst, bl.a. netop i Ribeområdet indtil 1650, formentlig indirekte også om et vist befolkningspres indtil svenskekrigenes katastrofer. En direkte sammenhæng med ejendomsfordelingen er det derimod endnu ikke muligt at fastslå, men en kendsgerning derimod, at balancen mellem kronens godsbesiddelse og adelens ændres væsentligt, navnlig gennem mageskifterne i Koldinghus len, som udrydder adelsgodset systematisk¹⁷.

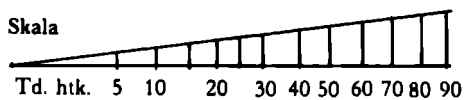
Det er naturligvis rigtigt, at tendensen til bebyggelsesvækst modvirkes af, at der mellem 1550 og 1660 nedlægges mindst 177 bondebrug – svarende til 2% af bestanden 1650 – overvejende på adelsgodset til oprettelse af nye eller udvidelse af bestående hovedgårde (s. 77f.). Kronologisk burde det måske have været nævnt og forklaret, at nedlæggelserne koncentrerer sig til perioderne 1570-99 og 1630-60. Til gengæld overser Deres opgørelser nedlæggelsen af hovedgårde, som 1550-1649 faktisk omfatter 45 gårde i Ribe stift (117 i hele Jylland), en nettotilbagegang på mindst 14% af den »middelalderlige bestand«, men gennemgående vel små hovedgårde¹⁸. Nettoresultatet kan næppe gøres op, men én ting er sikker, at nedlæggelserne af hovedgårde hovedsageligt skyldes kronens virksomhed. Alene 1578-80 udryddes 20 hovedgårde i Koldinghus len.

Deres afhandling kan næppe sige sig fri fra en vis, men lidt traditionel aristokratfordømmelse. Som helhed kan der måske endda være grund til at advare mod overdrivelse af hoved-

Ribe regionen 1560-1660

Skala

Adelige hoved-
gårde i Ribe
Stift 1688

gårdsdriftens sociale konsekvenser og økonomiske byrder, med mindre de nuanceres regionalt og kronologisk. 1688 beslaglagde hovedgårdene 8.1% af Ribe stifts hartkorn, mest (9.2-9.7%) i Riberhus og Lundenæs len, mindst i Koldinghus (6.0%). Naturligvis er hovedgårdseksponering, gårdnedlæggelser og hoveriforøgelser et væsentligt socialt problem, men Deres tilgang til emnet (s. 78) er nok lidt for generaliserende og forenklet. En anden – stadig forenklet – indfaldsvinkel giver den følgende tabel, der omfatter 52 af områdets 123 godser, hvoraf der foreligger oplysninger:

hovedgårds htk. 1688	antal godser	fæstere 1651	fæstere pr. gods	ugedags- bønder 1651	samlet hgd. htk.1688	td. htk. pr.fæstegd.
60-100	5	158	31.6	106=76%*	365	2.7*
20- 60	29	1.052	36.3	655=62%	982	1.5
- 20	18	722	40.1	288=40%	242	0.8

*Udelades Sneumgård (med 23 fæstere og 3 ugedagsbønder) bliver tallene henholdsvis 67% og 3.4.

Størrelserne *kan* være fiktive eller dække over typologiske forskelligheder, men opstillingen røber en tendens til omvendt proportionalitet mellem hovedgårdsstørrelse og fæstegodsbestand, men til gengæld om en meget direkte forbindelse mellem hovedgårdsstørrelse, udedagsbestand og ugedagstjenernes byrder. Jeg er blot ikke længere sikker på, at Fridericias mekaniske identifikation af ugedagstjenere med fæstere indenfor hovedgårdssognet kan holde, men på den anden side ved vi også fra fynske og sjællandske godser, at både indensognske og udensognske, skattefri ugedagstjenere måtte afløse det hoveri, hovedgårdene ikke havde behov eller ikke kunne udnytte med pengebeløb. Ugedagsfriheden kunne derfor blive en økonomisk fristelse selv på små hovedgårde.

Der kunne være andre ting at diskutere i disse afsnit, men lad det være nok nu. Hovedsagen er, at det selv med det foreliggende, trykte materiale og med en rimelig analytisk indsats

havde været muligt for Dem at give Deres regionale strukturer både nuancer og dybdedimensioner, som på en gang også kunne være kommet Deres analyse af byen og sammenhænge mellem by og land til gode, og samtidig i omrids have dokumenteret, at billedet af regionen indeholder en række linier, som krydser hinanden, og som ikke uden videre lader sig forenkle.

Sammenfatning

Sammenfattende vil jeg gerne fastslå, at bedømmelsesudvalget på kreditsiden har lagt vægt på, at De har behandlet et væsentligt emne under nye regionshistoriske synspunkter, og at De ikke blot har gennemarbejdet et overordentligt stort kilde-materiale, men også har været i stand til at aftvinge det en række nye synspunkter til forståelse af bysamfundet i en central og foranderlig periode. Der er nedlagt en ganske overordentlig stor arbejdsindsats i afhandlingen, selvom den præges af unødigt detailrigdom, som gør det vanskeligt for både Dem og læseren at fastholde hovedlinierne. Den store styrke ligger i Deres detaillerede og nuancerede påvisning af de dybe, sociale kløfter, som kendetegner Ribe-samfundet og formentlig også de fleste danske bysamfund i denne periode. Resultatet er både veldokumenteret og overbevisende.

Metodisk set ligger Deres styrke i den konsekvente anvendelse af prosopografisk teknik, som har gjort det muligt at kombinere og analysere mange aspekter både over bred front og under uvante, socialhistoriske synsvinkler. Metodikken har givet Dem midler til som helhed at fastholde en sikker problemstyring af afhandlingen, og den har banet vejen for indvindelse af mange væsentlige og nuancerede socialhistoriske resultater. Til gengæld må jeg også føje til, at de strukturelle og funktionelle dybdedimensioner, som præger Deres behandling af bysamfundet, i væsentlig grad fortoner sig, når det gælder hele regionen.

Afhandlingen kan derimod på mange punkter kritiseres for sin begrænsede kildekritiske behandling. Det gælder, når kildegrundlaget – som det ofte er tilfældet – er meget spinkelt, men det gælder navnlig, fordi De på væsentlige punkter har

undladt en kildebehandling, som helt præcist fastslår kilde-materialets vidneværdi i forhold til de problemer, De har ønsket at belyse. Jeg har i oppositionen forsøgt at vise, at det gennem en mere nærgående behandling af kildematerialets repræsentativitet ville være muligt for Dem at underbygge eller nuancere Deres resultater. Kritikken rammer væsentlige punkter, men rækker næppe ved hovedresultatet. Udvalget har derfor ment, at de positive sider ved afhandlingen klart opvejer manglerne og har ment at burde indstille, at afhandlingen antages til forsvar for den filosofiske doktorgrad. Jeg kan derfor også slutte med at lykønske Dem til den doktorgrad, som det humanistiske fakultet utvivlsomt vil konferere Dem.

Noter

- 1) Jf. H. Wiese & J. Bölts, *Rinderhandel und Rinderhaltung im nordwest-europäischen Küstengebiet vom 15. bis zum 19. Jahrhundert*. Stuttgart 1966, s. 65-67 og 114; jf. om de fynske købstæder J. Kolmos, *Fynske købmænds indsats i dansk handelsliv fra slutningen af 16. til midten af 17. århundrede*. Fynske årbøger V:2. Odense 1954, s. 218ff., 294ff.
- 2) Jf. Sv. Ellehøj, *Christian IV.s tidsalder. Politikens danmarkshistorie 7*. 2. udg. Kbh. 1970, s. 331f.; Alb. Olsen i *Historisk tidsskrift* (Herefter: HT) 9. r. I. Kbh. 1919, s. 272.
- 3) Alb. Olsen, *Handelen. Holland-Danmark*, red. af K. Fabricius o.a., I. Kbh. 1945, s. 159f.
- 4) Astrid Friis, *Sundtoldregnskaberne. Scandia VIII*. Lund 1935, s. 133f.
- 5) *Kancelliets Brevbøger 1634-36*. Kbh. 1940, s. 175; jf. for det flg. Aksel E. Christensen, *Dutch Trade to the Baltic about 1600*. Kbh. & Haag 1941, s. 294, 299, 301 og 305 og samme i *Hansische Geschichtsblätter* 59. 1934, s. 65f. om gennemfarten af Storebælt, som i dette tilfælde komplicerer hele spørgsmålet væsentligt. Dr. Degn anførte ved det mundtlige forsvar, at lygtepengene omtales i toldrullen 1643 18/9 (*Corpus Constitutionum Daniæ*. (Herefter: CCD), udg. af V. A. Secher, V. Kbh. 1903, nr. 163 § 22; jf. sst. IV (1898) nr. 645).
- 6) Det samme gælder behandlingen hos P. Munch (*Købstadsstyrelsen i Danmark fra Kristian IV.s tid til det 18. Aarhundredes Midte*. Kbh. 1899, s. 63f.) og Alb. Olsen, *Bybefolkningen i Danmark paa Merkantilismens Tid*. Århus 1932, s. 16-18.
- 7) Sv. Christiansen, *Bystyret. Randers købstads historie II*, udg. af P. v. Spreckelsen. Randers 1952, s. 420f.; *Landsarkivet i Odense. Købstadsarkiver: Odense K. Regnskaber over kgl. skatter 1576-1854*.
- 8) O. Degn, *Materialet i Ribe rådstuearkiv før 1660*. Arkiv 7. Kbh. 1978, s. 87f.

- 9) Tallene for adelens hartkorns- og rentekontributioner (s. 324) er korrekte, men overser rostjenestepligten, som trods den proportionale ligning siden 1625 formentlig har fungeret degressivt med godsstørrelse (jf. HT 78. Kbh. 1978, s.536-39 (H. Chr. Johansen) og 544f.); vurderes den til 18-23% af godsets afkastning og kontributionerne til 8-17% hvertandet år 1626-50, bliver skattebyrden 22-31 %.
- 10) Det er dog vel muligt, at boet 1650 allerede befandt sig under afvikling således, at skifteregistreringen overdimensionerer på dette punkt.
- 11) CCD, nr. 116 § 3; jf. HT 75, Kbh. 1975, s. 148.
- 12) Viborg Landstings skøde- og pantebøger 1645-1652, udg. ved P. Rasmussen. Kbh. 1969-73, 1646 nr. 75; jf. s. 242.
- 13) I tabelbilag 24.6 er øksnepriserne dog uden værdi, fordi der åbenbart er tale om varierende kategorier.
- 14) E. Ladewig Petersen. Fra standssamfund til rangssamfund, 1500-1700. Dansk socialhistorie 3. Kbh. 1980, s. 136.
- 15) Kancelliets Brevbøger 1630-32, s. 535; CCD IV, nr. 442; C. T. Engelsestoft, Odense Bys Historie. Odense 1880, s. 261f.; Sv. Larsen, Studier over det fynske rådsaristokrati i det 17de århundrede I. Odense 1965, s. 123. – Om København CCD IV, nr. 310 og 391 med noterne.
- 16) Chr. Thorsen, Smaa Bidrag til Belysning af Ejendomsfordelingen i Landbruget i Slutningen af det 16. Aarh. HT 8.r. IV. Kbh. 1912-13, s. 187; F. Skrubbeltrang, Studier over gårde, gårdbrugerantal og brugsstørrelser i det 17. århundrede. HT 12.r. V. Kbh. 1971-72, s. 14, 39, 47; E. Ladewig Petersen, Dansk socialhistorie 3, s. 60f. med fig. 3.
- 17) Ths. B. Bang, Kronens mageskifter under Frederik 2. HT 9.r. I. Kbh. 1919, s. 18f., 22, 31f.
- 18) G. Olsen, Hovedgård og bondegård. Studier i stordriftens udvikling i Danmark 1525-1774. Kbh. 1957, s. 157ff., 350ff.

Professor, dr. phil. E. Ladewig Petersen, Odense Universitet, f. 1929, mag. art. 1955, dr. phil. 1964 på afhandling om den tidlige arabiske historieskrivnings tilblivelse. Interesser: Islams historie og tidlig nyere tids historie. Har bl.a. skrevet bidrag til Gyldendals Danmarkshistorie og bind III i Dansk socialhistorie. Endvidere diverse artikler i fagtidsskrifter.

Villum Balleby Jensen

Lærer ved Dyreby skole, Henne

Oplysningerne er optegnelser nedfældet af Maren Birgitter Jensen, og Valdemar Dalgård Jensen, børn af Villum Balleby Jensen, og Hansine Pedersen.

Datteren Maren Birgitter Jensen fortæller:

Min fader Villum Balleby Jensen, er født den 30/4-1851 i Vester Kjælder i Lomborg sogn som søn af lærer Jens Frederik Dahlgård, født den 21/8-1817, gift med Maren, datter af Vill. Olesen Balleby, ejer af gården Sønder Balleby i Tørring. Min faders farfar Laurs Dahlgård, var skolelærer og kirkesanger, født den 15/3-1786, gift med Anne Margrethe Frederiksdatter, viede den 8/10-1814 i Lomborg. Min faders oldefar var Jens Pedersen Dahlgård, degn til Lomborg og Romb menigheder – født 1734 – død den 15/12-1823 i Lomborg, gift med Anne Kristensdatter, født 1761, der var datter af Kristen Møller, der ejede gården Vestermølle i Ramme – de blev trolovede den 29/9-1785 og viede den 21/10-1785.

Da min fars far kun var vinterlærer og underviste om vinteren i Lomborg nordre skole, var hjemmet fattigt, selv om de havde lidt landbrug. Da min far var 4 år kom han ned til sine bedsteforældre og sin moster Line og morbror Bertel til Sønder Balleby, som gården hed. På dette tidspunkt kunne far læse, hvad han som voksen ikke selv troede på; men fars ældre søster Grete forsikrede os, at det virkelig var tilfældet. Da far skulle til at gå i skole, var han for det meste hjemme om vinteren for at følges med sin far og sine søskende til skole hver dag. Farfar var en meget klog mand, ærlig og retfærdig og meget afholdt. For naboer og venner skrev han skøder og andre dokumenter, og de rådførte sig gerne med ham om deres sager.

I hjemmet var han mild og venlig, var der fremmede og

børnene sad bagved og læste lektie, men var urolige behøvede deres far kun at vende sig om og rømme sig, så var der straks stille. Om aftenen havde de det hyggeligt, moderen sang for dem, mest salmer, men også enkelte viser, og sommetider fik de et eventyr. De blev opdraget i Herrens tugt og formaning, og forældrene bad for dem og med dem, de fik en bedre opdragelse end andre børn, sagde far. Mens han endnu var helt lille, flyttede familien til en ejendom på udmarken til hans mors fødegård. Men om det var der eller i Vester Kjælder, at en difteritis epidemi bortrev to af de seks børn i hjemmet, huskede far ikke; men han fortalte os, at da han selv lå næsten sanseløs af soten, hørte han sin mor bede brændende, inderligt til Ham, der råder for liv og død om, at hendes lille dreng dog måtte leve. Og Gud hørte hendes bøn; men det varede næsten et år før han var rask. – Farfar var også opfinder, han konstruerede selv en speciel mølle, der kunne lede vandet ud af den store, dybe Bredmose gennem en kanal og flere bakker til Limfjorden.

Da far var 11 år gammel, giftede hans moster Line sig med Bole Andersen, der overtog gården, hvad der var til gavn for far, der nu ikke længere blev så forkælet, men fik lært at bestille noget under den gode, dygtige, ny husbond.

Et årstid før fars konfirmation, byttede hans far sin ejendom bort og fik hedegården Glarbjerg, hvad børnene var meget glade for. Da far skulle konfirmeres, var det meningen han skulle stå 3. eller 4. sidst af en snes konfirmander. Men moderen bragte præsten, der havde mange børn, en stor vesterhavstorsk, og så kom han til at stå som nr. tre fra oven. Far stod på konfirmationsdagen i sin bedstemors snørestøvler, og syntes selv han var meget fin. Den hellige handling greb ham dybt, og han besluttede, han aldrig mere ville synde, men da der var gået en uge, og han blev drillet, løb hidsigheden, der var hans skødesynd, af med ham, så han græd over sig selv og forstod, han ikke kunne leve syndfri. Efter sin konfirmation arbejdede far i mange år ved landbruget, bl.a. var han en tid karl på herregården Volder, i Ramme sogn, hvad der ikke var godt for ham, da han hørte megen banden og mange råheder. Far ville gerne være lærer som sine forfædre, og omsider lyk-

kedes det ham at rejse midlerne dertil, så han, da han var 26 år, kunne rejse til København og der blive optaget på Blågårds seminarium, hvorfra han to år efter fik 1. del af lærereksamen. Derefter var han et år på Gedved seminarium, og han fik så endelig sidste del af sin lærereksamen. – Men nu vil vi lade far selv fortælle.

På Embedsjagt

»Efter endt eksamen 29/7-1881 gjaldt det først og fremmest om at komme i arbejde, få en lærerplads, et embede.

Det var den gang ikke så lige en sag, for landet var oversvømmet med seminarister; alle kunne de ikke få plads. – Jeg, der opholdt mig i Sønder Balleby hos min moster, spejdede i bladene efter en plads, og endelig opdagede jeg, at i Dyreby skulle der ansættes en lærer i et nyt embede. For nu at gøre alt, hvad der med rimelighed kunne fordres af mig for at komme i besiddelse af dette rare embede på 600 kr., drog jeg afsted til Guldager, hvor provsten for distriktet boede, præsenterede mig for ham som ansøger til det fede embede, og han, der var en overordentlig flink og velvillig mand, lovede mig pladsen, når jeg blot kunne komme med på indstillingslisten. Han rådede mig til at lægge vejen om ad Dyreby, og der virke for min sag. Så drog jeg tilbage til Varde og rejste derfra med dagvognen ud mod nordvest. Dyreby skulle ligge et sted i nærheden af Fiilsø. Det var just ikke nogen særlig fornøjelig tur. hede og atter hede med et enkelt faldefærdigt hus hist og her ved siden af vejen. Ved Snorom måtte jeg stå af og vandre til fods resten af vejen, mens dagvognen fortsatte sin tur til Nr. Nebel. Jeg rykkede frem forbi »Bilidt« og nåede Stammose, hvor jeg spurgte om og fik underretning om vejen til Dyreby. Så daskede jeg videre gennem heden og opdagede snart et par skorstene, der ragede op over hedens rand. Det gav mod, hvor der var skorstene, der røg, der kunne også være mennesker. Kort efter lå en lille samling huse foran mig – det var Dyreby. – Jeg havde nået mit mål, foreløbig da.

I den østlige del af Dyreby boede Jakob Hansen, det var hans hus, jeg først trådte ind i og blev overmåde godt modtaget af hans hustru, der selvfølgelig ville have rede på mit ærinde.

Det fik hun besked om og lod til at være godt tilfreds med at se deres mulig vordende lærer. Tre drenge lod også til at være interesseret i min ringe person. Jakob Hansen var ikke hjemme, men Mæt-kjærstin, hans hustru meddelte mig, at han var sognerådsmedlem og som sådan ikke uden indflydelse på valget af lærer. Hun viste mig vej til Hans Pedersen, Fidde, der også var medlem af sognerådet og ligesom Jakob Hansen boede i skoledistriktet. Jeg benede af efter Fidde, spurgte om vej, når jeg traf menneskelige væsener. Hos en gammel mand, hvem jeg også forhørte om, hvor Hans Pedersen boede, fik jeg til svar, at der boede ingen der i nærheden med det navn. Men så kom han i tanker om, at der boede et sognerådsmedlem der i nærheden, som hed Hans Pæjsen. Det var jeg godt tilfreds med, og den gamle viste mig gården, udenfor hvilken der gik en og pløjede. Det var vist Hans Pæjsen, mente den gamle.

Så gik jeg løs på plovmanden og spurgte, om han var Hans Pedersen. Jo, det var han da. Men efter at have udspurgt mig om hvem og hvad jeg var, og hvad ærinde jeg rejste i, blev han lidt betænkelig og erklærede, at han ikke just var selve Hans Pedersen, men han var da i alt fald hans karl, hvorpå han henledte min opmærksomhed på en mand, der gik uden for gården. Det var Hans Pedersen.

Jeg præsenterede mig for Hans Pedersen, blev budt indenfor, blev beværtet og bedrøkket og fik lov til at logere der om natten.

Det var en meget venlig og forekommende mand. Hans kone, Bodil var en lille pæn kvinde, lidt stram i sit væsen. Om aftenen, da lyset blev tændt, sad vi rundt om bordet: Ægteparret, karlen og jeg og havde en hyggelig og fornøjelig passiar. Jeg tog mit eksamensbevis frem og foreviste det for Hans Pedersen.

I fysik havde jeg temmelig godt+. Det er nok en stor karakter, sagde Hans Pedersen. Han syntes den fyldte så meget. Hvad jeg svarede husker jeg ikke, og om det var hans luskeri, eller det var uvidenhed om karakterens værdi, der havde lagt ham nævnte bemærkning i munden, ved jeg ikke. Efter det kendskab jeg senere har fået til den brave Hans Pedersen,

kunne det lige så godt være det ene som det andet. – Vi sad som sagt og havde det godt, jeg fik Hans Pedersens merskummer at ryge på, og til sidst fik jeg anvist et godt nattekvarter. Jeg tror, det var ægteparrets eget soveværelse de havde overladt mig, og selv slået sig ned et andet sted i det store hus. Efter en god søvn stod jeg op om morgenen, spiste frokost og fik besked, om hvilken vej jeg skulle drage, for at aflægge en visit hos sognerådsformand Kr. Graversen, Houstrup, den nordligste by i sognet. Inden jeg nåede Houstrup, var jeg inde hos Martin Haahr, der var sognerådsmedlem. Han var noget tilbageholdende og ville ikke, som Hans Pedersen love at virke for min sag, hvad i grunden var det allerfornuftigste, da han jo ikke havde spor kendskab til mig.

Derefter vandrede jeg ad Houstrup til, fandt let Kr. Graversens gård, hvor jeg blev modtaget af en ældre lille kone, Kr. Graversens hustru. (Han var ikke selv tilstede, men hun lod gå bud fter ham, og et øjeblik efter var han der). Jeg fortalte ham, hvem jeg var, og at jeg ønskede at blive ansat som skolemester udi den stad Dyreby.

Han spurgte mig om forskelligt, bl.a. om jeg kunne synge. Jeg måtte jo tilstå, at sang just ikke var et af mine bedste fag. Ja, erklærede han, de havde fornylig fået en ny degn i Henne, som også havde sagt, at han ikke duede til sang, men samme degn, Rølle hed han, var alligevel en habil kirkesanger, han mente, det var blot beskedenhed, når jeg sagde, jeg ikke havde sangens gave, og han ønskede at høre mig kvæde et eller andet. Jeg tog så fat og sang, falsk naturligvis: »Her kommer Jesus dine små«. Det var helt godt, syntes han. Der hang en gammel violin på væggen. Jeg tænkte, da det var gået så godt med sangen, at det var bedst, at jeg også viste min dygtighed som violinvirtuos, jeg kunne spille begyndelsen af »Århus Tappenstreg«. Jeg kilede så på med den, og det lod til, at manden var meget tilfreds med min præstation. Derefter kom konen med kaffe og kage, og da vi havde drukket en kop, blev der spurgt, om jeg ikke ønskede en kaffepunch. Jo tak, svarede jeg, idet jeg mente, det var bedst at vise mig fra min jævne folkelige side. Vi fik punchen, klinkede og drak, fortsatte passieren, hvorunder jeg måtte gøre rede for mine familieforhold.

Da han hørte, at min far havde været vinterlærer, kom vi til endnu bedre forståelse af hinandens gode egenskaber. Han havde nemlig også selv været vinterlærer. Vi var jo så på en måde lidt i familie. Jeg syntes svært godt om denne mand. Uopfordret gav han mig løfte om, at jeg skulle blive nr. 1 på listen, når indstillingen skulle foretages, og han sendte hilsen med hjem til min fader. Let om hjertet drog jeg fra Houstrup, da jeg nu var sikker på at få pladsen i Dyreby. Provsten havde jo lovet mig pladsen, blot jeg kom på listen, og Kr. Graversen havde lovet, at jeg skulle blive indstillet som nr. 1. Nu måtte jeg tænke på tilbageturen. Til Varde måtte den foretages på egne ben, men vejen skulle lægges over Dyreby, så jeg kunne få hilst på Jakob Hansen, der jo var sognerådsmedlem i Dyreby. Der var ingen tid at give bort, hvis jeg skulle nå det sidste tog der gik nordpå fra Varde. Jeg marcherede derfor af fra Houstrup med en vældig fart. I Kløvgård ville jeg forhøre om den letteste vej til Dyreby og traf uden for en gård en mand, der efter at have underkastet mig det sædvanlige forhør, betegnede mig den ønskede vej og til slut indbød mig på »en gång å drek«. Tilbudet modtog jeg, kom indenfor og blev bænket for en stor kande øl + en tallerken kager. Min vært var Kræ Kolle, fader til den godt kendte Peder Kolle, hvem jeg senere satte stor pris på, da jeg lærte ham at kende som en brav og ærlig mand, ret en af den gode slags bønder.

Fra Kløvgård daskede jeg med mål mod Dyreby. Den korteste vej gik gennem »Æ SØNDRING« og Neder Fidde, så efter en lille halv times forløb, stod jeg ved Dyreby skole, mit fremtidige arbejdssted. Der var ingen skole den dag. Jeg kikkede indenfor og tog lokaliteterne i øjesyn. Der var en skolestue med store og små borde, lange bænke, en bilæggerovn, et lille bord, beregnet til læreren, en stol, et par boghylder med en del pjaltede bøger. Det var inventaret. I den ene ende af hytten var der et langt, smalt værelse, i hvis ene ende der var anbragt en alkove. Det var beboelseslejligheden. Gulvet var af mursten. Et køkken, hvorfra der skulle fyres i skolens bilæggerovn, var der også. Herfra gik der en hønsestige op til loftet, der fungerede som brændselsrum.

Da jeg havde set alle disse herligheder, stak jeg i en fart af

til Jakob Hansens i Dyreby, præsenterede mig for ham, og han udtrykte sin glæde over, at der var nogen, der ville søge pladsen, og han lovede uopfordret, at han ville stemme på mig ved indstillingen.

Jeg var altså nu så vidt, at jeg var sikker på pladsen, og skønt den ikke hørte til de flotte, var jeg dog meget glad ved, at jeg i en nær fremtid kunne få ansættelse. Der var så mange af mine ligestillede, der drev om og ledte efter pladser, men ingen kunne få.

Foruden min ringhed var der ni andre, der søgte om pladsen i Dyreby, et bevis på, at der var overproduktion af seminarister.

Efter at have taget afsked med Jakob Hansen og familie, gav jeg mig på turen tilbage til Varde for derefter at komme med toget hjem. Jeg måtte skynde mig for at få tilbagelagt de 2½ mil, der var fra Dyreby til Varde. I portemoniksen var der netop så rigelig med mønt, at jeg dristede mig til at spendere en bajer på mig selv hos en værthusholder i Varde, Albert Sørensen, hed han, en meget kendt mand, og jeg havde tilstrækkelig tid tilbage til at løse billet fra Varde til Vemb, og endda en femøre tilbage. Det var resten af 10 kr., som jeg havde lånt hos min gode ven Kr. Balleby, inden jeg begav mig på rejsen. Klokkeren ca. fem, bumlede toget nordpå fra Varde, mellem 9 og 10 var det i Vemb. Her måtte jeg stå af og vandre de omtrent halvtredie mil til min fars hjem i Lomborg. Det var blevet over midnat, inden jeg nåede dertil. Min far var overmåde glad ved de meddelelser, jeg bragte ham om rejsens forløb og resultater. Han var en far, der var, som en far bør være. Altid glad, når det gik os hans børn godt, altid så omhyggelig for os, altid hjalp han med gode råd og stod os bi, såvidt han var i stand dertil. Han var også meget glad for at modtage hilsen fra Kr. Graversen, en mand han jo aldrig havde set. Men hans største glæde ved denne lejlighed var begrundet i, at han nu vidste, at jeg fik pladsen. Det var hovedsagen. Jeg tror nok, han ligesom også var lidt stolt over, at han havde en søn, der var seminarist. Selv havde han i sine unge år prøvet på at blive optaget på et seminarium, men han havde ikke nået det på grund af, at han manglede sangevne.

Fig. 1. Dyreby skole o. 1900. Skolen blev bygget i 1885 og var oprindelig tækket med strå. Foto i privateje.

Det blev sent eller rettere tidligt, inden vi kom til ro, far og jeg. Vi var glade ved hinanden og glade ved, at jeg så hurtigt kunne få plads og komme i arbejde.

Dagen efter meldte jeg mig i Balleby, hvor man også var godt tilpas med rejsens heldige udfald.«

Far begyndte så sin lærergerning 15. oktober 1881. De første år var han ugift. I 1885 blev der bygget ny skole. I 1886 blev far gift med Hansine Ane Marie Pedersen, født den 1. juli 1862, datter af Peder Pedersen, født 1826, ejer af Gammeltoftgård og gift med Ane Mari Hansen, der var datter fra Næsbjerg Kirkegård, født 1827.

Min mormor døde, da mor var lille; men mor blev alligevel godt oplært i alt, hvad en gårdmandsdatter dengang skulle kunne, – f.eks. slagte et større dyr, og foruden de huslige arbejder i et køkken var mor god til at karte og spinde. Som ung kom hun ud at tjene i Varde hos en landinspektør, og også i et andet godt borgerhjem, hvor der var mange børn, hvad mor

lærte meget af. Desuden fik hun lært at sy i Varde i et halvt år, hvilket kom hende til gode, da vi børn efterhånden kom. Der var ingen, der havde så ejegodt et sind som mor. Hendes bror, morbror Peder fra Gammeltoftgård, skrev om hende i sine erindringer, at hans søster var den bedste kvinde, han havde kendt.

I de første mange år som lærer underviste far selv alle børnene – mellem 40 og 50 i en klasse. Nogle af eleverne måtte da, når de skulle skrive i skrivebog, lægge bøgerne i vindueskarmene og stå op og skrive. Først i 1897 blev der ansat en vinterlærerinde. Far holdt også efterskole for de unge. Jeg husker, aftenskoleholdet forærede mor og far en sofa, et andet år et rundt bord og fire stole. Så holdt mine forældre en fest for dem i skolestuen, hvor far spillede, og de unge dansede. Mor havde haft travlt med at bage store julekager til kaffen. Skoleeleverne gav gerne mine forældre julegaver, og der blev så også festet for dem.

Mens vi var børn holdt vi sommetider pige, da mor ofte var syg og lå i sengen. Det kneb så med økonomien, så far fik gæld foruden læsegælden. Men vi børn følte kun hyggen ved at være hos vore forældre, der var så gode imod os, holdt mørkning og legede med os, og de var næsten altid hjemme. Når far holdt andagt med os, fremsagde de største af os imellem hver et skriftord, og jeg husker endnu, at min store bror Peter Bagger lærte mig at bede med egne ord, da jeg var en lille pige og havde bedt mit aftenvers i sengen.

Far holdt hver dag skole fra kl. 9 til 16 med en times middag. Det er, som føler jeg endnu samværrets glæde, når vi otte samledes om middagsbordet, og fader diventerede os med at-tisk salt. I skolen sang vi hver dag morgensang, og fader bad trosbekendelsen og fadervor. Derefter var der en times religion efter den Koldske metode, og ikke som både mor og far havde haft det i deres børnedage, da de skulle kunne lærebog og bibelhistorie udenad. I dagens løb fik vi to timers dansk, som far var særlig god til at lære sine elever.

Far var omkring århundredskiftet, i to somre på månedskursus i dansk på lærerhøjskolen i København. Det var i ferien. Det var meget spændende, når han kom hjem fra hoved-

*Fig. 2.
Lærer V. B. Jensen i 1901,
da han var 50 år gammel
og var på kursus i København.
Foto: Fr. Søndenbro.*

staden. En sommer havde han flere stråhatte med hjem til os piger, de var købt i udsalg for 10 ører pr. stk., og der var bånd til at pynte dem med. Dengang gik alle med hovedbeklædning – også børnene.

Efterhånden sled skolen så meget på far, at han tænkte på at søge sin afsked. Det gjorde han i 1907 på grund af sygdom. Han købte så en lille ejendom i Skyhede ved Outrup, for at vi børn kunne få noget at bestille. Før vi flyttede derop, havde bror Bagger en sommer som 14-årig haft plads hos en gårdmand i Overfidde og jeg havde som 11-12 årig to somre været hos de gode folk Jakob Hansen og Mætt-Kjærstin, så vi var ikke helt uden kendskab til landbrug.

Vore forældre tænkte nu på, hvordan de trods fattigdommen skulle få os børn uddannede, så vi kunne klare os selv. Og det lykkedes med Guds hjælp, så godt for dem, at vi alle seks blev lærere og lærerinder. I Vestjylland havde man dengang den vestjyske skoleordning, der bestod i, at de ældste elever gik i skole en halv dag om ugen om sommeren, men til gengæld fik 6 timers undervisning hver dag i vinterhalvåret. Der var brug for vinterlærere og lærerinder.

Provsten for Øster og Vester Horne herreders provsti, bekendtgjorde hvert år i begyndelsen af nittenhundredtallet da-

gen, da prøven for vinterlærere og lærerinder skulle finde sted. De unge, der ville gå lærervejen, meldte sig så og mødte op hos provsten, der i en skole, med hjælp af et par lærere, overhørte dem i de forskellige skolefag, hvorefter de fik bevis for at være skikkede til at kunne undervise i en vinterskole. Denne lille »provsteeksamen« skulle så gerne suppleres ved at søge at få forskellige af statens kurser, f.eks. et tomåneders kursus i håndgerning på Th. Langs seminarium, så man fik eksamen i dette fag. Det kunne efterfølges af et månedskursus i kjolesyning i København, så at man fik lejlighed til at se museerne og andet derovre. Der var andre kurser man kunne tage: Gymnastik, boldspil, svømning, husflid m.fl. Fire af os tog eksamen i orgelspil ved Ribe seminarium, og blev organister ved siden af lærergerningen. Senere læste nogle af os videre.

Når jeg nu tænker tilbage på vore kære forældre, må jeg mindes, hvad Ludvig Schrøder sagde, da de første højskoler oprettedes: »Livet er tomt, når man ikke lever for andet end sit eget jeg«. Mor og far levede for noget større – for deres børn, som de opdrog i Guds frygt og nøjsomhed, hvilket, står der i skriften, er en stor vinding. »Bed og arbejd«, skrev far tit til os. Aldrig kan vi takke Gud nok for vore kære gode forældre.

Sønnen Valdemar Dalgård Jensen, fortæller:

Da far som 26-årig kom på Blågård seminarium, fik han følgeskab af en ung mand, der også ville læse. Det var den senere kendte lærerbogsforfatter og julebogsudgiver J. Gr. Pinholt. Han var en halv snes år yngre end far. Hans forældre, der boede i nærheden af fars hjem, var glade for, at de to kunne samfundsborgere. I særdeleshed underviste han eminent i både mundtlig og skriftlig dansk, i hvilke fag han selv som ældre lærer rejste til København, for at udvide sin horisont på kurser der. I foråret 1907 blev far bevilget afsked med pension. Jeg mener hans slutløn var ca. 1400 kr. årligt samt bolig, brændsel og have. Hans pension blev kun 1020 kr. årligt, der i de første år blev udbetalt med 255 kr. pr. kvartal. På den sidste skoledag i Dyreby kom de nostalgiske følelser frem, der var næppe et tørt øje i klassen, da far tog afsked med sine elever.

Fig. 3. Lærer V. B. Jensen, hans kone og vinterlærerinden, Metha Nielsen fra Outrup sammen med skoleeleverne 1906-1907. Fot. i privateje.

følges ad. De mente vel nok, at den ældre kunne være til hjælp og beskyttelse for den unge. Pinholts og fars venskab holdt til langt op på deres gamle dage.

Tiden efter pensioneringen

Da far havde virket i skolens tjeneste i Dyreby fra 1881 til 1907, søgte han sin afsked på grund af dårligt helbred. Det var en mavesygdom samt gangbesvær, der var de værste gener for ham. Fattigdom og en overfyldt klasse, med børn fra de fire ældste årgange er i sig selv naturligvis ingen sygdom; men disse faktorer kan godt virke sygdomsbefordrende. Far var i almindelighed anset for at være en dygtig og samvittighedsfuld lærer. Han ikke alene dygtiggjorde eleverne i de lovbefalede fag, men han påvirkede dem også til at blive gode, nyttige

Lærerhjemmet i Dyreby blev ombyttet med et husmandssted i Skyhede ved Outrup. På den tid flytningen skete, var de fire af børnene ukonfirmerede. Tre piger: Maren, Sine og

Elisabeth på henholdsvis 13, 11 og 8 år, samt en dreng på knap 5 år. De to ældste børn, Bagger på 19 år og Maria på 16 år, var fløjet fra reden. De ville gerne begge to gå i fars fodspor som lærere. Men det kneb unægtelig at skaffe penge til uddannelsen. Far kunne nok give dem de nødvendige kundskaber, så de kunne bestå prøven, der gav adgang til at blive vinterlærere. Bagger var vinterlærer i tre vintre, og blev derefter optaget på Gedved seminarium som 21-årig i 1909. Han fik sin lærereksamen i 1912. Maria blev vinterlærerinde i 18-års alderen. Hjemmet i Skyhede blev et helt lille kultursted. Far skaffede af og til store bogpakker hjem fra biblioteket, han læste ofte højt for familien, særlig i de lange vinteraftener. Men det almindelige var måske nok, at hvert af familiemedlemmerne havde sin egen spændende bog at læse i. I ferietiden om sommeren, og når de store børn ellers var hjemme, lød tonerne fra Marias orgel og Bagers violin ud i æteren, så naboerne undertiden stod stille og lyttede. Med hensyn til det materielle hørte der 7-8 tdr. land til ejendommen, der ved købet havde en besætning på to køer, en kvie, et par grise, nogle får og en del høns. Men alt arbejde, der skulle udføres med heste, måtte der lejes til. Det var mest naboerne, der gjorde den slags arbejde for en rimelig betaling. Daglønnen var ikke stor i disse tider, så det lille landbrug blev et godt supplement til pensionen. Men noget at råbe hurra for i økonomisk henseende var der alligevel ikke. Der blev i hvert fald til føden og klæderne, og af disse to menneskelige behov blev førstnævnte prioriteret højest. Far sørgede altid for, at hans familie fik en god, sund og nærende føde. Den frie stilling som landmand med arbejde i den friske luft havde også en navnlig indflydelse både på forældrene og børnene, der havde en stor tumleplads ude i den fri natur.

De kom hurtigt i kontakt med nabobørnene og legede forskellige lege med dem. Det var særlig i middagstiden og om aftenen, når arbejdet var endt. I en nærliggende bæk samledes ofte i den varme sommertid en 6-8 børn, der vadede og undertiden badede i det rislende vand. Der blev også ind imellem konkurreret om at springe over bækken på et bestemt sted. Det var ikke alle, der nåede over, og de, der plumpede i, blev

gerne drillet af de andre med, at de havde stukket en ordentlig »lårgedde«. Om vinteren var det isen og sneen, der trak. I ca. seks år levede far, og hans efterhånden mindre og mindre hjemmевærende familie i Skyhede. Imidlertid havde den ældste søn, som føromtalt, taget lærereksamen og var blevet vikar i fars gamle embede i Dyreby. Lærer Pedersen, der havde været der i ca. fem år, var bleven lærer ved Lydum skole. Efter vikariatet fik Bagger stillingen som lærer i Dyreby. Det var denne begivenhed, der bevirkede, at far solgte ejendommen i Skyhede, og kom til at bo hos sønnen, der boede som ungkarl i den ret store lejlighed. Det var i foråret 1913 denne flytning skete, og det var ved den tid den yngste af pigerne Elisabeth blev konfirmeret. Så var der kun en ukonfirmeret tilbage, en dreng på knap 11 år. Han kom så pudsigt nok til at gå i skole hos sin storebror i de sidste 3½ år af sin skoletid. De fire døtre tog efterhånden alle organisteksamen, og kom også alle i en kortere eller længere årrække til at spille i landsbykirker. De blev også alle fire vinterlærerinder. Den ældste Maria var det i over 40 år og var omtrent lige så mange år organist. Hun underviste også undertiden i tysk og engelsk. Disse sprog havde hun tilegnet sig i sine unge år hos private sproglærere.

Maren Birgitte var vinterlærerinde en halv snes år, derefter tog hun på forskoleseminariet i Vejle, og efter endt eksamen blev hun forskolelærerinde i ca. 25 år. De sidste år af sin lærergerning underviste hun i et lærerembede for seminarister. Den tredje i rækken Sine blev husassistent forskellige steder, derefter husbestyrerinde et årstid, hun var også vinterlærerinde en eller to vintre.

Men da mor døde i foråret 1920, kom hun hjem til far, og var husbestyrerinde for ham i nogle år. I den tid var hun også organist ved Henne kirke. Da hun var ca. 32 år blev hun syg og døde nogle år senere. Den yngste af døtrene Elisabeth havde mange interesser, særlig musik og gastronomi, og på sine lidt ældre dage blev hun lokalkendt som kunstmaler. Gennem 25 år drev hun et badepensionat ved Henne strand. Om vinteren var hun lærerinde, så de to gøremål passede som fod i hose. Den yngste af flokken Valdemar kom i lære 1 november 1918 i Billum brugsforening. Efter fire års læretid

var han kommis i flere år i tre forskellige brugsforeninger, afbrudt af et højskoleophold. Kort fortalt, han følte lyst til at gå i sine forfædres fodspor, opgav derfor handelsvejen og blev efter nogen tids forberedelse optaget på Ranum statsseminarium i 1930. Han fik lærereksamen tre år senere.

Da far og mor efter 5-6 års ophold forlod Bagger i Dyreby skole, flyttede de til Henne stationsby, hvor de midlertidigt boede i en mindre lejlighed, men efter nogle måneders forløb blev jordemoderboligen ledig. Jordemoderen Ingeborg Elmerdahl var fraflyttet huset, idet hun var bleven gift med mejeribestyreren på Henne mejeri, R. Elmerdahl. Ingeborg Elmerdahl var datter af husmand Jens Sillesen Jensen, Dyreby, hun havde gået i skole hos far og var glad for at leje huset ud til ham. Det var et godt hus, og i det levede far resten af sit liv. Han havde den sorg at miste mor nogle måneder efter indflytningen. Hun døde 5 maj 1920, knap 58 år gammel. Far var få dage før fyldt 69 år, og da han som før omtalt var handicappet, kunne han ikke klare sig selv, men her kom hans døtre ham til hjælp. Det blev som før sagt nr. tre af pigeflokken, Sine, der i de første år tog det som et heldagsjob at passe huset og sin far. Senere, da hun blev syg, trådte Elisabeth til. Da hun begyndte sin pensionatvirksomhed i 1932, kom den ældste datter Maria ind i billedet og passede far de to sidste somre inden hans død. Den næstældste datter, Maren Birgitte, havde helårsplads, men i ferietiden kunne hun godt tage et nap med, og far var lykkelig over, at han ikke behøvede fremmed hjælp.

Med hensyn til hans disciplinære evne udtaler hans yngste datter: Engang roste nogle forældre ham for hans gode disciplin i skolen. Dertil svarede han: »Det er ikke mig, der holder disciplin i skolen, men I forældre«. – En sommer kom en ny dreng fra et andet sted i skolen. En dag blev læreren kaldt ud midt i en time, så snart han var ude af klassen, for den ny dreng op på ryggen af en anden elev og sagde: »Nu skal det gå lystigt til!« Alle de andre børn kikkede forundrede på ham, men blev rolig siddende og passede deres arbejde, hvorefter den nye elev flov listede ned på sin plads igen.

I årene efter pensioneringen kom der af og til nogle gamle

elever og besøgte min far, hvilket var til stor glæde for ham. Engang imellem fik han også besøg af sin bedste seminariekammerat, J. Gr. Pinholt. Trods sygdom og fattigdom levede far alligevel et rigt liv. Han fulgte godt med i tidens rørelser og i litteraturens verden. Desuden søgte han ofte tilbage til de gamle klassikere: Holberg, Blicher, H. C. Andersen, Bjørnson og Ingemann, som hans børn også blev opflasket med, samt en hel mængde andre forfattere. Han og vennen Pinholt havde hver sit mundheld til os børn: Bed, arbejd og spar! (far) – Pas på din sundhed og dine penge! (Pinholt) – Begge formaninger var gode og velmente.

Far var glad og taknemlig over, at han slap for fremmed hjælp på sine gamle dage. Dette og en sund levevis, i alt fald hvad føden angik, gjorde nok sit til, at han trods sine svagheder opnåede en alder på næsten 82½ år. Han døde den 1. oktober 1933.

*Maren Birgitter Jensen er født den 29. januar 1894. Som 17-årig begyndte hun som vinterlærerinde, i 1923 tog hun på forskoleseminariet i Vejle, hvorfra hun blev dimitteret i 1925. Fra sine unge år havde hun organisteksamen samt flere kurser i håndarbejde og gymnastik. I ca. 25 år virkede hun som forskolelærerinde og organist i Himmerland. De sidste år af sin lærergerning underviste hun i et lærerembede for seminarister.
Adresse: Stranduejen 482, 6854 Henne.*

Mit ophold på Esbjerg Arbejderhøjskole sommeren 1919

Meta Stegmann beretter

ved Jørgen Dieckmann Rasmussen

Inden for de seneste år er der blevet offentliggjort flere erindringsartikler eller uddrag af dagbøger, der belyser forskellige sider af højskolens historie. I alle tilfælde har der været tale om grundtvigsk-prægede højskoler. Men i begyndelsen af dette århundrede fandtes der faktisk en anden højskoletype: arbejderhøjskolen. I Esbjerg var J. P. Sundbo drivkraften i en sådan skoles oprettelse. Han var redaktør af *Vestjyllands Socialdemokrat* og socialdemokratisk byrådsmedlem i Esbjerg. Hans bestræbelser kronedes med held i 1910, da skolen kunne starte med sit første elevhold i lejede lokaler. 1916-1917 fik skolen mulighed for at opføre sin egen bygning. En elev fra en af de første årgange i de nye lokaler fortæller her om sin baggrund og sine oplevelser.

I vinteren 1918/1919 var jeg blandt de mange, der blev ramt af den spanske syge. På det tidspunkt tjente jeg som ung pige hos en tømrermester i Alslev. Det var en stor familie med mange børn. Af husstandens ti personer gik kun mester og jeg fri i lang tid; men til sidst blev også vi ramt, og lægerne stod magtesløse over for sygdommen. Det var frygteligt. Ingen steder var der hjælp at hente, for hele landsbyen var ramt. Men vi kom da heldigvis igennem det uden dødsfald.

Oven på den vinter mente min mor, at et højskoleophold lige var sagen – og det foreslog hun mig så. Tanken lå mig ikke fjernt, omend tidspunktet nok var noget overraskende. Jeg var jo kun 18 år. Vi diskuterede nemlig ofte højskole-spørgsmålet derhjemme. Min mor havde selv været på Sorø højskole i 1890'erne, og hun talte med stor begejstring derom. Min far syntes også om ideen, skønt han ikke selv havde været på højskole. At jeg skulle på netop Esbjerg Arbejderhøjskole var hverken de eller jeg et øjeblik i tvivl om. Selv om min mor havde været på grundtvigsk højskole og var en dybtfølt kristen

Fig. 1. Esbjerg Arbejderhøjskole. Gl. Vardevej 80, opført 1916-1917. Foto Byhistorisk Arkiv, Esbjerg.

uden på nogen måde at ville missionere, var hendes fulde hjerte ved arbejderbevægelsen. Det var min fars også, selv om han en periode i 1890'erne havde været gårdejer. Da det havde vist sig ikke at kunne gå, havde mine forældre solgt den for at ende i Esbjerg, hvor min far blev ansat som maskinarbejder.

Vi beskæftigede os meget med arbejderbevægelsen derhjemme, for begge – men måske min mor især – var overordentlig politisk bevidste. Der blev snakket meget politik. Far var en tid lang kasserer i fagforeningen, og han gik på aften-skole for at dygtiggøre sig. Begge var flittige lånere på biblioteket i Danmarksgade, og det var især den oplysende litteratur, de interesserede sig for. Vi holdt *Vestjyllands Socialdemokrat*, som blev flittigt læst. Den bragte jævnlige værker som *Pelle Erobreren*, *Ditte Menneskebarn* og lignende som føljetoner, og dem plejede mor at læse højt. På den måde stiftede jeg bekendtskab med nogle af arbejderlitteraturens hovedværker.

Men nu tilbage til arbejderhøjskolen. Min mor var meget fascineret af redaktør Sundbos tanker om »den røde borg«, der skulle give unge fra byen samme mulighed for at komme på højskole, som unge fra landet længe havde haft. Hun kunne nok ikke sige sig helt fri for at have medlidenhed med ham på grund af de mange, hårde og i vore øjne uretfærdige angreb, han blev udsat for på grund af sit politiske engagement. Dog må jeg indrømme, at jeg ikke altid havde set på ham med positive øjne. Han var nemlig en af drivkræfterne bag bestemmelsen om, at byens børn skulle være inde, når kirkeklokken ringede ni om sommeren og syv eller otte om vinteren. Vi var væk fra gaden, men en lun sommeraften kl. kvart over ni var han ikke populær blandt byens børn!

Mit helbred var som nævnt en væsentlig grund til, at højskoleopholdet kom til at falde netop i sommeren 1919. Men helt så uforberedt, som det måske tager sig til ud til, var det nu ikke. Gennem det foregående år havde mor sparet op af fars ugeløn på 17 kr., så de var i stand til at forære mig opholdet. I sin tid havde mor selv måttet finansiere sit højskoleophold uden nogen form for støtte hjemmefra, og det syntes hun ikke skulle overgå hendes eneste barn, så jeg fik hele opholdet. Glad var jeg, for man kunne jo ikke tjene en særlig stor løn på det tidspunkt. I den plads, jeg var i, tjente jeg 15 kr. om måneden, og prisen for at komme på højskole var 40-50 kr. om måneden.

Alt blev altså klaret, så jeg kunne sige pladsen op. Tømrermesteren, jeg tjente hos, sagde intet til, at jeg skulle på »den røde højskole«; men en håndværkermesterfamilie med mange børn sad heller ikke for godt i det. I maj 1919 kunne jeg derfor drage til den nybyggede højskolebygning på Gl. Vardevej for at starte mit fem måneders højskoleophold. På det tidspunkt havde sommerskolen to kurser af forskellig varighed: et tremåneders og et fem-måneders kursus – begge for piger. Der var ikke blandede hold, idet skolen kørte med rene karlehold om vinteren. Det var ikke noget stort hold, der startede på sommerskolen i 1919. Så vidt jeg husker, var vi 13 stykker. Nogle enkelte var fra Esbjerg, mens resten kom fra forskellige steder i landet. Selv om vi var så få, nåede vi imidlertid aldrig

Fig. 2. Det fælles vaskerum på Esbjerg Arbejderhøjskole. Foto 1929. Byhistorisk Arkiv, Esbjerg.

at blive en fasttømret gruppe, og det, man forstår ved højskolekammerater, fik jeg ingen af. Formodentlig var en væsentlig grund hertil, at eleverne langt fra alle havde valgt skolen, fordi der netop var tale om en arbejderhøjskole. Men skolen var også selv lidt skyld i, at den ikke fik et mere bevidst elevgrundlag. Så vidt jeg husker, fremhævedes det ikke i skolens annoncer i de københavnske aviser, at skolen i sin grundholdning afveg fra andre højskoler. Pengene i arbejderklassen var små, og en forholdsvis nystartet højskole havde brug for alle de elever, den overhovedet kunne få. Blandt andet husker jeg blandt eleverne et par københavnerpiger, der faktisk sad i overordnede stillinger, og som vist langt fra var overbeviste socialister.

I 1917 havde Arbejderhøjskolen kunne indvie sin egen bygning på Gl. Vardevej. Set med nutidige øjne var der ikke tale om vild luksus; men sammenlignet med andre højskoler var bygningen afgjort tidssvarende. For eksempel var vi kun to på hvert værelse mod andre skolars fire. Men højskoleelever i dag ville næppe bryde sig om fælles vaskerum eller senge med

Fig. 3. Interiør fra Arbejderhøjskolens køkken. Foto 1928. Byhistorisk Arkiv, Esbjerg.

træbunde. Sækkelærredsmadrasser havde vi også. Træbundene i sengene var nu ikke at foragte, for de gav anledning til megen spas. Til vore fornøjelser hørte at pille brædder ud af værelseskammeratens seng, så hun gik på gulvet med madras og det hele ved sengetid. Af den grund kneb det sommetider med, at der var ro på værelserne kl. 22, som foreskrevet var. Kosten afveg ike fra andre højskole. Der var tale om typisk højskolekost, hvilket vil sige, at maden var så tarvelig, som den overhovedet kunne blive. Men det var nu heller ikke nemt at gøre den lækker, for vi led endnu under rationeringerne fra krigens tid.

Vores dag startede kl. 7 om morgenen, hvor vi stod op og gik til det fælles vaskerum for at vaske os. Derefter spiste vi morgenmad, hvilket varede til kl. 8, hvor undervisningen begyndte. Afbrudt af små, korte pauser strakte undervisningen sig til kl. 12, hvor vi fik middagsmad, og efter middagspausen startede undervisningen påny for at fortsætte indtil aftenmaden, kun afbrudt af mindre pauser. Om aftenen havde vi fællessang, foredrag eller anden form for fælles adspredelse. Dog

betød onsdagene og søndagene en afveksling i dette program. Om onsdagen havde vi selv køkkentjenesten m.v., så personalet kunne få fri. Om søndagen var vi ofte på udflugt. Blandt andet var vi i Sig og på Fanø. Også i den daglige undervisning kom vi tit ud i det omgivende samfund. Virksomhedsbesøg var der indlagt mange af i programmet. Jeg kan for eksempel huske et besøg på Esbjerg Krystalisværk. Det imponerede mig meget at se, at man kunne fremstille is kunstigt. Det var noget ganske nyt dengang. Min mor var imidlertid ikke så imponeret over alle disse ekskursioner om søndagen, men det skyldtes nok lige så meget, at det kostede 1 kr. ekstra hver gang, vi skulle afsted. Det var dog ikke alle ture, der var udgifter forbundet med. Blandt andet husker jeg, at vi en søndag eftermiddag gik ud til Tarp Kro sammen med frøken Alkærsig for at danse svenske folkedanse og lege i kroens have. Men vi købte ingenting.

Det var med store forventninger, jeg mødte på skolen. Faktisk glædede jeg mig ligefrem. En af de ting, jeg især havde set frem til, var sangundervisningen. Jeg har altid holdt meget af at synge, og mine forventninger blev da også indfriet. Vi havde frøken Alkærsig. Vi sang Aakjær og lærte alle de nye arbejdersange, der var kommet frem. Salmer var derimod bandlyst. frøken Alkærsig¹. Vi sang Aakjær og lærte alle de nye arbejmed. Hun underviste også i engelsk. Det var for resten dejligt at få sine kundskaber udvidet på det felt. Jeg havde nemlig haft engelsk i femte, sjette og syvende klasse; men det var jo efterhånden nogle år siden. Håndarbejde faldt det også i hendes lod at undervise i. Vi fik hurtigt den vane at bringe vort håndarbejde med i de andre timer. Blot hed det sig, at det ikke gik i Sundbos mandagstimer i foredragssalen, men jeg var dristig nok til at forsøge mig, og han sagde ikke noget. Også folkedans – det var især svenske danse, vi dansede – og gymnastik varetog frøken Alkærsig. I gymnastik oplevede vi for øvrigt en pudsig episode. En af eleverne, en »ældre« pige på 27 år, der sad i en ledende stilling et eller andet sted i København, brugte korset, og det krigedes hun med frøken Alkærsig om. Til sidst måtte det af. Vi vestjyder holdt med frøken Al-

så kunne han læse op. Vi piger brød ud i gråd, når han læste *Terje Vigen*. Vi elever skulle også læse højt. Jeg læste hurtigt og fik ikke altid alle ord med. Meningen var det vigtigste efter min opfattelse, men deri var Brændeskov ikke enig. Hver gang, et ord blev udeladt, for han op.

Sundbos timer var placeret hver mandag formiddag. Jeg husker endnu tydeligt, hvordan han kom gående i skarpt trav ned ad Kongensgade. Særlig fængende som underviser var han nu ikke – nærmest tør vil jeg sige. Blandt andet samfundslære tog han sig af. I den forbindelse gennemgik han tidligere tiders danske styreformers som for eksempel enevælden. Grundloven blev også draget frem. Da han kom til bestemmelsen i § 84 om, at enhver stærk og rørig mand var forpligtet til at forsvare landet, undlod jeg ikke at indføre min egen kommentar dertil i optegnelsesbogen: »Selv om der er sandsynlighed for, at han aldrig kommer hjem igen, og for at hans kære lider nød«. Finansloven tog Sundbo også frem. I den forbindelse nævnte han, at statens gårde Favrholm og Trollesminde, der var bortforpagtede, ikke nær gav det udbytte, de kunne. Statsbanernes personbefordring indbragte ca. 23 mill. kroner, godsbefordringen 42 mill., post 6 mill. Postvæsenets indtægt var ca. 22 mill. kr. Det er lidt andre beløb end dem, vi kender i dag. Sundbo underviste også i litteratur. Han fortalte blandt andet om Henrik Pontoppidan, Herman Bang, Jakob Knudsen, Johan Skjoldborg, Martin Andersen Nexø og Jeppe Aakjær. Under gennemgangen af I. P. Jacobsens forfatterskab læste han højt af *Marie Grubbe*, som rørte ham til tårer.

Det skuffede mig imidlertid, at Sundbo aldrig beskæftigede sig med politik. Ja, han veg nærmest udenom. Jeg var som nævnt vant til politiske diskussioner hjemmefra og havde håbet, at Sundbo ville kaste sig ud i hede politiske debatter; men det gjorde han altså ikke.

Oluf Bertolt underviste vist også i samfundslære, eller var det økonomi? I hvert fald indeholder min optegnelsesbog et par referater af Bertolts foredrag om socialøkonomi. Men Bertolt var meget ung og gjorde ikke noget særlig stort indtryk på mig.

Fig. 5. En afveksling under opholdet var besøget i sommeren 1919 af sønderjyder, der havde kæmpet på tysk side under første verdenskrig og nu var på vej hjem fra krigsfangenskab i Afrika. De ankom med skib til Esbjerg og overnattede en nat i Arbejderhøjskolens gymnastiksal. Mændene var så dårlige i tøjet, at byens herre-ekviperingshandlere skillingede sammen til nyt tøj til dem. Derfor har de ens hatte på. Meta Stegmann ligger knælende til højre i kjole med matroskrave. Yderst til højre ses skolens forstander Rasmus Vind og Frue. Foto: Byhistorisk Arkiv, Esbjerg.

Forstander Rasmus Vind underviste både i botanik og stjerne­lære. Han fik mig sat i gang med et herbarium, men stjerne­læren interesserede mig ikke. Jeg husker, at han engang nævnte over for mig, at han var ked af, at ikke også hans foredrag blev refereret i min optegnelsesbog. Det var ikke, fordi jeg havde noget imod manden, men al det stjernevæsen kunne jeg ikke se nogen grund til at gemme for eftertiden. Så meget fik jeg da ud af undervisningen, at jeg lærte at finde Karlsvognen. Frøken Alkærsig var den af lærerne, vi fik det varmeste forhold til; men det var også hende, vi tilbragte mest tid sammen med. brændeskov var for eksempel lærer uden for skolen, og selv om han havde sin bopæl på højskolen, var han ofte borte. Bertolt var journalist på *Vestjyllands Socialdemo­krat* og boede ikke på skolen, så ham så vi kun i timerne. Alligevel havde vi et godt forhold til ham. I oktober 1919,

altså efter sommerskolens ophør og inden vi skulle tiltræde vore nye pladser pr. 1. november 1919, gav han ofte os fire Esbjerg-piger fra sommerskolen de teaterbilletter, han fik som teateranmelder. Ikke siden har jeg været så ofte i teatret som dengang, for Esbjerg var virkelig en teaterby på det tidspunkt.

Udbyttet af højskoleopholdet levede ikke helt op til forventningerne – i hvert fald ikke til min mors. Vi diskuterede forløbet, når jeg aflagde mine forældre besøg, og siden i den måned efter højskolens afslutning, hvor jeg boede hjemme, inden jeg skulle i min næste plads, blev der rigelig lejlighed til at tage det op til revision. Min mors hovedindvending var, at udbyttet langt fra lå på linie med det, hun selv havde fået med hjem fra sit ophold på Sorø Højskole i 1890'erne. Hendes hovedanke var imidlertid, at det ikke slog stærkt nok igennem, at der var tale om en arbejderhøjskole – og deri var jeg ganske enig med hende. Flere af lærerne var for eksempel ikke socialister. Det gjaldt R. Brændeskov, og den unge og grønne Bertolt var vist heller ikke blandt de stærkeste i troen. Forstander Rasmus Vind tilhørte heller ikke de mest røde socialister; men han havde andre kvalifikationer, som en højskoleforstander skulle have. Han var kendt som en dygtig gymnastikleder og var vant til at omgås unge mennesker. Da pengene i arbejderklassen var små, og elevgrundlaget derfor ikke stort, skulle man jo nok også være forsigtig med at lave en alt for rød højskole. Det kunne jo skræmme nogle bort. Nu tror jeg imidlertid også, at det kneb mest med de politiske diskussioner på pigeholdene. Så vidt jeg ved, var der hede politiske diskussioner på karleholdene, ikke mindst da syndikalisterne havde vind i sejlene.

Selv om udbyttet ikke levede op til forventningerne, gjorde opholdet nu godt – ikke mindst for en rekonvalescent som mig. For os, der kom fra det arbejdende liv, var det jo en sand svir ikke at skulle arbejde fra tidligt til silde hver dag, sådan som vi ellers var vant til. Og ærlig talt voksede jeg da også en hel del i modenhed ved opholdet. Hjemmefra var jeg vant til at høre megen snak om politik, men jeg deltog ikke selv i diskussionerne. Det forsøgte man derimod at tvinge os til på højskolen, altså at lære os at formulere os og træde offentligt frem.

Fig. 6. Arbejderhøjskolens foredragssal 1928. Daværende forstander Julius Bomholt taler. – Som det ses på tavlen, var holdningen til socialismen blevet tydeligt mere afklaret i løbet af 1920'erne. Foto Byhistorisk Arkiv, Esbjerg.

Især frøken Alkærsig udfoldede store bestræbelser på dette felt. Hun ligefrem pålagde os at holde taler, men de fleste elever trykkede sig ved at træde frem, ja faktisk var der ingen, der ville. Til sidst havde de dog held til at overtale mig. Det var ikke, fordi jeg manglede noget at tale om, nej, jeg havde skam meget på hjerte, men det at skulle formulere sig over for andre var jeg ikke varm på. Da jeg imidlertid havde sagt ja, var der ingen vej tilbage. Jeg husker det tydeligt endnu. Emnet var noget om kvindens stilling. Det var meget aktuelt, da kvindelig valgret var ret ny. En af de ting, jeg fremhævede, var, at kvinder efter min opfattelse havde meget at lære af mændene. Mens mænd kunne stå sammen i fagforeninger og støtte hinanden, interesserede kvinder sig snarere for at kritisere hinanden. Jeg nævnte også, at kvinderne efter min opfattelse skulle overtage styret, fordi det ville udelukke al krig. De ville ikke kunne finde på at sende deres sønner i krig.

Holdkammeraterne klappede ivrigt efter foredraget, men

det manglede også bare, når de nu selv havde tvunget mig til at stå frem. Men bortset fra denne ene gang kom det ikke til særlig store diskussioner. En del af forklaringen herpå var jo nok, at vi var så få. Derimod gik det bedre med diskussionerne ved de senere elevmøder, hvor gamle højskoleelever, både karle og piger, satte hinanden stævne. Disse sammenkomster varede tre dage, og ofte har jeg følt, at jeg ved disse lejligheder fik diskuteret mere end under hele mit højskoleophold. Karlene førte an i de politiske diskussioner, men jeg holdt mig nu ikke tilbage.

Min mor blev som nævnt meget præget af sit højskoleophold. Hun har fortalt, at hun en periode hørte til »de kortklippede kvinder«, der gennem deres frisure markerede, at de brød med fortids skik. Mit eget udbytte var nu også mere end det at få mod til at træde frem og sige sin mening i forsamlinger. Selv om jeg var ung – måske endda for ung – og ville have fået mere ud af at komme på skolen på et lidt senere tidspunkt af mit liv – fik jeg øget min selvtillid i ikke ubetydelig grad. Det kom ikke mindst til udtryk, da jeg skulle ud at søge plads efter opholdet. Tømrmesteren fra Alslev, hvor jeg havde tjent, lige før jeg tog på højskole, ringede ganske vist og tilbød mig min gamle plads, men selv om lønnen nu var højere end tidligere, sagde jeg nej tak. Jeg havde bestemt mig for at lære husførelse og fik plads på en større gård på Vorbasse-kanten. Lønnen var 25 kr. Derudover krævede jeg ret til at sy på mit eget tøj om aftenen. Skik og brug var ellers, at man også arbejdede om aftenen. Men ville fruene have mig, måtte hun acceptere mit krav – og den pille slugte hun.

Til gengæld måtte jeg finde mig i den konservative oplæsning, der fandt sted om aftenen. Socialismen havde det ikke godt på de kanter.

Noter

1. Laura Alkærsig, g. Hedebo. D. 1937. Lærer ved Esbjerg Arbejderhøjskole 1917-21 og forstander samme sted 1921-24.
2. Rasmus Brændeskov. F. 1882, f. 1941. Lærer ved Esbjerg kommunale skolevæsen, lærer ved og forstander af Esbjerg Arbejderhøjskole 1910-25.
J. P. Sundbo. F. 1860, d. 1928. Redaktør af Vestjyllands Socialdemokrat, socialdemokratisk byrådsmedlem i Esbjerg, folketingsmand, lærer ved Esbjerg Arbejderhøjskole 1910-26.
Oluf Bertolt. F. 1891, d. 1958. Lærer ved Esbjerg Arbejderhøjskole 1915-22, senere sekretær og forretningsfører for AOF.
Rasmus Rasmussen Vind. F. 1868, d. 1952. Gymnastikpædagog. Forstander for Esbjerg Arbejderhøjskole 1910-21 og socialdemokratisk byrådsmedlem i Esbjerg 1915-21.

Meta F. Stegmann f. Christensen, født 1901, pensionist, Esbjerg.

Bibliografi

*H. K. Kristensen, Varde.
Bibliografi 1975-1982.
ved Søren Manøe Hansen.*

Denne bibliografi fuldender og afslutter den, der bragtes i FRA 1975.

Forkortelsen FRA = Fra Ribe Amt

1975

Liv og død ved vor vestkyst i ældre tid. *Vardensersamfundet I. 2 Lokalhistorien og Righistorien. Lokalhistorisk Journal* nr. 4. 16-17 Anmeldelser. FRA 375-377.

Nørre Horne Herred. 578 s.

1976

Skibsfart fra Ribe-Varde-Blåvandshukområdet i gammel tid. FRA 69-134 (fortsat fra 1974)

Til Visselbjergs bygningshistorie. FRA 256-265.

Besæningen på Bramming hovedgård 1774. FRA 284-285.

Besværet med mange penge. FRA 285-286.

Anmeldelser. FRA 287-291.

Kongehuset og Vestjylland gennem tiderne. 64 s. *Fællesskuet i Varde.*

Alfred Kaaes sidste sognebog. *Fortid og Nutid XXV* 684-686.

Om landsbykirkegårdens inddeling. *Folk og Kultur*, 121-133.

Fra modstanden mod løbedegneordningen. *Årbog for Dansk Skolehistorie.* 126-130.

1977

Skibsfart fra Ribe-Varde-Blåvandshukområdet i gammel tid. FRA 386-455.

Nogle sager fra ryttergodset. FRA 542-555.

Albert Fabritius. FRA 591-593.

Anmeldelser. FRA 594-597.

Kvong kirkes ejere og dens gamle kirkeprotokol. *Ribe Stiftsbog* 67-74.

Mandøpræstens tjenestepige. *Mandøposten* nr. 87.

Dårekisten ved Hospitalet. *Vardensersamfundet*, okt. nr. 4.

En dansk bondeskippers historie. 208 s.

1978

Svinedrifter. FRA 27-43.

Historisk Samfunds segl. FRA 193-198.

En vestjysk skippers lastningsbesværligheder. FRA 210-211.

H. N. Skade. FRA 214-215.

Anmeldelser. FRA 220-221.

Brøns præsten Christen C. Billum's barn. *Sønderjysk Månedsskrift* 304-305.
Gårdfællesskab. *Festskrift til Rigsarkivar J. Hvidtfeldt*, 273-289.

1979

Fra konsumtionen i Varde. FRA 409-422.

Torstenssonskrigen 1643-45 og kongetienden af Seem, Vilslev, Hunderup og nogle andre sogne i Riberhus len. FRA 423-428.

En Hjerding-tolder og hans virksomhed i sidste del af 1700-tallet. *Zise* 1.3-24.
Janderup og Billum sogne I. 339 s., medforfatter, medredaktør.

1980

Fra Vester Nebel kirke. FRA 499-526.

Strandinger 1763-1785 på kysten af Varde-Hjerding tolddistrikt. FRA 553-557.

Et angreb på Sønderside under Kejserkrigen og angrebets ledere. FRA 561-573.

Nogle træk fra Skast Herred under Carl Gustav krigen. FRA 614-622.

En instrumentist i aktion. FRA 623-624.

Lysesiv som lampevæger. *Mark og Montre* 93-95.

Ribe Lærred. *Zise* 3.18-24.

Fra Ribe private seminariums tid. Nogle erindringer ved H.K.K. i *Årsskrift for Ribe Statsseminariums Elevforening* 1980, 24-28.

1981

Problemer med landsbyvidens overholdelse i det 17. århundrede. FRA 52-54.

Varde galge – og kvindelige tyves straf. FRA 88-90.

En scene i Visselbjerg borgestue 1648. FRA 195-197.

En sikret medgift. FRA 197-198.

»Den danske Flag« i Amsterdam. FRA 198-199.

1982

Janderup – Billum sogne II, medforfatter.

De Jessenske relationer, FRA s. 233-245.

Et udvalg af historisk litteratur om Ribe Amt

Fra Ribe Amt bringer hvert år en liste over bøger og tidsskriftartikler vedrørende Ribe amt. Oversigten er udarbejdet i samarbejde med Centralbiblioteket i Esbjerg. Avisartikler og årsskrifter fra skoler og andre institutioner er ikke medtaget. Redaktionen vil være taknemmelig for henvisninger i årets løb, der kan bidrage til at gøre listen så fuldstændig som muligt.

01.764 Lokalbibliografier

Register til *Mandelgaven*, »Vestjysk jul« 1976-1980 (54 artikler). Tofte-rup. Heureka 1981. 16 s.

Register til *Maagen* 1943-1961 (471 artikler). Grindsted. Heureka 1981. 36 s.

02.91 Arkivvæsen

Nørgaard, Gert Ravn: Fortegnelse over nogle af lærer Mads Kristian Sørensens historiske samlinger i Ribe amt indtil 1869. Oksbøl 1980. 28 blade. Kilder: blad 27-28.

04.9 Festskrifter

hikuin 7. Festskrift til Mogens Ben-card. Red. J. Vellef & O. Schiør-ning. Viborg 1981. 280 s. ill.

05.2 Tidsskrifter og årbøger

Fra Ribe Amt bd. XXII, 1, 1981. Udgivet af Historisk Samfund for Ribe Amt. 232 s. ill.

Mark og Montre. Fra sydvestjyske museer. 17. årgang 1981. Red. Aino Kann Rasmussen og Bodil Busk Laursen. 64 s. ill.

06.6 Museer

Laursen, Bodil Busk: »Den antikva-riske Samlings stiftere og støtter«, hikuin 7, 1981, s. 275-280.

Historisk Arkiv for Brørup og om-egn 1980-1981, 60 s., dupl.ill.

Museums- og Kunstforeningen for Vejen og Omegn 1905-1980. 75 års jubilæum. Vejen 1980, 8 s. ill.

Status og statistik. Museerne i Ribe amt 1980. Udgivet af Ribe Amts Museumsråd 1981. 44 s.

Willumsen-samlingens fremtid. Rapport udgivet af Ribe kommunes arbejdsgruppe vedr. bevaringen af Victor Petersens Willumsen-samling i Ribe. Ribe 1981. 34 s. + 56 s. bi-lag.

Ølgod Museum. Beretning 1981. 32 s. dupl. ill.

27.65 Kirkehistorie

Esbjerg Sankt Nikolaj katolske me-nighed 1904-1979 og nye kirke 1969-1979/ v. J. Halstyn. Esbjerg 1979. 20 s. Indeholder gengivelse af jubilæumsskrift fra 1954.

27.67 Enkelte kirker

Brus, Johs. Grene Sogns og Kirkes Historie. genudg. 1980. Grene: Axel bach Nielsen. 76 blade.

30.14 Stationsbysamfund

Rasmussen, Vigand Dann: Nørrejyske jernbanebyer. Udvalgte problemer omkring placeringen og befolkningsudviklingen 1850-1901. udg. af Stationsbyen, projekt under Statens humanistiske forskningsråd. Århus 1981, 144 s.

33.194 Industrialisering

Esbjerg Museum: En ny tid: Vestjylland og Esbjergs industrialisering efter 1850. Et baggrundsmateriale til lærere. Esbjerg 1981. 15 s. 2 blade.

Videbæk, Ole: Industriregistrering i Ribe amt. Særtryk af Mark og Montre 1980, s. 71-92, ill.

33.4 Andelsforeninger

Sørensen, Frode: En gammel brandkasse og dens historie, Fra Ribe Amt 1981, s. 55-70, ill.

Just, Fl.: Den første brugs i Varde, Fra Ribe Amt 1981, s. 125-154, ill.

34.51 Ægteskabsret

Kristensen, H. K.: En sikret medgift, Fra Ribe Amt 1981, s. 197-198.

34.7 Strafferetspleje

Kristensen, H. K.: Varde galge og kvindelige tyves straf, Fra Ribe Amt 1981, s. 88-90.

35.6 Vægttere

Svendsen, Preben Fog: Vægter i Ribe – en kort fortælling om vægtertraditionen i Danmarks ældste by, Ribe 1981, 36 s., ill.

37.086 Ungdomsforeninger

Jensen, S. Ravn: Glimt fra Ovtrup Ungdomsforenings historie, Fra Ribe Amt 1981, s. 71-87.

37.5 Skolehistorie

Bakkevejens skole 1906-1981, jubilæumsskrift. Bramming 1981, 74 s. ill.

Nørgaard, Ellen: Esbjerg skolevæsen 1905-1914. Esbjerg 1980 32 s. ill. Efter Fra Ribe Amt 1980.

Rørkjær skole 1932-1982, jubilæumsskrift. Esbjerg 1982, 48 s. ill. Særnummer af Hjem og skole april 1982.

38.409 Fattighjælp

Hansen, S. Manøe: Omkring oprettelsen af Ølgod og Ansager sognes Fattig- og Arbejdsanstalt. Ølgod Museum 1981, s. 20-30.

38.8 Ungdomscentre

Ribe amt ungdomscenter. Statusrapport 75-79 udarbejdet af J. B. Jørgensen, tegninger: Jens Langvad. 1980, 29 blade, ill.

39.3 Folketro

Bøggild-Andersen, Bodil: Med trolddomskunst og djævelsmagt, en sag mod Anne Christens i Skonager fra Skast Herreds tingbog 1640, Ord & Sag, Institut for Jysk Sprog- og Kulturforskning, Århus 1981, s. 19-24.

39.5 Begravelsesskikke

Hansen, Søren Manøe: Dødemandsbjerger. Fra Ribe Amt 1981, s. 177-194.

40.3 Kulturgeografi

Meesenburg, H.: Kulturgeografiske

betragtninger over Hostrup, HO-STRUP – Landsby i Sydvestjylland. Esbjerg Museum 1981, s. 44-48.

40.71 Lokalhistorisk forskning

Dragsbo, Peter la Cour: Hostrup fra middelalder til nutid. HOSTRUP – Landsby i Sydvestjylland. Esbjerg Museum 1981, s. 19-26.

Dragsbo, Peter la Cour: De etnologiske undersøgelser i Hostrup. HO-STRUP – Landsby i Sydvestjylland, Esbjerg Museum 1981, s. 27-43.

40.8 Turisme

Bruhn, Verner: Turister i mange år. I anledning af Esbjerg-Fanø-Hjer-ting Turistforenings 60-årsdag. Esbjerg 1982, 36 s. ill.

46.4 Lokalhistorie. Ribe amt eller dele deraf

Andersen, Torben Arboe: Dialektbånd og databehandling. Ord & Sag 1981, s. 11-18. Heri også om Ribe amt.

Billedkunstens Hvem Hvad Hvor i Ribe Amt, udgivet af Ribe Amts Kunstudvalg. Esbjerg 1981. 60 s., ill.

Esbjerg Museum: En ny tid: Vestjylland og Esbjergs industrialisering efter 1850. Et baggrundsmateriale til lærere. Esbjerg 1981, 16 s. 2 blade.

Hansen, Søren Manøe: Dødemandsbjerget, Fra Ribe Amt 1981, s. 188-194.

Lange, Thomas: Eventyrets land. Genudgivelse m/introduktion af Bent Vilslev Petersen. Historisk Samfund for Ribe Amt 1981, 132 s.

Register til *Maagen* 1943-1971 (471 artikler). Grindsted 1981. 36 s.

Register til *Mandelgaven*, »Vestjysk jul« 1976-1980 (54 artikler) Grindsted 1981, 16 s.

Nørgaard, Gert Ravn: Fortegnelse over nogle af lærer Mads Christian Sørensens historiske samlinger i Ribe amt indtil 1869. Oksbøl 1980. 28 blade. Kilder: blad 27-28.

Rasmussen, Lars: Holsted-Vorbas-se-Bindeballe jernbane. Fra Ribe Amt 1981, s. 3-30, ill.

Rasmussen, Ove: Hun hed Madammen, Ord & Sag 1981, s. 3-10. Om jordemoderbenævnelser, også i Ribe amt.

Rasmussen, Vigand Dann: Nørrejyske jernbanebyer. Udvalgte problemer omkring placeringen og befolkningsudviklingen 1850-1901. Århus 1981. 144 s.

Ribe Amtskommune. Forslag til plan for den lokale og regionale kollektive personbefordring i Ribe amtskommune. 271 s. + kort og 1 sammenfoldet illustrationsplan. Ribe Amtsråd 1980.

Ribe Amtskommune. Teknisk Forvaltning. Fredede arealer. Ribe Amtsråd 1981, 153 s., ill. + sammenfoldet kort.

Ribe Amts ungdomscenter. Statusrapport 75-79 v. J. B. Jørgensen, tegninger: Jens Langvad. Ribe amt 1980, 29 s. ill.

Søndergaard, Steffen M.: Restaure-ring af Stenbrogaard. Mark og Montre 1981, s. 42-52. Også om Holdensens andre bygninger.

Teknologisk informationscenter for Ribe amt. Leverandørregister Bearbejdningsregister, firmaregister: jern- metal og plastområdet. 4. udgave. Esbjerg 1981, 42 s. ill.

Videbæk, Ole: Industriregistrering i Ribe amt 1980. Særtryk af Mark og Montre 1980, s. 71-92, ill.

46.4 Lokalhistorie. Enkelte lokaliteter

Alslev

Beck: Nikolai Laurentius Feilbergs levnedsløb og kredsen om ham. Her-ning 1981. 184 s. ill. N. L. Feilberg (1806-1899), fader til den kendte folkemindesamler H. F. Feilberg, var præst i Alslev-Hostrup 1834-1838. I bogen fortælles s. 24ff. om sognet.

Ansager

Hansen, S. Manø: Omkring opret- telsen af Ølgod og Ansager sognes Fattig- og Arbejdsanstalt. Ølgod Museum 1981, s. 20-30.

Blåvandshuk

Lange, Thomas: Eventyrets land. – genudg. med introduktion af Bent Vilslev Petersen. Historisk Samfund for Ribe Amt. Esbjerg 1981. 132 s. Roman om en degns liv og skæbne ved Blåvandshuk i begyndelsen af 1800-tallet. Originaludgave 1865.

Bramming

Bakkevejens skole 1906-1981. Jubi- læumsskrift. Bramming 1981. 74 s., ill.

Brørup

Historisk Arkiv for Brørup og om- egn 1980-1981. 60 s., dupl. ill.

Esbjerg

Bruhn, Verner: Turister i mange år. I anledning af Esbjerg-Fanø-Hjer- ting Turistforenings 60-årsdag. Es- bjerg 1982. 36 s., ill.

Esbjerg Andels Renovationselskab. Forbruger- og medarbejderundersø- gelse vedr. nye renovationssystemer. Esbjerg 1980. 25 s., 6 blade.

Esbjerg Andels Renovationselskab. Oplæg til fremtidige renovationssy- stemer i Esbjerg kommune. Esbjerg 1980, 64 s. ill.

Esbjerg Museum. En ny tid. Vestjyl- land og Esbjergs industrialisering ef- ter 1850: et baggrundsmateriale til lærere. Esbjerg 1981. 15 s. 2 blade. Litteraturliste om industrialiserin- gen i Danmark og Vestjylland: blad 1-2.

Esbjerg Sankt Nikolaj katolske me- nighed 1904-1979 og nye kirke 1969-1979 v/ J. Halstyn. Esbjerg 1979, 20 s. Indeholder gengivelse af jubilæumsskrift fra 1954.

Gudmundsen, U.: Forsyning i fokus. Udgivet af Esbjerg kommune. Forsy- ningsvirksomhederne. 130 s. ill. Om Esbjergs forsyningsvirksomheder gennem tiderne.

Kristensen, Thyge: Rids af Gartner- nes Fagforening, Esbjerg afdelings historie. SID. I anledning af 40-års- jubilæet. Esbjerg 1981. 38 s.

Laursen, Bodil Busk: Keramikeren Søren Kongstrand 1872-1954. Kata- log til udstilling på Esbjerg Museum dec.-jan. 1981-1982. Esbjerg 1981. 32 s. ill.

Nørgaard, Ellen: Esbjerg skolevæsen 1905-1914. Esbjerg 1980. Efter Fra Ribe Amt 1980. 32 s., ill.

Rørkjær skole 1932-1982. Esbjerg 1982. 48 s. ill. Særnummer af Hjem og Skole april 1982.

»There are fresh winds blowing over Esbjerg«. Esbjerg 1980. 8 s. ill. Spe-

cialudgave af North Sea Observer december 1980.

Vejdirektoratet. Stopinterviewanalyse Esbjerg. 10. og 12. aug. og 20. september 1978. Kbh. 1980, 85 s. ill.

Fanø

Bedstefaders billedbog IV. Billedtekster af Otto Berg-Jensen. Billeder fra det gamle Nordby. 1981.

Fugdal Mose

Petersen, Dorte: Fugdal Mose 1918-1928/af Dorte Petersen, Mie Vestergård Jensen. Anne Lise Olesen. Esbjerg. Historisk Samfund for Ribe Amt 1981. 148 s. ill.

Gamst

Skov, Friis Legardt: Erindringsglimt fra en barndom omkring 1900, Fra Ribe Amt 1981, s. 31-51, ill.

Grene

Brus, Johs.: Grene Sogns og Kirkes Historie. Genudg. i samarb. mellem Grene Menighedsråd og Lokalhistorisk Forening for Grene sogn. Grene 1980, 76 blade. 1. udgave 1972.

Hostrup

Beck, Peter: Nikolai Laurentius Feilbergs levnedsløb og kredsen om ham. Herning 1981. 184 s. ill. N. L. Feilberg (1806-1899), fader til den kendte folkemindesamler H. F. Feilberg, var præst i Alslev-Hostrup 1834-1838. I bogen fortælles s. 24ff. om sognet.

Hostrup – landsby i Sydvestjylland: en arkæologisk-etnologisk undersøgelse. Tegninger og kort: Steen Ibsen Andersen. Esbjerg Museum 1981. 47 s. ill.

Jerne

Motionsklubben De Gamle Drengene af 1930-80 udi Jerne sogn. Esbjerg 1980. 13 blade, ill.

Karlsgaard

Sonne, Hjalmar: Karlsgaardværkets udvidelse 1941-1945. Et energi- og arbejdsløshedsprojekt. Fra Ribe Amt 1981, s. 155-176, ill.

Nordby

Byvandring i Nordby. Nordby 1981. 1 folder (4 s.) ill.

Oksbøl

Gammelgaard, Arne: Mennesker i malstrøm. Tyske flygtninge i Danmark 1945-1949. Systéme 1981, 200 s. ill. I denne bog om de tyske flygtninge er der afsnit om lejren i Oksbøl.

Træk af Oksbøl bys historie. Udg. af Oksbøl borgerforening. 180 s. ill.

Ovtrup

Jensen, S. Ravn: Glimt fra Ovtrup ungdomsforenings historie, Fra Ribe Amt 1981, s. 71-87.

Ribe

Agerbæk, Kirsten: Om Ribes vandtårn og dets bygningshistorie, Mark og Montre 1981, s. 53-63, ill.

Bencard, Mogens: Introduktion til Ribe Excavations 1970-1976, I, Esbjerg 1981, s. 9-21.

Bendixen, Kirsten: Sceattas and Other Coin Finds, Ribe Excavations 1970-1976, I, Esbjerg 1981, s. 63-101.

Hægstad, Arne: Ribes kran, Mark og Montre 1981, s. 18-22, ill.

Johansen, Marianne: Udgift til bygning – et bygningsregnskab fra Ribe, hikuin 7, 1981, s. 139-148.

Lange, Johan: Havebrug i Ribe indtil 1800. Kbh. 1979, 44 s. ill. Særligt af Meddelelser fra Havebrugs-historisk Selskab 1979:9.

Lassen, Thomas W.: Omkring billedmaterialet i »Ripæ Cimbricæ«, hikuin 7, 1981, s. 265-274, ill.

Laursen, Bodil Busk: Den antikvariske Samlings stiftere og støtter, hikuin 7, 1981, s. 275-280.

Madsen, Per K. & Schiørring, Ole: En udgravning i Ribes »nye grav« og et fund af keramik fra 1500- og 1600-årene, hikuin 7, 1981, s. 209-254.

Nielsen, Ingrid: Torvene i Ribe, hikuin 7, 1981, s. 15-32.

Nyborg, Ebbe: Om Ribe Domkirkes store ildpande, hikuin 7, 1981, s. 185-204.

Olsen, O.: Mogens Bencards femogtyve år i Ribe, hikuin 7, 1981, s. 11-14.

Ribe Excavations 1970-1976 I, ed. Mogens Bencard. Esbjerg 1981, 102 s. ill.

Skovgaard-Petersen, Inge: The Written Sources, Ribe Excavations I, Esbjerg 1981, s. 21-62.

Svendsen, Preben Fog: Vægter i Ribe – en kort fortælling om vægter-traditioner i Danmarks ældste by. Ribe 1981. 32 s. ill.

Tønsberg, Jeppe: Gravkors af støbejern. Fra Ribe Amt 1981, s. 91-100, ill.

Skonager

Bøggild-Andersen, Bodil: Med trolddomskunst og djævelsmagt, en sag mod Anne Christens i Skonager fra Skast herreds tingbog 1640, Ord & Sag 1981, s. 19-24.

Strellev

Hansen, Søren Manø: En koffardikaptajn i Strellev, Mark og Montre 1981, s. 23-31.

Laursen, Bodil Busk: Koffardikaptajnens indkøb, Mark og Montre 1981, s. 32-41.

Varde

Just, Flemming: Den første brugs i Varde, Fra Ribe Amt 1981, s. 125-154.

Kristensen, H. K.: Varde galge – og kvindelige tyves straf, Fra Ribe Amt 1981, s. 88-90.

Larsen, Evald: Omkring Frimurer-gård og Frimurerhave i Varde, Fra Ribe Amt 1981, s. 101-124.

Stiesdal, Hans: Voldsteder ved Varde, Mark og Montre 1981, s. 6-17.

Vejen

Museum- og Kunstforeningen for Vejen og Omegn 19805-1980, 75-års jubilæum. Vejen 1980, 8 s. ill. Indeholder også katalog over jubilæumsudstilling med Mogens Andersen og Henry Heerup.

Christiansen, Karl: 40 år med træ. Jubilæumsskrift/Fotos: Mogens Holmgaard. Vejen 1981, 24 s. ill.

Vester Vedsted

Beck, Peter: Nikolai Laurentius Feilbergs levnedsløb og kredsen om

ham. Herning 1981, 184 s., ill. N. L. Feilberg (1806-1899), fader til den kendte folkemindesamler H. F. Feilberg, var præst i Vester Vedsted 1838-1847. I bogen fortælles s. 24-60 om sognet.

Ølgod

Hansen, Søren Manø: Omkring oprettelsen af Ølgod og Ansager sognes Fattig- og Arbejdsanstalt. Ølgod museum 1981, s. 20-30.

Ølgod Museum. Beretning 1981, 32 s., dupl. ill.

50.26 Fredning af enkelte naturlokaliteter

Ribe amtskommune. Teknisk forvaltning. Fredede arealer. Ribe Amtsråd 1981. 153 ill. & 1 sammenfoldet kort.

60.96 Teknikkens historie

Gudmundsen, Ulf: Forsyning i fokus. Udgiven af Esbjerg kommune. Forsyningsvirksomhederne. Esbjerg 1981, 130 s. ill. Om Esbjergs forsyningsvirksomheder gennem tiden.

62.31 Elektricitetsværker

Sonne, Hjalmar: Karlsgårdeværkets udvidelse 1941-1945, et energi- og arbejdsløshedsprojekt, Fra Ribe Amt 1981, s. 125-154.

63.509 Gartneriets historie

Kristensen, Thyge: Rids af Gartnernes Fagforening. Esbjerg afdelings historie SID. I anledning af 40-års jubilæet. Esbjerg 1981, 38 s.

63.519 Havebrugets historie

Lange, Johan: Havebrug i Ribe indtil ca. 1800. Kbh. 1979. 44 s. 3 ill. Særtryk af Meddelelser fra Havebrugshistorisk Selskab 1979:9.

65.7 Mål og vægt

Hægstad, Arne: Ribes kran, Mark og Montre 1981, s. 18-22.

65.8 Trafik

Ribe amtskommune: Forslag til plan for den lokale og regionale kollektive personbefordring i Ribe Amtskommune. aug. 1980. Ribe Amtsråd 1980, 271 sider + kort og 1 sammenfoldet illustrationsplan.

Vejdirektoratet, Økonomisk-statistisk afdeling: Stopinterviewanalyse aug.-sept. 1978 Esbjerg. Kbh. 1980, 85 s. ill.

65.84 Jernbaner

Rasmussen, Lars: Holsted-Vorbasse-Bindeballe jernbane, Fra Ribe Amt 1981, s. 3-30.

65.909 Søfartshistorie

Hansen, Søren Manø: En koffardikaptajn i Strellev, Mark og Montre 1981, s. 23-31.

Kristensen, H. K.: »Den danske Flag« i Amsterdam, Fra Ribe Amt 1981, s. 198-200.

67.11 Jernstøbning

Teknologisk Informationscenter for Ribe amt. Leverandørregister for Ribe amt: bearbejdningsregister, firmaregister: jern-, metal- og plastområdet. 4 udg. Esbjerg 1981, 42 s. ill.

Tønsberg, Jeppe: Gravkors af støbejern, Fra Ribe Amt 1981, s. 91-100.

67.4 Træindustri

Christiansen, Karl: 40 år med træ. Jubilæumsskrift, fotos: Mogens Holmgaard. Vejen 1981, 24 s. ill. Plus Vejen Træindustri.

68.2 Smedehåndværk

Nyborg, Ebbe: Om Ribe Domkirkes store ildpande, hikuin 7, 1981, s. 185-204.

69.43 Malerhåndværk

Sydjysk Malermesterforening 1931-1981. Esbjerg 1981, 20 s. ill.

69.84 Vandforsyning

Agerbæk, Kirsten: Om Ribes vandtårn og dets bygningshistorie, Mark og Montre 1981, s. 53-63, ill.

69.84 Renovationsvæsen

Esbjerg Andels Renovationsselskab. Forbruger- og medarbejderundersøgelse vedr. nye renovationssystemer. Esbjerg 1980, 25 s., 6 blade.

Esbjerg Andels Renovationsselskab. Oplæg til fremtidige renovationssystemer i Esbjerg kommune. Esbjerg 1980, 64 s. ill.

69.94 Tørveskæring

Petersen, Dorte: Fugdøl Mose 1918-1928/ af Dorte Petersen, Mie Vestergård Jensen, Anne Lise Olesen. Historisk Samfund for Ribe Amt. Esbjerg 1981, 148 s. ill.

70.6 Kunstnere

Billedkunstens Hvem Hvad Hvor i Ribe Amt, udg. af Ribe Amts Kunstudvalg. Esbjerg 1981, 60 s. ill.

70.86 Kunstmuseer

Museums- og Kunstforeningen for Vejen og Omegn 1905-1980. 75-års-jubilæum. Vejen 1980, 8 s. ill.

71.02 Restaurering af arkitektur

Søndergaard, Steffen: Restaurering af Stenbrogaard, Mark og Montre 1981, s. 42-52.

71.95 Bebyggelseshistorie

Johansen, Marianne: Udgift til bygning - et bygningsregnskab fra Ribe, hikuin 7, 1981, s. 139-148.

Larsen, Evald: Omkring Frimurergård og Frimurerhave i Varde, Fra Ribe Amt 1981, s. 101-124.

Madsen, P. K. & Schiørring, Ole: En udgravning i Ribes »nye grav« og et fund af keramik fra 1500- og 1600-årene, hikuin 7, 1981, s. 209-254.

Nielsen, Ingrid: Torvene i Ribe, hikuin 7, 1981, s. 15-32.

73.08 Gravmæler

Tønsberg, J.: Gravkors af støbejern, Fra Ribe Amt 1981, s. 91-100.

75.09 Illustrationskunstens historie

Lassen, Thomas W.: Omkring billedmaterialet til »Ripæ Cimbricæ«, hikuin 7, 1981, s. 265-274.

76 Kunsthåndværk

Laursen, Bodil Busk: Keramikeren Søren Kongstrand 1972-1954. Udstillingskatalog Esbjerg Museum dec.-jan. 1981-1982. Esbjerg 1981.

Laursen, Bodil Busk: Koffardikap-tajnens indkøb, Mark og Montre 1981, s. 32-41.

79.43 Skakklubber

Skakklubben »Centrum« jubilæum oktober 1980. Esbjerg 1980, 24 s. ill.

79.5 Gymnastik

Motionsklubben De Gamle Drengene af 1930-1980 udi Jerne sogn. - Esbjerg 1980, 13 blade ill.

89 Sprogvidenskab

Ord & Sag, udgivet af Institut for Jysk Sprog- og Kulturforskning. Århus 1981.

91.15 Forhistorisk arkæologi

Stoumann, I.: Arkæologiske undersøgelser i Hostrup, HOSTRUP Landsby i Sydvestjylland, udg. af Esbjerg Museum 1981, s. 5-18.

96.15 Middelalderarkæologi

Madsen, P. K. & Schiørring, O.: En udgravning i Ribes »nye grav« og et fund af keramik fra 1500- og 1600-årene, hikuin 7, 1981, s. 209-254.

Ribe Excavations 1970-76/ ed. by Mogens Bencard. Esbjerg 1981. I. bind/drawings by Jette Madsen (coin finds), Moira Mackenzie (maps); translation by Barbara Bluestone 1981, 102 s. ill.

Stiesdal, Hans: Voldsteder ved Varde, Mark og Montre 1981, s. 4-17.

96.71 Besættelsestiden

Gammelgaard, Arne: Mennesker i malstrøm. Tyske flygtninge i Danmark 1945-1949, Système 1981. 200 s., ill. I denne bog er der afsnit om flygtningelejren i Oksbøl.

Østergaard, Sofie-Amalie Høgsbro: Dagbogsblade 1939-45. Et tidsbillede. Forlaget Hønsetryk 1981. 96 s., ill.

99.4 Enkelte personer

Olsen, O.: Mogens Bencards femogtyve år i Ribe, hikuin 7, 1981, s. 11-14.

Peter Beck: Nikolai Laurentius Feilbergs levnedsløb og kredsen om ham.

Herning 1981, 184 s., ill. N. L. Feilberg (1806-1899), fader til den kendte folkemindesamler H. F. Feilberg, var præst i Alslev-Hostrup 1834-1838 og i Vester Vedsted 1838-1847. I bogen fortælles s. 24-60 om disse to sogne.

Hansen, Tage: Mejeribestyrer Jens P. Justesen, Brørup. Historisk Arkiv for Brørup og omegn, s. 4-11.

Laursen, Bodil Busk: Keramikeren Søren Kongstrand 1872-1954. Udstillingskatalog Esbjerg Museum dec.-jan. 1981-1982. Esbjerg 1981.

Skov, Friis Legardt: Erindringsglimt fra en barndom omkring 1900, Fra Ribe Amt 1981, s. 31-51, ill.

Østergaard, Sofie-Amalie Høgsbro: Dagbogsblade 1939-1945, et tidsbillede. Forlaget Hønsetryk 1981, 96 s. ill.

99.9 Slægtsforskning

Dansk Slægtsforskning. Slægtsbog for efterkommere efter Peder Christensen husmand og smed på Lindbjerg Mark, Ølgod Sogn, f. 1837. Fredericia 1978. 119 s. 12 tavler.

Dansk Slægtsforskning. Slægtsbog for efterkommere efter Joachim Bartholin Grumsen toldassistent i Ribe, Nordby på Fanø samt i Kobberø, Gettrup Sogn født 1827. Fredericia 1978, 75 blade, 6 tavler.

Dansk slægtsforskning. Slægtsbog for efterkommere efter Georg Simon Kruse gårdejer i Østergård i Frisvad, Varde landsogn, født 1832. Fredericia 1968, 52 blade, 5 tavler.

Dansk slægtsforskning. Slægtsbog for efterkommere efter Hans Hinrich Kruse gårdejer i Lund, Ansager

sgn, født 1822. Fredericia 1978, 115 blade, 10 tavler.

Nordisk slægtsforskning. Slægten Legarth fra Glibstrup (Andst sogn) om brødrene Frederik og Iver Johansen Legarth, født 1815 og 1817, deres forfædre og efterkommere. Skringstrup Skals. 1980, 353 s., ill. + 5 kort.

Slægtsbog for Ane og Hans Peder Pedersen, Vandflod, Oksby og deres

efterkommere/ slægtsudvalg Hans Peder Hansen et al. Varde 1958, 66 s. ill. Tillæg for tiden 1957-1978. Bramming 1979, 32 s.

Dansk slægtsforskning. Slægtsbog for efterkommere efter Peder Christian Sørensen Rimmer husmand i V. Assels sogn, senere husmand og murer i Ø. Assels mark, f. 1857. Fredericia 1978, 96 blade, 11 tavler.

Regnskab

Driftsregnskab 1981

INDTÆGTER

Kontingenter	79.620,00	
Bogsalg	121.734,76	
Udgående moms (betalt v. bogsalg)	24.450,67	
Portogodtgørelse	10.971,85	
Amtstilskud	7.000,00	
Kommunale tilskud	9.960,00	
Tilskud fra pengeinstitutter	5.500,00	
Tilskud til film	6.000,00	
Tilskud til udgivelser	51.836,00	
Renter af obligationer og giro	609,06	
Renter i Brørup Sparekasse	1.479,06	
	<hr/>	
	2.088,12	2.088,12
Refunderet moms	17.606,00	
Lejeindtægt	122,95	
Deltagerbetaling ved udflugter m.v.	62.543,10	
Diverse indtægter	1.800,00	
	<hr/>	
Samlede indtægter	401.233,45	

UDGIFTER

Lønninger til ekspeditionen m.v.	9.652,00	
Kontingent til SLF, forsikringer m.v.	2.788,00	
Forfatterhonorarer	6.200,00	
Årbogen Fra Ribe Amt 1981	77.818,90	
Publikationer, film, tryksager m.v.	162.016,22	
Portoudgifter	24.011,66	
Kontorartikler, papir, telefon m.v.	7.077,89	
Møder og udflugter	63.467,15	
Kurser, møder m.v.	1.039,00	
H. K. Kristensen-prisen, repræsentation ..	2.695,00	
Bogkøb, bibliotek	1.503,35	
Husleje, diverse udgifter	3.019,00	
Indgående moms (betalt ved køb)	36.405,97	
Indbetalt moms	2.400,00	
	<hr/>	
Samlede udgifter	400.094,14	

Specifikation af tilskud:

Tilskud fra kommuner:

Varde	500
Grindsted	500
Ølgod	800
Ribe	1.310
Holsted	800
Vejen	1.500
Billund	400
Helle	450
Brørup	500
Bramming	400
Blåbjerg	500
Fanø	400
Esbjerg	1.500
Blåvandshuk	400

Tilskud fra pengeinstitutter:

Bikuben Esbjerg	500
Lunde-Kvong Andelskasse	500
Provinsbanken	300
Sparekassen SDS, Vejen	1.000
Privatbanken	300
Sparekassen SDS, Esbjerg	1000
Bikuben Ribe	400
Brørup Sparekasse	1.500

Tilskud til udgivelser:

Det humanistiske forskningsråd	15.000
Skast herreds brandkasse	10.000
Vorbasse-Hejnsvig Sparekasse	7.000
Andelsbanken	1.836
Ribe Amts kulturfond	10.000
Grindsted bibliotek	8.000

Tilskud til film:

Varde Bank	1.000
Sparekassen Sydjylland	5.000

Regnskab

Regnskabsoversigt 1981

Overført pr. 1. januar 1981	44.774,23
Indtægter 1981 iflg. kassebog	401.233,45
	<hr/>
	446.007,68
Udgifter 1981 iflg. kassebog	400.094,14
	<hr/>
Overføres pr. 1. januar 1982	45.913,54
	<hr/>

Status pr. 1. januar 1982

AKTIVER

Brørup Sparekasse kt. 879-05-29295	25.732,51
Brørup Sparekasse kt. 879-00-10982	16.893,07
Postgiro 6 04 31 94	3.518,46
	<hr/>
+ ikke hævede check	46.144,04
	230,50
	<hr/>
	45.913,54
Boglager	3.000,00
Legat – obligationsbeholdning nom.	12.700,00
	<hr/>
	61.613,54
Statstilskud 1981 til gode	7.100,00
	<hr/>
Formue den 1. januar 1982	68.713,54
	<hr/>

Brørup den 1. januar 1982

Johs. Godsk Hansen

Ovenstående regnskab er fundet i bedste orden. Beholdningen kontrolleret og bilag stikprøvevis kontrolleret.

Tjæreborg den 26. februar 1982

Jens Kusk

Sv. B. Troelsen

Nye medlemmer

Agerbæk: Greta Dippel. *Ansager:* G. B. Dreesen. *Askov:* Tove Jensen. *Bil-lum:* Åse Okel Otto. *Billund:* Verner Christensen. *Blåvand:* Bent Vilslev Pe-dersen, Ho. *Bramming:* Jeffrey E. Andersen, Bramming bibliotek, Hans P. Schmidt, Endrup. *Darum:* Johannes Hansen. *Esbjerg:* Jørgen Broch, Hans Chr. Christensen, E. Dencher, Hanne Juell, Michael Lauenborg, Ellen Mar-grethe Madsen, Erik og Anna Grete Mikkelsen, Jørgen Dieckmann Rasmus-sen, Hans Skibelund, Hjalmar Sonne, Ejner Rask Sønderborg, Søren H. Sø-rensen, Tang Sørensen, Sv. Åge Werborg. *Filskov:* Judith Andersen. *Føvling:* Jens Juhl Petersen. *Grindsted:* K. Dyring, Mary Højstrup Jensen, Klaus Jørgensen, Hans Henrik Lider, Bodil Rahbek, Jens Rahbek. *Hejnsvig:* Eva Nielsen. *Henne Strand:* Maren Birgith Jensen. *Holsted:* Lisbeth Hansen, Dine og Peter Pagh Nielsen. *Nordby:* Jørgen Lind. *Nordenskov:* Kirsten Madsen. *Nr. Nebel:* Søren Hübschmann. *Outrup:* Anne Marie Lauridsen. *Ribe:* Helle Germansen, Peder Hjort, Steffen Steffensen, Leif Vognsen. *Sig:* Th. Thomsen. *Skovlund:* Julie Østergård. *Tjæreborg:* Hanna Iversen, Grethe Nielsen. *Varde:* Kristen J. Christensen, Frisvad Mølle, Hanne Elm-Larsen, Flemming Holm, Poul Jakobsen, Erling Milthers, Gunnar Skov, Jørgen Svender, Lillian Lohmann Svendsen, Søren Tange. *Vejen:* Tage Rosenberg. *Vejers:* Sigrid Frandsen. *Vester Nebel:* Jørgen Peter Andersen, Gunnar Sø-rensen. *Vorbasse:* Ejnar Jensen, Karl Kristensen. *Ølgod:* Amtskonserverings-anstalten for Ribe og Ringkøbing amter, Laurids Bolerup, Vagn Pedersen, Kurt Theilgård.

Uden for Ribe amt

Anette Bigum, *Højbjerg.* Knud Bjerre, *Vamdrup.* Niels Jørgen Hedegård, *København NV.* Peter Jensen, *København NV.* Bill Johnsen, *Ballerup.* Arne Jouttijärvi, *Brønshøj.* Ebbe Nyborg, *København Ø.* Rødding bibliotek. Edv. F. S. Skovgård, *Virum.*

Foreningens virksomhed

Beretning

I årets løb er der afholdt følgende arrangementer:

Årsmødet 1981 blev i fjor holdt på Esbjerg højskole, hvor Verner Bruhn talte om Arbejderbevægelsen som folkelig bevægelse. Der var ca. 60 deltagere.

I juni gik *sommerudflugten* til Tut-ankh-Amon-udstillingen i Hamborg – og var undtagelsesvis arrangeret som weekendtur. Vi måtte dublere turen for at alle interesserede kunne deltage – i alt 200 medlemmer.

Den *historiske søndag* foregik som en bustur til *Vikingeutstillingen* på Forhistorisk Museum Moesgård, hvor der deltog ca. 100.

Efterårs mødet blev holdt i november i Thorstrup hvor E. Busk Jensen talte i kirken og museumsinspektør Hans Stiesdal i forsamlingshuset for 160 deltagere om Voldsteder ved Varde å.

Af udgivelser har året budt på:

Årbogen Fra Ribe Amt 1981 som var på 230 sider kom i september. Den har fået nyt udseende og nyt tryk, men fortsætter indholdsmæssigt de gode traditioner med et varieret stof både geografisk over hele amtet og i tid. Årbogen er også udgivet som *lydbog* for svagtseende og blinde.

I efteråret udkom *Fugdals Mose 1918-28* om en tørfabrik i Hejnsvig. Det var en bog som blev modtaget med stor begejstring og den er allerede udsolgt. Bogen blev udgivet med tilskud fra Grindsted- og Hejnsvig sparekasse, som vi hermed takker.

I efteråret kunne vi udsende det tredje genoptryk af Oluf Nielsens herredsbeskrivelser, nemlig *Slavs herred*. Udgivelsen blev muliggjort ved hjælp fra Grindsted bibliotek. Hermed er Malt herred, Gørding herred og Slavs herred genoptrykt, og vi overvejer om vi nu kan magte at genudgive Skast herred.

I samarbejde med Blåvandshuk Turistforening har vi genudgivet Thomas Langes roman fra 1865 *»Eventyrets land«* – en udgivelse som mange har været glade for. Også denne bog er udsolgt.

Det har været et stort udgivelsesprogram som har krævet meget arbejde og jeg siger redaktionsudvalget tak for deres indsats.

Filmen *»Langs en gammel grænse«* fra 1947 er meget efterspurgt og har været udlånt til en halv snes foreninger i årets løb.

H. K. Kristensen-prisen blev i 1981 tildelt lektor Bue Kaae, Esbjerg. Prisen er ikke uddelt i 1982.

I tidsskriftet *Fortid og Nutid* bd. 29, hæfte 2, 1981 skrev formanden på opfordring af tidsskriftets redaktør en artikel om arbejdet i Historisk Samfund. Denne artikel er som særtryk sendt til alle medlemmer og til alle kommuners kulturudvalg.

Historisk Samfund har i årets løb haft samarbejde med Ribe Amts Museumsråd, med Sammenslutningen af Lokalhistoriske Arkiver i Ribe amt, med Fredningsplankontoret i Ribe og med mange enkelte museer og arkiver. Over for mange medlemmer er der ydet vejledning og hjælp i lokalhistoriske sager.

Sammenslutningen af lokalhistoriske Arkiver i Ribe Amt (RAL)

Formand: Chr. Carstensen, Højmarksvej 2, 6670 Holsted. Tlf. (05) 39 22 59.
Kasserer: A. Bjerregaard Andersen, Torvegade 20, 6800 Varde. Tlf. (05) 22 06 73.

Som en fortsættelse af arkivernes samarbejde i forbindelse med billedkampagnen i 1978, blev der dannet en sammenslutning af de lokalhistoriske arkiver i Ribe amt, hvis formål bl.a. er *at fremme det lokalhistoriske arkivarbejde i amtet, at afholde kurser, at virke som initiativtager og koordinator for fælles aktiviteter og at være forhandler med offentlige myndigheder i arkivspørgsmål.*

Bortset fra afholdelse af enkelte kurser har sammenslutningen ikke været meget aktiv, hvilket skyldes, at man på grund af det lave kontingent (30,- kr.) ikke har rådet over mange midler.

For at råde bod på dette forhold, har den i 1981 valgte bestyrelse set det som sin første opgave at skaffe sammenslutningen et bedre økonomisk grundlag, hvilket man også har opnået i form af tilskud fra amtet og pengeinstitutter.

Desuden har sammenslutningen prøvet på at give de enkelte arkiver en bedre orientering om, hvad der sker på landsplan i arkivmæssig henseende, og endelig har man foretaget en registrering af de arkivalier, der vedr. et andet arkivområde, end det hvor de er opbevarede, f.eks. kopier af tinglyste dokumenter fra perioden 1863 – ca. 1917 opbevaret på 4 forskellige arkiver i amtet. Nærmere oplysninger om hvor disse kopier opbevares kan fås ved det stedlige arkiv.

Beretninger fra amtets lokalhistoriske arkiver

Billund Kommune

Lokalhistoriske arkiver for Billund Kommune

Billund afdeling:

Billund Centret, 7190 Billund.

Åben hver torsdag fra kl. 19-21 eller efter aftale med lederen.

Leder: Kristian Udby, Mølleparken 112, 7190 Billund, tlf. (05) 33 82 68.

1981 begyndte med indflytning og indretning af de nye lokaler, med reoler og skabe samt installation af brandsikringsanlæg. Der er i 1981 modtaget 61 afleveringer, deriblandt enkelte foreningsarkiver. Registreringsarbejdet er endnu ikke tilendebragt. Arkivet har sammen med lokalhistorisk forening for Grene sogn arrangeret 2 udstillinger og lavet en lysbilledserie »Billund gennem 100 år«, der blev vist ved et lokalhistorisk møde. Arkivet er i årets løb brugt flittigt, bl.a. til slægts- og lokalhistoriske undersøgelser.

Et filmselskab har brugt gamle fotos til indslag i en film om Billund bys udvikling. Et reklamebureau og en erhvervsvirksomhed har også fået forskellige oplysninger og gl. fotos til brug i et jubilæumsskrift. Endelig har Den Bibliotekshistoriske Sæmning fået tilsendt oplysninger og fotos.

Vorbasse afdeling:

Kirkegade 3, 6623 Vorbasse

Åben hver anden tirsdag aften eller efter aftale med lederen. Desuden er det muligt at besøge arkivet i museets åbningstid.

Leder: Jørgen Møller, Dalgasvej 16, 6623 Vorbasse, tlf. (05) 33 35 54.

Registrering af det oprindelige materiale såvel som det nyindkomne er nu ved at være tilendebragt, så der fremover kan ofres kræfter på billedsamlingen.

Markedsfilmen er gjort færdig – et arbejde hvis omfang vi ikke kunne overskue ved starten – og det var måske godt nok!

I forbindelse med Brugsens udvidelse har der været lavet en miniudstilling om brugsens historie.

Sammen med museet er der arrangeret en foredragsaften med Sven Thorsen over emnet »Vorbasse-drengene – højjudgraverne«, som turnerede i en stor del af Jylland omkring 1920-30.

1981 gav ialt 59 afleveringer.

Blåbjerg kommune

Blåbjerg lokalhistoriske arkiv

Bredgade 70, 6830 Nr. Nebel.

Åbningstid: mandag 8.30-11.30, ferierne undtaget.

Leder: H. Uhre Schmidt, Brinksvej 1, Kvong, 6800 Varde, tlf. (05) 25 40 72.

I 1981 er til arkivet afleveret 296 numre.

Da arkivet er temmelig ungt, har vi endnu ikke haft udstilling af nogen art, men mon ikke det sker i 1982, da vi nu har fået samlet temmelig meget, som nok skulle kunne give grundlag for en udstilling.

Blåvandshuk kommune

Blåvandshuk lokalhistoriske arkiv.

Kirkegade 3¹, 6840 Oksbøl, tlf. (05) 27 15 48.

Åben efter aftale med en af nedennævnte:

Leder: Frode Sørensen, Borrevej 5, Oksbøl, tlf. (05) 27 11 22.

Medarbejdere: Børge Sneum, Gl. Møllevej, Oksbøl, tlf. (05) 27 10 78.

Gert Ravn Nørgaard, Granvænget 3, Oksbøl, tlf. (05) 27 19 57.

Ved årets udgang aflagde vi den faste åbningstid. Den lokale søgning og interesse for arkivet var ikke overvældende. Et aftalt besøg efter nogen orientering forud har begge parter langt mere ud af.

Vi har ingen statistik over afleveringer. Det er ikke så mange, men de er ofte store. En del kommer til via museet og dets folk. Gode gaver er kommet fra folk som blev født her og forlod egnen i de unge år. De ser ofte sagerne i et andet lys end vi hjemmefødinge.

Historikere fra så fjerne steder som København og USA har siddet og samlet oplysninger til bestemte opgaver. Det lærte vi også noget ved.

Efter egen mening passer vi godt på sagerne men mangler ofte tid til at kæle lidt mere for dem. Tid til at bruge det til noget og at skrive noget af det, som andre ikke nåede at få gjort. Thi det tjener jo intet formål blot at gemme for at gemme.

Vi modtog mere fra andre arkiver, end vi gav igen. Derfor, og for al venlig hjælpsomhed vor bedste tak.

Bramming kommune

Bramming byhistoriske arkiv

Ingen fast åbningstid.

Leder: Olaf Bak, Sportsvej 7, 6740 Bramming, tlf. (05) 17 45 51.

I løbet af året 1981 modtog Bramming byhistoriske arkiv gaver fra 43 forskellige givere, hvilket er 10 givere mere end i 1980. Langt den største part af de 43 givers gaver bestod af flere effekter.

Effekterne omfatter bl.a. fotos, postkort, årsskrifter, protokoller, skøder, egns- eller levnedsbeskrivelser, personbeskrivelser, byggetegninger til huse, kopier af brandprotokoller, amtsvejviser, bøger og udklip m.v.

Desuden indkom der enkelte brugsting samt yderligere bidrag til arkivets skomagermuseum, der ligger nedpakket i kasser i kælderrummet, hvor arkivet har til huse.

Arkivets leder holdt i årets løb to foredrag om arkivets virksomhed og det gl. Bramming ledsaget af billedmateriale/lysbilleder, ligesom prøver på arkivmateriale var fremlagt i begge tilfælde.

To større udlånsopgaver prægede 1981, nemlig udlånet af materialer vedr. sognets skolevæsen i anledning af Bakkevejens skoles 75-års jubilæum samt et omfattende udlån af materiale til forarbejdet til bogen om vestjyske stationsbyer.

I årets løb fik arkivet af Bramming borgerforening, der ligger stille i disse år, overdraget opgaven med at videreføre Bramming-filmen, hvortil der ikke er optaget film de seneste år.

Desuden er der besvaret en del korte henvendelser fra skoleklasser, som arbejder med samtidshistorie, dels i folkeskolen dels i efterskolen.

Darum Sognearkiv

Nørrebyvej 12 A, Darum, 6740 Bramming

Åbent efter aftale.

Leder: J. Hedegård Rasmussen, Alsædtægten 12, Darum, 6740 Bramming, tlf. (05) 17 93 30.

Arkivet har modtaget og registreret 41 afleveringer. I årets løb er skriftligt besvaret 32 forespørgsler. Arkivet har været medvirkende ved to større lokalhistoriske arrangementer, samt optagelse af to indslag i Radio Syd. I arkivets egne lokaler er afholdt 4 møder, og to foredrag er holdt i nabosogne.

Der er nu udarbejdet et fyldigt register over arkivets beholdning af foreningsarkivalier omfattende 37 foreninger. En indholdsfortegnelse til dette register kan fås ved henvendelse. Udarbejdelsen af foreningsregisteret medførte bl.a., at der fremkom en »søgeliste« over godt en snes foreninger, som vi ingen arkivalier har fra. En omtale af dette forhold i bladet »Darum Sogn« gav resultat i form af yderligere tilgang af foreningsarkivalier.

I årets løb er arkivets bestand af arkivaliekopier fra landsarkivet forøget. Det samme gælder håndbogssamlingen, der omfatter: forskellige opslagsværker og registre, samt trykt lokalhistorisk litteratur om Darum sogn og nabosogne.

Gørding Sognearkiv

Plejehjemmet Østergården, Nørremarken, 6690 Gørding.

Leder: Nora Olesen, Sdr. Lourupvej 17, 6690 Gørding, tlf. (05) 17 82 50.

Arkivet har i 1981 indskrevet 82 afleveringer, heraf enkelte foreningsarkiver.

Vi har lavet 4 båndoptagelser. I forbindelse med Spejderjubilæum har vi haft en udstilling, der tillige er blevet vist i forskellige pengeinstitutter. Vi har modtaget 2 foreningsfaner.

En skoleklasse på Gørding Skole er igang med at skrive mejerihistorie og dem er vi behjælpelige med oplysninger. I 1981 har vi haft 1 månedlig åbningsaften på skiftende ugedage. I foråret arrangerede vi en aften med folkeviser samt oplæsning. I november en aften med »Hvornår var det nu det var« og kend din egne historie, samt identifikation af gamle brugsting.

I forbindelse med årets byfest var vi medarrangør af en aften sammen med Husholdningsforeningen samt fællespyntning af vogn til optog, med en gammel maskine til fremstilling af æblemost som opbevares i arkivet.

Vejrup sognearkiv

Skolevænget 1, Vejrup, 6740 Bramming, tlf. (05) 17 33 42.

Leder: Gdr. Hans Andreasen, Grisbækvej 11, 6740 Bramming, tlf. (05) 19 00 63.

For Vejrup sognearkiv blev 1981 et godt år. I årets løb modtog vi fra 15 givere gaver, der hver for sig bestod af mange effekter, heraf nogle ret omfattende. For første gang fik vi også ting, der har været benyttet i landbruget i gamle dage bl.a. en tørvegraver, og en trådstrammer fra ca. 1912.

Vi føler os vældig godt tilfreds med de to nye rum, som Bramming kommune har stillet til rådighed for arkivet, og i dem har vi alt den plads, vi har brug for.

Den 4. november og 2. december var der for første gang åbent hus, og det vil også blive tilfældet i det nye år.

Vi har modtaget 500 kr. fra Vejrup Sparekasses gavefond, som vil blive anvendt i arkivets arbejde.

Det er også i årets løb blevet til mange henvendelser fra folk, der har ønsker om lokalhistoriske oplysninger, eller kommer og ser arkivet, og det er man altid velkommen til.

I arkivudvalget har vi fået et af vore store ønsker opfyldt, penge til en kasettebåndoptager.

Vester Nykirke Sognearkiv

Hovedvej A 1 nr. 23, Endrup, 6740 Bramming, Tlf. (05) 19 10 37.

Leder: Louise Hansen

Fra starten i efteråret 1978 går arkivet nu roligt fremad, og er steget siden sidste årsberetning fra 105 grupper til 131 grupper med ialt 51 egentlige arkivalier, som aftægtskontrakt, arealattest, skøder, obligationspapirer, skolemateriale, medlemsbøger og regnskabsbøger. 66 grupper med fotos og billeder. 14 grupper med kort og tegninger.

Giverne er stort set de samme, som før har betænkt arkivet med gaver dog er der nogle enkelte nye.

Vester Nykirke arkiv har også modtaget enkelte gamle ting, som er gået ind i samlingen.

Efter udstillingen af arkivalierne, som blev vist meget stor interesse, er der tilgået arkivet mange fotografier, ligesom arkivet også har modtaget flere skøder.

Desuden har arkivet fra landsarkivet i Viborg købt kopier af folketællingslister fra 1787-1845. Herfra kan man følge generationer og slægter fra Endrupholm og andre gårde i sognet.

De daglige besøg er de lokale beboere her i Vester Nykirke, som altid er velkomne.

Brørup kommune

Historisk Arkiv for Brørup og Omegn

Biblioteket, 6650 Brørup. Fast åbningstid: torsdag 15-17, eller efter aftale.

Leder: Holger Nielsen, Paxvej 45, 6650 Brørup, tlf. (05) 38 22 15.

Møde den 6. april, hvor skovriden Kelp, Stilde, talte om egnens plantager og disses udvikling.

Sommerudflugt til Sønderborg-Dybbøl. Kørte ad den gamle hærvej. Gjorde korte ophold ved Immervad bro, Hærulfstenen, Urnehoved, Klipleve kirke og Gråsten slot. Besøgte museet på Sønderborg slot. Hjemturen over Hårdeshøj-Ballebro.

I november en foredragsaften med pastor Frandsen, Askov, som taler. Endvidere fremvisning af filmen »Langs en gammel grænse«.

Kirkebøger for de tre sogne Brørup, Lindknud og Folding samt folketællingslister er nu tilgængelige på arkivet.

Esbjerg kommune

Esbjerg Byhistoriske Arkiv

Teglværksgade 1 B, 6700 Esbjerg, tlf. (05) 13 12 23

Åbningstid: mandag-fredag 10-16, torsdag 10-18

Leder: Jørgen Dieckmann Rasmussen.

Aktiviteterne i og omkring Byhistorisk Arkiv i 1981 har været præget af lederskifte. Efter ca. 7 års ansættelse forlod Dorte Haahr Carlsen stillingen som arkivleder den 1. april 1981 og rejste til Sjælland. Som ny leder ansattes cand.phil. Jørgen Dieckmann Rasmussen, der på grund af anden ansættelse først kunne tiltræde stillingen den 1. september 1981.

Skønt det ikke var muligt at drive opsøgende arbejde i 1981, fik arkivet 144 afleveringer. I alt er der foretaget 311 registreringer, hvoraf de 4 er indgået i Vester Nebel sognearkiv, der startede sidste år.

Udstillingen i arkivets udstillingslokale har været »Fotograf Kromann's Fanø«. Til en foredragsrække om besættelsen, arrangeret af Jerne Foredragsforening, bidrog Byhistorisk Arkiv med en særudstilling »Besættelsestidens hverdag – i Esbjerg«, som blev opstillet på Esbjerg Seminarium. Arkivets udstilling på plejehjemmet Hedelund blev udskiftet medio 1981. Endvidere har arkivet optaget et samarbejde med nogle af byens plejehjem om udlån af fotostater til skifteudstillinger. Denne ordning er en stor succes.

Af anden formidlingsvirksomhed kan nævnes, at arkivlederen har holdt foredrag, vist film eller rundvist i arkivet for 14 foreninger eller grupper af personer. I modsætning til tidligere år kunne arkivet derimod ikke i 1981 deltage med filmforevisning i forbindelse med »Havfriske dage«, da arkivet på daværende tidspunkt var uden faglig leder.

Arkivet har haft 1438 besøgende, hvori indgår 9 besøg af skoleklasser eller andre grupper. Besøgstallet er en fremgang på 35 i forhold til sidste år.

Der er besvaret 268 forespørgsler af forskellig art.

I august deltog den nye arkivleder og en af arkivets medarbejdere i Dansk Historisk Fællesforenings årsmøde i Ålborg. I efteråret deltog to af arkivets medarbejdere i et kursus om bygningshistorie og bygningsbevaring på Gl. Skovridergaard. Kurset var arrangeret af Sammenslutningen af lokalhistoriske Arkiver. Indtil marts 1981 havde arkivlederen sæde i bestyrelsen for Ribe

Amts lokalhistoriske Arkiver som sekretær og kasserer, men i forbindelse med sin fratædelse nedlagde Dorte Haahr Carlsen disse hverv.

Fanø kommune

Lokalhistorisk Arkiv for Nordby Sogn – Fanø

Hovedgade 21, Nordby, 6720 Fanø.

Leder: Marius Sørensen, Hovedgaden 21, Nordby, 6720 Fanø, tlf. (05) 16 21 19.

I 1981 er der tilgået arkivet 7 stk. afleveringer. I 1982 forventes lokalarkiverne i Nordby og Sønderho samlet under en fælles bestyrelse med fælles vedtægter, men fortsat med lokale indsamlinger og opbevaring i hvert sogn.

Endvidere imødeser lokalarkivet i Nordby i 1982 at få stillet lokaler til rådighed af Fanø kommune og kan derefter arrangere faste åbnings- og besøgstider for interesserede.

Grindsted kommune

Grindsted egnshistoriske arkiv

Morsbølvej 16, 7200 Grindsted, tlf. (05) 32 09 00 (Grindsted bibliotek).

Åbent: Læsestuen: mandag, onsdag og torsdag 14.00-19.30, tirsdag og fredag 10.00-19.30, lørdag 9.00-12.00.

Arkivet: mandag til fredag 14.00-17.00 eller efter aftale.

Leder: Overbibliotekar Hans E. Eriksen, tlf. (05) 32 06 04.

Arkivet har i 1981 modtaget 2 store og ca. 20 mindre afleveringer. Desuden modtages næsten dagligt vidt forskellige enkeltsager (billeder, postkort, vedtægter, beretninger o.s.v.). Fra fotograf C. Lund er erhvervet ca. 300 udvalgte billeder fra Grindsted og omegn (alle i format 21×30 cm) optaget af fotograf H. Lund i tiden 1907-1950. Et stort antal af disse billeder indgik i Grindsted museums sommerudstilling: Stationsbyen Grindsted.

Af særlige grunde har en fuldt tilfredsstillende ordning af arkivet endnu ikke kunnet færdiggøres i 1981. Men i 1982 vil det lysne.

Håndbogsamlingen udvides stadig med speciel trykt lokalhistorisk litteratur, og fra Landsarkivet i Viborg er modtaget xeroxkopier af tingbøger, fæstebreve, fæsteprotokoller m.v.

En forsøgsindsamling af personlige errindringer (skriftlig eller på bånd) gav et godt resultat, og der uddeltes 3 præmier a 500 kr. Der fortsættes i 1982. Endelig kunne nævnes at filmen: »Glimt fra Grindsted kommune i 70'erne« er ved at være færdig.

Adskillige grupper og foreninger har fået arkivet forevist. Det bruges meget i bibliotekets referencevirksomhed samt i forbindelse med udstillinger o.l. Glædeligvis er der også en vedholdende interesse for at bruge materialerne til slægts- og lokalhistoriske studier. Grindsted og omegns slægts- og lokalhistoriske forening har lånt materialer til enkelte kurser.

I samarbejde med museet og folkeuniversitetet er holdt foredrag med følgende emner: Grindsteds jernbaner – 3 foredrag ved Verner Bruhn, Sv. Guld-

vang og Peter Dragsbo, Hoved- og herregårde i Sydvestjylland ved forskningskandidat Jens William Jensen, Grindstedegnens stednavne ved professor dr. phil. Bent Søndergaard.

Endelig er i samarbejde med Grindsted-Ølgod plantningsforening afholdt en Dalgas-aften, hvor red. Harald Skodshøj talte om Dalgas og Grindstedegnen. Det fremkaldte mange nye oplysninger til egnens opdyrkningshistorie.

Helle kommune

Agerbæk lokalhistoriske arkiv

Nygade 2, 6753 Agerbæk.

Træffetid efter aftale.

Leder: Thorvald Klit, Parkvej 8, 6753 Agerbæk, tlf. (05) 19 63 92.

Året 1981 er gået roligt med enkelte afleveringer til arkivet. Billedhøsten har været ret stor, idet bl.a. tidligere sognepræst G. Schmidt's efterladte negativer og billeder er stillet til rådighed for pastoratet. Det drejer sig om ca. 3.000 stk. ialt, som så fordeles til de enkelte byer. Et antal billeder af ældre dato har været ophængt i et udstillingsvindue.

Arbejdet med genudgivelse af Kr. Kristensens: Fåborg sogns historie i genoptryk men med yderligere en a jour føring er så småt startet.

Agerbæk Andelsmejeri, som selvstændigt selskab, må på grund af tidens rationaliseringsbestrebelse overgå til andet ejerforhold. Mejeriets historie er fulgt op fra grundstensnedlæggelsen i 1925 til afsluttende generalforsamling i 1981 bilagt fotos, dias fra mejeriet og kassettebånd fra sidste generalforsamling.

I forbindelse med den årlige generalforsamling i arkivet var der et interessant foredrag med lysbilleder af hr. bogtrykker P. M. Hundebøll, Tofterup. Emnet var: »Tro og overtro« refererende til hans bedstemors opfattelse af samme.

Udover allerede nævnte båndoptagelser har arkivet optaget interessante bånd hos tidligere mangeårig sognerådsformand S. Thomsen Sørensen og fhv. gårdejer Gunner Knudsen.

Fåborg lokalhistoriske forening

Åbningstid efter aftale.

Leder: Ane Marie Nielsen, Åborgvej 18, 6800 Varde, tlf. (05) 19 50 59.

Afleveringen i 1981 til arkivet har været lidt mindre, men interessen for arbejdet er stadig god.

Til et møde i april fortalte fhv. sognerådsformand S. Th. Sørensen, Fåborg erindringer fra årene 1900 og fremefter, som blev optaget på bånd.

Til et møde i oktober var arkivlederen foredragsholder. Emnet var Fåborg Ungdomsforening, som blev startet ca. 1890, med udgivelse af et organ »Fremad«, og bestyrelsens indkøb af bøger, den første form for bibliotek. På biblioteket i Fåborg var arrangeret en udstilling af materialet til emnet.

Så har vi modtaget de første billeder af pastor Gunner Schmidts samling ved sønnen Ernst Schmidt, Lyhne.

Grimstrup lokalhistoriske arkiv

Grimstrup bibliotek, 6740 Bramming

Leder: Leo Nissen, Fiskerivej 11, Hjortkær, 6740 Bramming, tlf. (05) 19 10 54.

Der er i 1981 tilgået arkivet 44 arkivalier, hvilket må siges at være ganske pænt i betragtning af, at arkivet er ret nyetableret.

Der har ikke været afholdt større arrangementer i årets løb men i forbindelse med et featurearrangement på skolen om Grimstrup sogn blev arkivet besøgt af elever og flere af arkivalierne blev benyttet i arbejdet af såvel elever som lærere.

Ved folketingsvalget blev Grimstrup bibliotek benyttet som afstemningssted, og vi benyttede lejligheden til at arrangere en mindre udstilling som »reklame« for arkivet.

Næsbjerg sognehistoriske arkiv

Leder: Niels Jørgen Poulsen, Villavej 19, Næsbjerg, 6800 Varde, tlf. (05) 26 70 19.

Der har været 12 afleveringer til arkivet bestående af billeder, mange skøder og fæstebreve med Nørholm.

Udklip fra aviser og ugeblade.

Til årsmødet fortalte Ole Faber om gl. dansk arvesøl.

V. Starup sogns lokalhistoriske arkiv

Starup sognebibliotek, 7200 Grindsted

Leder: Jens Skov, Vinkelvej 3, Starup, 7200 Grindsted, tlf. (05) 33 70 55.

Det har været et stille år for arkivet. I marts måned 81 havde vi et møde med Varde Museums leder som taler.

Vi har modtaget: Brudesang til Jeppe Lauridsen Pedersen og Ester Marie Jensen, Baldersbækgaard 1. maj 1880, lykønskningssang til Søren Kristensen og Petronille Petersen (ingen tidsangivelse) og mindetavle til erindring om Jens Jeppesen, født i Baldersbæk 28. marts 1804, død samme steds 14. april 1869. Derudover lidt billeder og lidt fra krigens tid, samt rationeringsmærker, men ikke særlig bemærkelsesværdig.

Øse sognearkiv

Leder: Johannes Madsen, Solsortevej 8, Nordenskov, 6800 Varde, tlf. (05) 29 81 59.

Der er til arkivet afleveret 4 bind og 68 enkeltstykker.

Der har været et møde med museumsinspektør Faber, Varde med emnet sølvvej. Under mottoet »Kend dit sogn« har der været arrangeret en tur ad små veje i Øse sogns nordøstlige del, med god tilslutning.

Der har været besøg af enkelte skoleelever, der har arbejdet med lokale emner.

Lokalhistorisk arkiv for Årre sogn

Toften 2, Årre, 6800 Varde

Åbent efter aftale.

Leder: Aksel Teglgård, Fyrrevænget 16, Årre, 6800 Varde, tlf. (05) 19 22 36.

Arkivet har til huse i et mindre kontorlokale i Helle kommunes administrationsbygning. Det egner sig kun til opbevaring af arkivalier. Arkivet har i 1981 modtaget 31 afleveringer, heraf 2 større. Vi har fortsat megen glæde af vort årlige lokalhistoriske arrangement: Lokale indledere fortæller om lokale emner, i år havde vi desuden Kjeld Hassing fra Janderup til at vise en film om tidligere førstelærere Jacobsen, Årre. I forbindelse med mødet er der arrangeret en lille temaudstilling. Og der er fuldt hus.

På det seneste har arkivet fra en gruppe lærere fået opfordring til at finde og evt. kopiere undervisningsrelevant materiale til historieundervisningen. Det er en udfordring, som er værd at tage op, ikke mindst nu hvor lokalhistorien er blevet opprioriteret i historieundervisningen.

Måske var det værd at overveje, om amtets forskellige arkiver kunne bidrage med emner, som er af mere almen interesse.

Holsted kommune

Glejbjerg-Åstrup sognearkiv

Arkivet er kun åbent efter aftale med lederen.

Leder: Olga Pedersen, Boldingvej 16, 6752 Glejbjerg, tlf. (05) 19 82 80.

Aastrup Sognearkiv havde i 1981 ialt 47 afleveringer, men da de enkelte afleveringer næsten alle indeholdt flere akter, er tallet langt større. Derudover har arkivet modtaget en samling fotografiske glasnegativer indeholdende 2451 plader, alle optaget i årene fra 1903-18.

I februar holdt arkivet »Historisk aften« på hotel Glejbjerg, hvor man havde en mindre udstilling af forskellige arkivalier, og hvor der blev vist en film, optaget i Glejbjerg i årene 1956-59. Der var stort fremmøde og aftenen må siges at have været vellykket.

Arkivet udsendte i 1981 et julemærke, der blev meget positivt modtaget og man håber at kunne skabe tradition omkring dette.

Holsted lokalhistoriske arkiv

Administrationsbygningen, Højmarksvej 2, 6670 Holsted, tlf. (05) 39 20 66.

Åbningstid: onsdag 16.00-17.30.

Leder: Chr. Carstensen, tlf. (05) 39 22 59.

Arkivet har i 1981 registreret 120 afleveringer og har nu ialt 4889 akter.

Der har i årets løb været afholdt et særdeles velbesøgt arrangement i Hovborg, hvor der blev fortalt træk fra egnens historie, vist film og lysbilleder. Skal man kritisere arrangementet, var der for meget på programmet, man må nok gemme noget af skytset til en anden gang. Der har endvidere været vist lysbilleder i hjemmehjælpeforeningen og for omsorgsklubberne i Holsted by og stationsby, og endelig har man medvirket ved en udstilling i forbindelse med afsløringen af statuen på torvepladsen i Holsted.

Interessen for arkivets arbejde er fortsat stigende, hvilket giver sig udtryk i mange henvendelser og dermed spørgsmål til arkivet.

Uanset den stadig stigende interesse for arkivets arbejde må man fortsat være opmærksom på at skaffe arkivet omtale både gennem aviser artikler og ved uddeling af pjecer. Arkivet har ladet fremstille en sådan tryksag, som udleveres ved enhver given lejlighed.

I januar 1982 har arkivet eksisteret i 10 år, og kulturudvalget har i anledning af jubilæumsåret givet en bevilling, således at man kan anskaffe et kortskab for at få en række arkitekttegninger, kort og andet stort materiale anbragt på betryggende måde.

Ribe kommune

Jernved sognearkiv

Jernved andelskasse, Jernvedlund, 6771 Gredstedbro.

Ingen faste åbningstider. Aftale om besøg kan træffes med lederen.

Leder: Knud Primdal, Vestparken 10, 6771 Gredstedbro, tlf. (05) 43 50 96.

Arkivet har i 1981 registreret 27 afleveringer og har desuden modtaget et antal værdifulde billeder af forskellig art.

Lørdag den 7. og søndag den 8. marts 1981 havde vi åbent hus og en udstilling, hvor vi udstillede den del af det i 1980 indleverede materiale, som skønnedes egnet hertil. Desuden viste Henrik Sørensen en nøjagtig model i størrelse 1:40 af sin tidligere gård, Plougstrupvej 37, som den så ud ved opførelsen efter branden 1869, samt gårdens historie.

Arkivet har ikke fået og ikke søgt understøttelse udover lokalet i Jernved Andelskasse.

Ribe lokalhistoriske arkiv

Ribe folkebibliotek, Saltgade 18, 6760 Ribe, tlf. (05) 42 17 00.

Åbningstid: mandag-torsdag 10-19, fredag 10-20 og lørdag 10-14.

Leder: Susanne Benthien.

I 1981 har arkivet modtaget 83 afleveringer, heraf 313 fotografier, 3 foreningsarkiver, 27 personarkiver, resten blandet materiale.

Arkivet er en del af biblioteket og bruges dagligt sammen med bibliotekets øvrige materialer. Derfor er det svært at sige, hvor mange der har besøgt arkivet, men det besøges flittigt af skoleklasser, studerende, samt af mange udenbys interesserede.

Historisk arkiv i Seem sogn

Seem-Varming skole, 6760 Ribe

Åbent efter aftale.

Leder: Søren Mulvad, Seem-Varming skole, 6760 Ribe, tlf. (05) 44 11 77.

I det forgangne års løb er der tilgået arkivet 6 afleveringer, plus at der er taget kopier og afskrifter af en del billeder og sager. Af væsentligst betydning er det, at der er kommet kopier af sognets kirkebøger. Dette er sket ved xeroxkammen, delvist finansieret af menighedsrådet.

Der har været nogle henvendelser vedrørende slægtsoversigter, heraf to fra USA, hvilke begge har kunnet imødekommes med positivt resultat. Desuden har arkivet været benyttet af Knud Erik Stavnager, som har udarbejdet et digert og meget omhyggeligt værk om slægten Stavnager og selve Stavnagergård i 400 år. Et imponerende arbejde.

Arkivet har været medvirkende ved den hjemstavnsaften, som Høm foredragsforening i samarbejde med Seem sogneforening har arrangeret i Høm forsamlingshus. Der blev talt af lærer Chr. Jespersen om de kongerigske, de haderslevhusiske og de lindtvedske ejendomme i sognet, samt om de udviklede juridiske forhold. Som afslutning på aftenen holdt undertegnede et causeri over, hvad man kan få ud af de små bemærkninger og fodnoter, som præsterne siden 1720 har indført lejlighedsvis i kirkebøgerne. Aftenen var velbesøgt, ca. 65 deltagere. Disse aftener står åbne for alle, også udenogs.

Endelig har der været rettet henvendelse fra Spandet, hvor der er nedsat en arbejdsgruppe om arkivalisk virksomhed, om et besøg på arkivet. Dette antages snart at kunne arrangeres. Arkivet står overfor pladsproblemer, idet det skab, og den brandboks, som man startede med, nu er overfyldte. Men da arkivet ikke har eget lokale, ser det trangt ud med udvidelsesmuligheder.

Varde kommune

Alslev sognearkiv

Thueslund, Alslev, 6800 Varde.

Åbningstid: mandag 19.30-21.30.

Leder: Agnes Jensen, Korshøjvej 9, Alslev, 6800 Varde.

Ca. 45 afleveringer.

Fast udstillingssted, hvor vi skifter det udstillede periodevis.

50 enkelte besøgende.

Billum lokalhistoriske arkiv

Billum skole, 6852 Billum.

Leder: Gunhild Jeppesen, Kirkebyvej 17, 6852 Billum, tlf. (05) 25 82 41.

Vi har i årets løb modtaget arkivalier af forskelligt art, afleveringernes antal ca. 10, heraf flere af betydeligt omfang.

Derudover har vi købt fotokopier fra landsarkivet i Viborg.

Der har været både skriftlige og personlige henvendelser til arkivet om oplysninger.

Horne sognearkiv

Leder: Hans Pallesen, Porsevej 8, Horne, 6800 Varde, tlf. (05) 26 02 42.

Horne sognearkiv har i årets løb fungeret normalt med fast åbningstid een gang mdl. og ellers efter aftale.

Der er i årets løb indkommet en del materiale af forskellig art. Fra Landsarkivet er købt kopier af matrikel og folketælling op til 1870.

Arkivet har i samarbejde med skolen holdt åben hus fire dage á 2 timer og vi har et godt samarbejde med skolen.

Beretning fra amtets lokalhistoriske arkiver

Arkivet har skiftet leder på grund af alder. Ny leder er Hans Pallesen, Porsevej 8, Horne, Varde.

Janderup lokalhistoriske arkiv

Vesterled 46, 6851 Janderup, tlf. (05) 25 85 45.

Åbningstid: onsdag 19.30-22.00 i vinterhalvåret og i sommerhalvåret første onsdag i hver måned, samme tid.

Leder: Svend Holm, Vesterled 103, 6851 Janderup, tlf. (05) 25 80 12.

Arkivet har i 1981 modtaget ca. 30 afleveringer, samt flere fotosamlinger bl.a. ca. 60 konfirmationsbilleder fra Janderup-Billum. Billederne vedrørende Billum er blevet affotograferede til arkivet i Billum. Efter at have identificeret alle personer på billederne vil de blive ophængt i festsalen på Janderup skole. Indramningen af disse billeder blev muliggjort ved en gave fra Skads herreds Brandforsikring.

Desuden har arkivet påbegyndt et personregister over ejere af gårde og huse i Janderup sogn. Hvert matrikelnummer får sin »kongerække«.

En del af arbejdsindsatsen i 1981 blev anvendt til at færdiggøre »Janderup-Billum sogne« bind II. Dette bind forventes udgivet i løbet af 1982.

Varde lokalhistoriske arkiv

Rådhuset, Torvet, 6800 Varde

Åbningstid: tirsdag 9-12 og efter aftale.

Leder: Rita Christensen, Pramstedvej 29, 6800 Varde, tlf. (05) 22 07 82.

Arkivet har i 1981 modtaget 104 afleveringer bestående af 1342 numre, ligesom der har været 42 forespørgsler såvel skriftlige som personlige. Der har været udlånt fotos m.v. til forretningsjubilæer.

Mange enkeltpersoner samt to foreninger og to gymnasieklasser har i årets løb aflagt besøg i arkivet.

Arkivet har deltaget i en udstilling på Jacobi skole i Varde i anledning af skolens 125 års jubilæum.

I forbindelse med forarbejder til udgivelse af en bog om Vardes nyere historie har cand.mag. Poul Jacobsen udarbejdet en omfattende registrant over, hvad der findes af stof i vort arkiv samt over, hvad der findes om Varde i andre arkiver og forvaltninger i landet i perioden efter 1850.

Vejen kommune

Lokalhistorisk arkiv for Vejen kommune

Vejen bibliotek, Rådhuspassagen 8, 2. sal th., 6600 Vejen, tlf. (05) 36 20 33.

Åbningstid: onsdag 15.30-17.30 men gerne efter aftale.

Leder: J. Wilh. Rasmussen, Markdannersvej 6, Andst, 6600 Vejen, tlf. (05) 58 80 52.

Arkivet modtager jævnthen afleveringer af billeder og diverse protokoller og papirer, dels som lån til kopiering, dels til deponering, dels som gave. Et foto-arkiv bestående af henvend 200 glas-negativer med kendte Vejen-motiver blev fundet ved istandsættelse af en lejlighed i Nørregade og afleveret til arkivet.

Der er arrangeret »hjemstavnsaften« i Kragelund forsamlingshus med forudgående indsamling af billeder o.m.a. inden for området, hvilket resulterede i 31 plancher med fotostater og kort m.v. samt dias til fremvisning og kommentering. Materialet er nu indlemmet i sognearkivet i Bække. På samme måde var der »hjemstavnsaften« i Andst, hvor fællesudvalget for foreninger i Andst sogn var vært og arkivlederen underholdt med et dias-show og mange fotostater. Disse materialer er indlemmet i Andst sognearkiv.

Året igennem har arkivet dels haft selvstændige udstillinger, dels suppleret Vejen biblioteks landsturnerende udstillinger, således udstillingerne: »På sporet af vore aner« og »Jernbaneliv i dampalderen«, hvor lokale arkivalier og billeder m.m. gjorde disse udmærkede udstillinger mere nærværende. Selvstændige udstillinger havde arkivet omkring nytåret 80/81: »Trafik og transport«, »Bedstefars tid« i forbindelse med »Børns vilkår i 100 år«, der var sideløbende med en feature-uge på Bakkely skole med et lignende emne, og hvor arkivet leverede fotostater og dias samt gav filmforevisning af lokale film ved den afsluttende udstilling for forældrene m.fl. I september havde arkivet en selvstændig stand på udstillingen »Fritid i 80'erne« i Vejen Idræts-center med billeder, kort o.s.v. samt dias-show. Det skabte uhyre mange kontakter og resulterede i mange afleveringer og aftaler. Museumsforeningens bygningsgruppe var på byvandring i Holsted og arkivlederen fotograferede de mange interessante bygninger, ligeså i Brørup. Fotomaterialet vil indgå i gruppens arbejde. I efterårsferien fremviste arkivlederen en serie dias over emnet »Bedstefars Vejen«. Da Veerst forsamlingshus fejrede 100-års fest, stillede arkivet på opfordring nogle plancher med tidligere indsamlede fotos omhandlende begivenheder i og omkring forsamlingshuset til rådighed. Da den midaldrelige forsvarsvold »Trældiget« blev endelig fastslået som et faktum, fremstillede arkivet plancher med fotos fra udgravningen og gamle og nye kort samt en litteratur-liste. Endvidere blev Vejen mejeri gennemfotograferet, kort inden arbejdet standsede, med tilskud fra mejeriet selv. Endelig havde arkivet en »prøvekollektion« på lokalhistorisk materiale samt et dias-show turnerende på kommunens skoler arrangeret efter ønske af skolebiblioteks konsulent Benny Birger.

Til slut: Historie-læseplan-udvalget ønskede en fortegnelse over lokalhistorisk materiale i Vejen kommunes lokalhistoriske arkiver, og det fik de så.

Ølgod kommune

Ansager lokalhistoriske arkiv

Præstegårdsvej 5, 6823 Ansager.

Åbningstid: onsdag 19-21.

Leder: Alfred Olsen, Mølbyvej 12, 6823 Ansager, tlf. (05) 29 71 98.

Ansager arkiv har snart 2 års jubilæum. Arkivet har til huse i et kælderrum på Ansager plejehjem. Arkivet drives af en arbejdsgruppe på 6, hvoraf Alfred Olesen står som leder. Hver onsdag kl. 19-21 holdes der åbent, og der er altid mindst en af de seks til stede. Der er mange, der er interesseret i arkivet, og vi har ofte besøgende, der giver en håndsrækning.

Udover alle de relevante arkivalier vi fik overdraget fra Ølgod arkiv, da vi

Beretning fra amtets lokalhistoriske arkiver

startede, har vi modtaget mange foreningsprotokoller, regnskabsbøger og fotografier. Vi har selv været ude med båndoptager og har talt med ældre mennesker i byen. Sidste år holdt vi et møde på Ansager hotel, hvor der blev vist film fra Ansager, og hvor vi fortalte om arkivet og viste gamle fotografier.

Fremover vil vi satse på gård- og ejendoms historie og personalhistorie. Udover at indsamle, vil vi prøve at bearbejde materialet, og offentliggøre det, enten i form af udstillinger, artikler eller en revideret udgave af Ansagerbogen.

Vi har været glade for at kunne komme i gang med arkivet, men vi håber det nuværende tilholdsted kun er midlertidigt. Mange ældre kan ikke besøge os på grund af en stejl trappe, og selve lokalets størrelse gør, at der højst kan være 4 personer til stede ad gangen. Derfor har vi indtil nu ikke agiteret alt for meget for arkivet.

Tistrup-Hodde sognearkiv

Leder: Kristian Haahr, Storegade 54, 6852 Tistrup, tlf. (05) 29 90 60.

Vi har i det forløbne år modtaget mange arkivalier af forskellige personer, såsom skøder, aftægtskontrakter, soldaterbøger og mange billeder.

Vi har også haft besøg af elever fra Tistrup skole. Resultatet af dens arbejde bliver afleveret til arkivet.

Fra Landsarkivet i Viborg har vi købt nogle kopier af skifte fra beboere i Hodde og Tistrup sogne.

Ølgod-Strellev lokalhistoriske arkiv

Kulturhuset, Vestergade 7, 6870 Ølgod, tlf. (05) 24 50 11, lokal 5.

Leder: Niels Mikkelsen, Søndervænget, Ølgod, tlf. (05) 24 40 41.

For arkivet er der god grund til at se tilbage på det forløbne år med tilfredshed. Mange arkivalier er indkommet, protokoller fra foreninger og forretninger samt en mængde fotos. Der har i årets løb været en bevist indsamling af gårdarkivalier, og mange ejendomme er blevet besøgt. Mange ejendomme har nu sin egen mappe med arkivalier m.v.

Arbejdet med interviews med båndoptager og blyant er fortsat, og der er indgået et stort materiale. Ligeledes er vi ved at udarbejde et kartotek over de ca. 15.000 negativer fra de lokale fotografers afleveringer. Før dette er afsluttet er det ikke nemt at udnytte de mange gode oplysninger, som disse billeder kan give. Arbejdet er så omfattende, at det vil tage et par år at få det bragt på fode.

Arkivet besøges af flere og flere, og til hjælp for disse og os selv har vi fået alle kirkebøger og folketællingslisterne indbundet, og de er nu placeret i arkivets læsestue, hvor også den omfattende lokalhistoriske litteratur samt arkivregistraturer står. Vi har netop bestilt folketællingslisterne for 1901, som jo i år er frigivet. Forskellige arrangementer er afholdt sammen med museet.

Indhold

<i>H. K. Kristensen: De Jessenske Relationer 1946</i>	233
<i>Carsten Teilman Hald: Nordby Præstegård</i>	246
<i>S. Fritz: Varde torvebrønd, fornyet 1805</i>	281
<i>Valdemar Andersen: Af Ribe hospitals historie</i>	287
<i>Bue Kaae: Lov og ret i Skast herred i det 17. århundrede</i>	315
<i>E. Ladewig Petersen: Ribe-regionen 1560-1660</i>	341
<i>Villum Balleby Jensen</i>	371
<i>Meta Stegmann: Mit ophold på Esbjerg Arbejder- højskole sommeren 1919</i>	387
<i>Bibliografi af H. K. Kristensen</i>	400
<i>Et udvalg af historisk litteratur om Ribe Amt</i>	402
<i>Regnskab 1981</i>	412
<i>Nye medlemmer</i>	415
<i>Foreningens virksomhed</i>	416
<i>Sammenslutningen af lokalhistoriske Arkiver i Ribe Amt (RAL)</i>	418
<i>Beretning fra amtets lokalhistoriske arkiver</i>	419